BIBLIOTECA
MARXISTĂ-LENINISTĂ

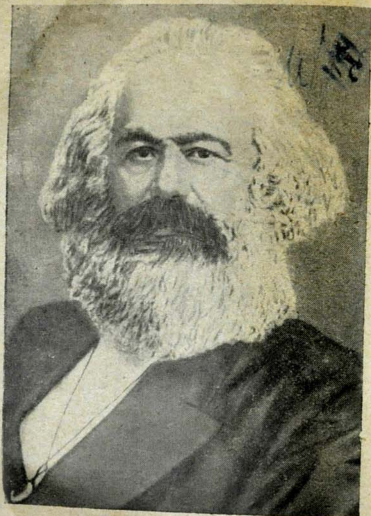
MARX

MIZERIA FILOSOFIEI

RĂSPUNS LA „FILOSOFIA MIZERIEI" A D-LUI PROUDHON

EDITURA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

Proletari din toate țările, uniți-vă!

KARL MARX

KARL MARX

MIZERIA FILOSOFIEI

RĂSPUNS LA

„FILOSOFIA MIZERIEI" A D-LUI PROUDHON

EDITURA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN
1947

Prezenta traducere a lucrării lui Marx „Misère de la philosophie“ a fost întocmită în colectivul de redacţie al Editurii P. C. R., după originalul francez publicat în „Marx-Engels-Gesamtausgabe“ sub îngrijirea Institutului Marx-Engels-Lenin din Moscova, Editura „Marx-Engels“ Berlin 1932. Ediţia de faţă mai conţine prefeţele lui Engels la ediţiile întâia şi a doua germane, două scrisori ale lui Marx în legătură cu lucrările lui Proudhon, un fragment din „Contribuţii la critica economiei politice“ de Marx şi o cuvântare a lui Marx despre liberul-schimb. Toate acestea au fost traduse după ediţia germană a „Mizeriei filosofiei“, Editura în Limbi Străine, Moscova 1939.

Notele purtând indicativul N. Red. *sunt note redacţionale din original, iar cele cu indicativul* N. T. *aparţin redacţiei Editurii P. C. R.*

EDITURA

PREFAŢĂ

Lucrarea de faţă a fost concepută în iarna 1846-1847, după elaborarea de către Marx a bazelor noilor sale concepţii istorice şi politice. Lucrarea lui Proudhon „Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère“ [Sistem al contradicţiilor economice sau filosofia mizeriei], care tocmai apăruse, îi dădu prilejul de a desvolta aceste trăsături fundamentale, în contradicţie cu vederile omului care avea să ocupe de atunci înainte locul de frunte printre socialiştii francezi în viaţă. Din vremea când la Paris amândoi desbătuseră nopţi întregi chestiuni economice, drumurile lor se despărţiseră tot mai mult; lucrarea lui Proudhon dovedea că între amândoi se deschisese o prăpastie ce nu putea fi trecută; să nu fie luată în seamă era cu neputinţă; în răspunsul său, Marx constata deci sciziunea ireparabilă.

Judecata lui Marx asupra lui Proudhon este expusă în întregime în articolul ce urmează acestei prefeţe, articol apărut în publicaţia berlineză „Sozialdemokrat“, Nr. 16, 17 şi 18 din 1865. Era singurul articol pe care Marx l-a publicat în acest ziar; încercările d-lui von Schweitzer de a-l pune la remorca intereselor feudale şi ale ocârmuirii, încercări care se vădiră scurt timp după aceea, ne siliră să denunţăm în mod public, după câteva săptămâni, relaţiile noastre de colaborare.

Pentru Germania lucrarea de faţă prezintă, în special în momentul acesta, o importanţă pe care însuşi Marx nu a bănuit-o. De unde ar fi putut şti că, lovind în Proudhon, nimerea pe idolul ariviştilor de azi, Rodbertus, pe care pe atunci nu-l cunoştea nici chiar după nume?

Nu e locul aici să ne ocupăm de raporturile dintre

Marx şi Rodbertus; vreau să sper că acest prilej mi se va prezenta în curând. Trebue să pomenesc doar că învinuindu-l pe Marx că l-a „jefuit" şi că ar fi „uzat frumuşel, în «Capitalul» lui, fără a-l cita" de lucrarea sa „Contribuţii la cunoaşterea etc.", Rodbertus făptueşte o calomnie, explicabilă doar prin acrimonia geniului nerecunoscut şi prin ciudata necunoaştere a celor ce se întâmplă în afara graniţelor Prusiei şi mai cu seamă a literaturii socialiste şi economice. Marx nu a aflat niciodată despre aceste învinuiri şi nici nu a văzut vreodată lucrarea pomenită a lui Rodbertus; cunoştea numai cele trei „Scrisori sociale" ale lui Rodbertus, şi nici pe acelea înainte de 1858 sau 1859.

Cu mai mult temei susţine Rodbertus în acele scrisori că ar fi descoperit „valoarea constituită a lui Proudhon" chiar *înaintea* lui Proudhon; fălindu-se însă, şi aci greşeşte din nou, că ar fi *primul* descoperitor. In orice caz, şi el este astfel criticat în lucrarea noastră, şi aceasta mă sileşte a mă ocupa pe scurt de opusculul său „fundamental": „Zur Erkenntnis unsrer staatswirtschaftlichen Zustände" [Contribuţii la cunoaşterea stărilor noastre economice], 1842, şi anume în măsura în care acesta scoate la lumină, pe lângă comunismul lui Weitling pe care-l conţine (deasemenea inconştient), şi anticipări ale lui Proudhon.

In măsura în care socialismul modern, de orice nuanţă, porneşte dela economia politică burgheză, el porneşte aproape fără excepţie dela teoria lui Ricardo asupra valorii. Cele două teze pe care Ricardo le enunţă, în 1817, chiar la începutul „Principiilor" [1] sale: 1. că valoarea oricărei mărfi este determinată exclusiv de cantitatea muncii necesitate pentru producerea ei, şi 2. că produsul întregii munci sociale se împarte între cele trei clase, a latifundiarilor (rentă), a capitaliştilor (profit) şi a muncitorilor (salariu), aceste două teze au fost folosite în Anglia încă din 1821 pentru concluzii socialiste şi uneori cu atâta acuitate şi fermitate, încât această literatură, azi aproape uitată, desgropată în bună parte abia de

[1] *Ricardo*, David: „On the Principles of Political Economy and Taxation" [Despre principiile economiei politice şi impozite]. — *N. Red.*

Marx, a rămas neîntrecută până la apariţia „Capitalului". Dar despre aceasta vorbim altădată. Dacă deci Rodbertus trăgea la rândul său în 1842 concluzii socialiste din aceste teze, aceasta însemna desigur pe atunci, pentru un German, un mare pas înainte; totuşi acest fapt putea trece numai în Germania drept o descoperire nouă. Cât de puţin nouă era o asemenea aplicare a teoriei lui Ricardo, o dovedeşte Marx împotriva lui Proudhon, care îşi închipuia acelaş lucru.

„Oricine este câtuşi de puţin familiarizat cu mişcarea economiei politice în Anglia, nu poate să nu ştie că aproape toţi socialiştii acestei ţări au propus în diferite epoci aplicarea *egalitară* (adică socialistă) a teoriei lui Ricardo. Am putea cita d-lui Proudhon: «Economia politică» a lui Hodgskin, 1822; William Thompson: «A Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conducive to Human Happiness» [O anchetă asupra principiilor distribuirii bunurilor, ducând la fericirea umană], 1824; T. R. Edmonds: «Practical, Moral and Political Economy» [Economie practică, morală şi politică], 1828; etc. etc., şi încă patru pagini cu etc. Dăm cuvântul doar unui comunist englez: Bray, în remarcabila sa lucrare «Labour's Wrongs and Labour's Remedy» [Racilele muncii şi uşurarea muncii], Leeds 1839". Cele câteva citate din Bray vor înlătura ele singure în bună parte prioritatea pretinsă de Rodbertus.

Pe atunci, Marx nu călcase încă în sala de lectură dela British Museum. Afară de bibliotecile dela Paris şi Bruxelles, afară de cărţile şi extrasele mele, el frunzărise, în vara anului 1845, în cursul unei călătorii de şase săptămâni întreprinse de noi doi în Anglia, doar cărţile care se puteau găsi la Manchester. Prin deceniul al cincilea literatura respectivă nu era deci nicidecum atât de inaccesibilă, cum este de pildă acum. Dacă i-a rămas totuşi necunoscută lui Rodbertus, aceasta se datoreşte mărginirii lui specific prusace. El este adevăratul întemeietor al socialismului specific prusac şi este, în sfârşit, recunoscut ca atare.

Dar şi în iubita lui Prusie Rodbertus nu avea să rămână nestingherit. In 1859 apare la Berlin lucrarea lui Marx: „Zur Kritik der politischen Ökonomie, erstes Heft" [Contribuţii la critica economiei politice, caietul întâiu].

Aici se menţionează, ca a doua obiecţiune a economiştilor contra lui Ricardo, la pagina 40 [1], următoarele:

„Dacă valoarea de schimb a unui produs este egală cu timpul de muncă pe care îl conţine, atunci valoarea de schimb a unei zile de muncă este egală cu produsul ei. Adică salariul muncii trebue să fie egal cu produsul muncii. Se întâmplă însă tocmai contrariu." La aceasta Marx scrie nota următoare: „Această obiecţiune contra lui Ricardo făcută de economişti a fost însuşită mai târziu de către socialişti. Presupunându-se că formula este justă din punct de vedere teoretic, a fost ridicată acuzaţia că practica este în contradicţie cu teoria, iar societatea burgheză a fost poftită să tragă, practic, presupusa consecinţă a principiului său teoretic. Astfel, cel puţin, au folosit socialiştii englezi formula lui Ricardo despre valoarea de schimb împotriva economiei politice." Aceeaşi notă se referă şi la lucrarea lui Marx „Mizeria filosofiei", care pe atunci se mai găsea în toate librăriile.

Rodbertus avea deci ocazii suficiente de a se convinge dacă descoperirile sale din 1842 erau cu adevărat noi. In loc să facă acest lucru, el le proclamă întruna şi le crede atât de unice, încât nici nu-i dă prin gând că Marx ar fi putut să-şi tragă singur concluziile din Ricardo, întocmai ca dânsul, Rodbertus. Absolut imposibil! Marx l-a „jefuit" — pe el, căruia acelaş Marx i-a oferit toate posibilităţile de a se convinge cu câtă vreme înaintea lor, a amândurora, au fost exprimate, în Anglia, aceste concluzii, cel puţin în forma primitivă pe care ele o mai păstrează la Rodbertus!

Cea mai simplă aplicare socialistă a teoriei lui Ricardo este cea arătată mai sus. Ea a dus în numeroase rânduri la concluzii asupra originii şi naturii plusvalorii care îl depăşesc cu mult pe Ricardo; aşa de pildă, printre alţii, la Rodbertus. Abstracţie făcând de faptul că în privinţa aceasta el nu aduce nimic ce n'ar fi fost exprimat înaintea lui, cel puţin tot atât de bine, expunerea lui, ca şi cele ale predecesorilor săi, se resimte de faptul că a preluat cu ochii închişi categoriile economice: muncă, capital, valoare etc. în forma lor crudă, legată de aparenţe, aşa

[1] Vezi *Marx*: „Zur Kritik der politischen Ökonomie", Moscova 1934, pag. 50. — *N. Red.*

cum au fost transmise de economişti, fără a le cerceta conţinutul. Astfel el nu-şi închide numai calea spre o desvoltare viitoare — spre deosebire de Marx, care abia el a făcut ceva din aceste teze atât de des repetate de 64 de ani încoace — dar îşi şi deschide drumul spre utopie, cum se va vedea.

Aplicarea de mai sus a teoriei lui Ricardo, anume că muncitorilor le aparţine, ca singuri producători adevăraţi, întregul produs social, produsul *lor*, duce deadreptul la comunism. Ea este însă, precum indică Marx în pasajul de mai sus, formal greşită din punct de vedere economic, căci ea nu este decât o aplicare a moralei la economie. După legile economiei burgheze, partea cea mai mare a produsului *nu* aparţine muncitorilor care l-au produs. Dacă spunem: Asta nu e drept, nu trebue să fie aşa, — aceasta nu atinge întru nimic economia. Exprimăm doar că acest fapt economic este în contradicţie cu simţimântul nostru moral. Deaceea Marx nu şi-a întemeiat niciodată vederile sale comuniste pe acest fapt ci pe prăbuşirea necesară a modului de producţie capitalist, care se înfăptueşte din zi în zi mai mult sub ochii noştri; el spune numai că plusvaloarea se compune din muncă neplătită, ceeace este un simplu fapt. Ceeace este însă greşit din punct de vedere economic formal, poate să fie totuşi just din punct de vedere istoric general. Când conştiinţa morală a massei declară nedrept un fapt economic, aşa cum s'a întâmplat odinioară cu sclavia sau cu munca de clacă, aceasta dovedeşte că acel fapt s'a perimat, că au intervenit alte fapte economice, datorită cărora acelea au devenit insuportabile şi nejustificate. Indărătul nejusteţei economice formale poate deci să se ascundă un conţinut economic prea adevărat. Nu e aci locul de a ne ocupa mai deaproape de importanţa şi istoricul teoriei plusvalorii.

Din teoria lui Ricardo asupra valorii mai decurg însă şi alte concluzii, care au şi fost trase. Valoarea mărfurilor este determinată de munca pe care o necesită producerea lor. Se întâmplă însă că în lumea asta rea mărfurile se vând când peste, când sub valoarea lor şi nu numai din pricina fluctuaţiilor concurenţei. Rata profitului are tendinţa de a se stabiliza la acelaş nivel pentru toţi capitaliştii, întocmai cum preţurile mărfurilor au tendinţa de a se reduce, prin mijlocirea cererii şi ofertei, la valoarea muncii. Rata

profitului se calculează însă asupra întregului capital investit într'o afacere industrială. Deoarece însă în două ramuri diferite produsul anual poate reprezenta cantități de muncă egale, adică valori egale, iar salariul poate fi egal în amândouă, pe când capitalul învestit în una din ramuri poate fi, și este adeseori, de două sau de trei ori mai mare decât cel învestit în cealaltă, rezultă că legea lui Ricardo asupra valorii, fapt descoperit de Ricardo însuși, intră în contradicție cu legea ratei egale a profitului. Dacă produsele ambelor ramuri se vând la valoarea lor, ratele de profit nu pot fi egale; dacă însă ratele de profit sunt egale, atunci produsele ambelor ramuri nu pot fi vândute la valoarea lor. Avem deci o contradicție, o antinomie a două legi economice; rezolvarea practică se produce, după Ricardo (cap. I, sect. 4 și 5), de obiceiu în favoarea ratei profitului, în detrimentul valorii.

Determinarea valorii după Ricardo are însă, cu toate calitățile ei de rău augur, și o latură prin care devine scumpă și plăcută burghezului de treabă. Ea apelează cu o putere irezistibilă la spiritul său de dreptate. Dreptate și egalitate în drepturi, iată stâlpii pe care burghezul secolului al XVIII-lea și al XIX-lea ar voi să-și ridice construcția socială, deasupra ruinelor nedreptăților, inegalităților și privilegiilor feudale. Iar determinarea valorii mărfurilor prin muncă și schimbul liber al produselor muncii care se înfăptuește după această unitate de măsură între proprietarii cu drepturi egale ai mărfurilor, acestea sunt, precum a arătat și Marx, bazele reale pe care se clădește întreaga ideologie politică, juridică și filosofică a burgheziei moderne. Odată stabilit că munca determină valoarea mărfii, conștiința burghezului de treabă se va simți profund jignită de răutatea unei lumi care, deși acceptă de formă această lege fundamentală a dreptății, în realitate trece peste ea fără scrupule. In special micul burghez, a cărui muncă cinstită — fie ea chiar numai a calfelor și ucenicilor săi — este din ce în ce depreciată prin concurența producției în massă și a mașinilor, în special micul producător trebue să tânjească după o societate în care schimbul produselor după valoarea lor în muncă să devină în sfârșit o realitate deplină și fără excepții; cu alte cuvinte: trebue să tânjească după o societate în care să aibă valabilitate exclusivă și deplină o singură lege a producției de mărfuri, dar

înlăturându-se condițiile în care ea poate fi valabilă, adică înlăturându-se celelalte legi ale producției de mărfuri și ale producției capitaliste.

Cât de adânc este înrădăcinată această utopie în mentalitatea micului burghez modern — real sau ideologic — o dovedește faptul că ea fusese desvoltată în mod sistematic de John Gray încă în 1831, că fusese experimentată practic și vulgarizată teoretic în 1830 în Anglia, că fusese proclamată în 1842 de Rodbertus în Germania, iar în 1846 de Proudhon în Franța drept cel mai nou adevăr, că în 1871 Rodbertus o proclama din nou ca soluție a problemei sociale și totodată ca testament social al său, și că, în 1884, ea găsește din nou adepți în ceata ariviștilor care se pregătește să exploateze în numele lui Rodbertus socialismul de stat prusac.

Critica acestei utopii a fost făcută de Marx atât de complect, atât contra lui Proudhon cât și a lui Gray (vezi anexa [1]), încât mă pot mărgini aici la câteva observații asupra formei speciale în care Rodbertus motivează și expune această utopie.

Precum am mai spus: Rodbertus preia tradiționalele noțiuni economice așa cum au fost formulate de economiști. El nu face nici cea mai mică încercare de a le analiza. Valoarea este pentru dânsul „importanța unui lucru față de celelalte, după cantitate, considerând această importanță ca măsură“. Această definiție, cât se poate de vagă și superficială, ca să ne exprimăm cu blândețe, ne poate da, în cel mai bun caz, o idee de cum arată aproximativ valoarea, dar nu spune nicidecum ce este valoarea. Dar fiindcă aceasta e tot ce știe Rodbertus să ne spună despre valoare, e lesne de priceput de ce caută o unitate de măsură a valorii în afara valorii însăși. După ce a amestecat dealungul a treizeci de pagini valoarea de întrebuințare cu valoarea de schimb, cu acea putere de gândire abstractă pentru care domnul Adolf Wagner are o nesfârșită admirație, el ajunge la concluzia că nu există o măsură reală a valorii și că trebue să ne mulțumim cu o măsură-surogat. O astfel de măsură-surogat ne-o poate furniza munca însăși, dar numai atunci când produsele unor cantități de muncă egale sunt preschimbate întotdeauna contra unor

1 Vezi pag. 153 din ediția de față. — N. T.

cantități de muncă egale; fie că „acesta e cazul în mod
efectiv, fie că se iau măsuri" care să garanteze acest
lucru. Valoarea și munca rămân deci fără vreun raport de
fapt între ele, deși primul capitol servește în întregime
pentru a ne demonstra că mărfurile „costă muncă" și alt-
ceva nimic decât muncă, și dece este așa.

La rândul ei, munca este luată cu ochii închiși, în forma
în care o întâlnim la economiști. Ba nici măcar atât. Căci
deși se amintește în două cuvinte de diferențele de inten-
sitate ale muncii, totuși munca este pomenită în general
ca ceva care „costă", deci o măsură de valoare, indiferent
dacă este sau nu cheltuită în condițiile sociale normale
medii. Că producătorii întrebuințează zece zile pentru fa-
bricarea unor produse care se pot fabrica într'o singură zi,
sau numai o zi, că s'au servit de uneltele cele mai bune
sau cele mai proaste, că au folosit timpul pentru fabri-
carea unor articole socialmente necesare și în cantitatea
socialmente cerută, sau a unor articole fără cerere sau
pentru fabricarea articolelor cerute în cantități superioare
sau inferioare cererii — despre toate acestea nu se pome-
nește niciun cuvânt: munca e muncă, produsul muncii
egale trebue schimbat cu produsul muncii egale. Rodbertus,
altminteri oricând dispus a se situa pe punctul de vedere
național, indiferent dacă se potrivește sau nu se potrivește,
și a considera dela înălțimea observatorului general-social
situația producătorilor individuali, se ferește de astă dată
cu grijă de așa ceva. Și aceasta, din cauză că începând
chiar cu primul rând al cărții sale se îndreaptă fără oco-
luri spre utopia monetei de muncă și din cauză că orice
examinare a muncii în funcția ei de creatoare de valoare
i-ar prăvăli în cale stânci ce nu pot fi ocolite. Instinctul
său se vădește a fi aci mult mai puternic decât puterea
sa de abstracțiune care, în treacăt fie zis, se poate -des-
coperi la Rodbertus doar grație celei mai concrete lipse
de gândire.

Trecerea la utopie se face deci pe nerăsuflate. „Măsurile"
care garantează schimbul de mărfuri după valoarea mun-
cii, ca o regulă fără excepții, nu prezintă dificultăți. Cei-
lalți utopiști de aceeași nuanță, dela Gray la Proudhon,
se căsnesc să inventeze instituțiuni sociale care să realizeze
acest lucru. Ei se străduesc cel puțin să rezolve o chestiune
economică pe cale economică, prin acțiunea proprietarilor

de mărfuri înșiși care fac schimbul. Rodbertus a găsit o
soluție mai lesnicioasă. Ca un bun prusac ce este, apelează
la puterea de stat: un decret al ocârmuirii poruncește
reforma.

Cu aceasta, valoarea a fost „constituită" în chip fericit;
nu însă și prioritatea, pretinsă de Rodbertus, a acestei
constituiri. Dimpotrivă, Gray ca și Bray — pe lângă mulți
alții — au repetat cu mult înaintea lui Rodbertus, și ade-
seori chiar până la suprasaturație, ideea aceasta: dezidera-
tul pios al unor măsuri grație cărora schimbul produselor
să se facă în orice împrejurare numai la valoarea lor de
muncă.

După ce statul va fi constituit astfel valoarea produ-
selor, sau cel puțin a unei părți a produselor, căci Rod-
bertus mai este și modest, el emite hârtie-monetă întemeiată
pe muncă, acordă cu această monetă aconturi capitaliștilor,
cu care aceștia își plătesc lucrătorii, apoi lucrătorii cum-
pără produsele cu moneta de muncă primită, realizân-
du-se astfel întoarcerea monetei la locul de origină. Cât
de frumos se desfășoară toate acestea, să ne povestească
Rodbertus însuși.

„Cât privește cea de a doua condiție, reglementarea
necesară — anume, ca valoarea certificată prin bon să se
afle realmente în circulație — este realizată prin aceea
că numai cel ce predă în realitate un produs va primi un
bon în care se consemnează exact cantitatea de muncă
prin care s'a obținut produsul. Cel ce predă produsul a
două zile de muncă va primi un bon cu «două zile». Prin
stricta respectare a acestei regule la emisiune se va în-
deplini negreșit și această a doua condiție. Căci — în-
trucât după presupunerea noastră valoarea reală a bu-
nurilor coincide întotdeauna cu cantitatea de muncă ce
a costat producerea lor, iar această cantitate de muncă
își găsește unitatea de măsură în obișnuita diviziune a
timpului — celui ce predă un produs care a necesitat două
zile de muncă, primind un bon pentru două zile, nu i se
va consemna sau atribui o valoare mai mică sau mai mare
decât cea realmente predată; — și deoarece un asemenea
bon va fi eliberat *numai* aceluia care a pus realmente un
produs în circulație, este sigur că valoarea trecută în bon
există realmente pentru satisfacerea societății. Oricât de
larg am închipui cercul diviziunii muncii, dacă această

regulă va fi observată cu stricteţă, atunci *suma valorilor existente va fi absolut egală cu suma valorilor certificate. Deoarece însă suma valorii certificate este întocmai suma valorii atribuite, aceasta va corespunde negreşit şi valorii existente, toate pretenţiunile vor fi satisfăcute, iar lichidarea se va face exact.*“ (Pag. 166, 167.)

Dacă până aici Rodbertus avusese în permanenţă nenorocul de a veni prea târziu cu descoperirile sale, deastădată îi revine cel puţin meritul *unei* originalităţi: niciunul dintre concurenţii săi n'a îndrăsnit să exprime nerozia utopiei monetei de muncă în forma aceasta copilăroasă, naivă, străvezie, aş spune veritabil pomeraniană. Intrucât pentru fiece bon a fost predat un obiect de valoare corespunzătoare, iar niciun obiect-valoare nu este predat fără bonul corespunzător, rezultă că suma bonurilor va fi întotdeauna acoperită de suma obiectelor de valoare; socoteala se încheie fără cel mai mic rest, totul corespunde până la secunda-muncă, şi niciun calculator de impozite dela o administraţie financiară centrală, fie el cât de încărunţit în slujbă, nu va putea găsi nici cea mai mică eroare de calcul. Ce alta se mai poate pretinde?

In societatea capitalistă modernă, orice capitalist industrial produce cu dela sine putere orice, oricum şi oricât pofteşte. Necesităţile sociale rămân însă pentru dânsul o necunoscută, atât în ce priveşte calitatea, felul obiectelor cerute, cât şi în ce priveşte cantitatea lor. Ceeace nu poate fi furnizat astăzi destul de repede, poate să fie oferit mâine în cantităţi ce întrec cu mult cererea. Totuşi, în cele din urmă trebuinţele vor fi de bine de rău satisfăcute, iar producţia se va îndrepta în general spre obiectele cerute. Cum se realizează această echilibrare a contradicţiei? Prin concurenţă. Şi cum ajunge concurenţa la această soluţie? Foarte simplu, devalorizând sub valoarea-muncă mărfurile care, prin felul sau cantitatea lor, nu sunt momentan necesare consumului social şi învederând astfel, pe ocolite, producătorilor, fie că au fabricat articole cu totul nefolositoare, fie că au fabricat articole folositoare în sine, dar în cantităţi excedentare, ce nu pot fi folosite. De aci rezultă:

In primul rând, că neîncetatele fluctuaţii ale preţurilor faţă de valoarea mărfurilor constituesc condiţia necesară în care şi cu ajutorul exclusiv al căreia se poate

realiza valoarea mărfurilor. Numai prin fluctuaţiile concurenţei şi, prin acestea, ale preţului mărfurilor se afirmă legea valorii care guvernează producţia de mărfuri, devine o realitate determinarea valorii mărfurilor prin timpul de muncă socialmente necesar. Faptul că forma de manifestare a valorii — preţul — diferă de obiceiu în oarecare măsură de valoarea a cărei formă de manifestare este, constitue un fenomen comun majorităţii raporturilor sociale. De cele mai multe ori şi regele se înfăţişează altfel decât monarhia pe care o reprezintă. A voi să stabileşti valoarea prin timpul de muncă într'o societate de producători care practică schimbul, interzicând concurenţei să stabilească valoarea, prin presiune asupra preţurilor, adică în singurul fel în care valoarea poate fi stabilită, înseamnă deci numai a dovedi că ţi-ai însuşit, cel puţin pe acest tărâm, obişnuita desconsiderare utopică a legilor economice.

In al doilea rând: Prin aceea că, înlăuntrul unei societăţi de producători care practică schimbul, concurenţa pune în valoare legea valorii care guvernează producţia de mărfuri, ea impune tocmai unica organizare şi reglementare a producţiei sociale, posibilă în aceste împrejurări. Producătorul individual ajunge să ia cunoştinţă ce şi cât anume este trebuitor sau nu societăţii, numai prin deprecierea sau supraevaluarea produselor. Dar tocmai pe acest unic regulator vrea să-l desfiinţeze utopia, pe care o reprezintă între alţii şi Rodbertus. Şi când întrebăm apoi ce chezăşie avem că fiecare bun va fi produs în cantitate necesară şi nu în cantitate mai mare, că nu vom flămânzi din lipsă de grâu şi carne, înnăbuşindu-ne în zahăr şi înnecându-ne în rachiu de cartofi; că nu vom duce lipsă de pantaloni spre a ne acoperi goliciunea, pe când nasturii de pantaloni vor mişuna cu milioanele — Rodbertus ne arată triumfător faimoasa lui socoteală, după care pentru fiecare oca de zahăr de prisos, pentru fiecare butoi de rachiu nevândut, pentru fiecare nasture inutilizabil a fost emis bonul corespunzător, o socoteală care „iese“ întocmai, după care „toate cerinţele sunt satisfăcute, iar lichidarea se face exact“. Şi cine nu crede, n'are decât să se adreseze calculatorului de impozite dela casa centrală a administraţiei financiare X din Pomerania care a verificat socoteala şi a găsit-o exactă şi care, nefiind niciodată prins cu o eroare la casă, este cu totul demn de crezare.

Şi acum să considerăm naivitatea cu care Rodbertus vrea să înlăture crizele industriale şi comerciale graţie utopiei sale. Indată ce producţia de mărfuri ajunge la dimensiunile pieţei mondiale, ajustarea dintre producătorul individual care produce pe cont propriu şi piaţa mai mult sau mai puţin necunoscută lui în ce priveşte cererea cantitativă şi calitativă, se rezolvă printr'o furtună pe piaţa mondială, printr'o criză comercială [1]. Dacă interzicem concurenţei să comunice producătorilor individuali, prin mijlocirea urcării sau scăderii preţurilor, cum stă piaţa mondială, îi legăm la ochi cu totul. Organizarea producţiei mărfurilor astfel încât producătorii să nu mai poată afla nimic despre starea pieţei pentru care produc -- iată un remediu contra crizei, pentru care un şarlatan de bâlci l-ar putea invidia pe Rodbertus.

Pricepem acum dece Rodbertus determină, scurt, valoarea mărfurilor prin „muncă", admiţând cel mult diferite grade de intensitate ale muncii. Dacă ar fi cercetat prin ce şi cum creează munca valoare, determinând-o deci şi măsurând-o, ar fi ajuns la munca socialmente necesară, necesară atât pentru fiecare produs în raport cu alte produse de acelaş fel, cât şi faţă de suma trebuinţelor sociale. Cu aceasta el ar fi ajuns la întrebarea : cum se efectuează adaptarea producţiei producătorilor individuali la suma trebuinţelor sociale; şi cu aceasta întreaga lui utopie devenea iluzorie. De astă dată a preferat într'adevăr să „facă abstracţie", şi anume tocmai de ceeace era mai important.

Acum ajungem în sfârşit la punctul în care Rodbertus vine într'adevăr cu ceva nou; cu ceva care îl deosebeşte de numeroşii săi tovarăşi întru economia schimbului cu ajutorul monetei de muncă. Ei cer cu toţii această organizare a schimbului cu scopul de a desfiinţa exploatarea muncii salariate de către capital. Fiecare producător să primească întreaga valoare-muncă a produsului său. In

[1] Aşa cel puţin se mai întâmpla până nu de mult. De când monopolul Angliei asupra pieţei mondiale a fost înfrânt tot mai mult prin participarea Franţei, a Germaniei şi mai cu seamă a Americii la comerţul mondial, pare să se afirme o nouă formă de echilibru. Perioada de prosperitate generală premergătoare crizei tot nu vrea să se arate. Dacă ea va lipsi cu totul, atunci starea normală a industriei moderne ar trebui să devină stagnarea cronică, cu uşoare fluctuaţii. (*Nota lui Engels.*)

privinţa aceasta sunt toţi de acord, dela Gray până la Proudhon. Nicidecum, spune Rodbertus. Munca salariată şi exploatarea ei rămân.

Mai întâi, în nicio societate imaginabilă muncitorul nu poate primi valoarea integrală a produsului său spre a o consuma; din fondul produs trebue acoperite şi o serie de funcţiuni neproductive din punct de vedere economic, însă necesare, deci trebue întreţinuţi şi oamenii respectivi. Aceasta este just numai atâta vreme cât dăinueşte actuala diviziune a muncii. Intr'o societate în care există obligativitatea muncii productive obşteşti, societate care este totuşi „imaginabilă", aceasta cade. Ar rămâne însă nevoia unui fond social de rezervă şi acumulare, şi chiar deaceea *lucrătorii*, adică totalitatea lor, ar rămâne în posesia şi folosinţa produsului lor total, fără însă ca fiecare să se bucure în mod individual de „produsul integral al muncii" sale. Intreţinerea unor funcţiuni economiceşte neproductive din produsul muncii nu a fost trecut cu vederea nici de ceilalţi utopişti ai monetei de muncă. Dar ei lasă muncitorii să-şi fixeze ei înşişi impozitele pentru acest scop, pe obişnuita cale democratică, pe când Rodbertus, a cărui întreagă reformă socială dela 1842 e croită pe măsura statului prusac de atunci, lasă totul la cheremul birocraţiei, care fixează muncitorilor, de sus în jos, partea lor la propriul lor produs şi binevoieşte a le-o distribui.

Mai departe însă, trebue să rămână în fiinţă, neştirbite, şi renta funciară şi profitul. Căci proprietarii funciari şi capitaliştii industriali exercită şi ei anumite funcţiuni socialmente utile sau chiar necesare, deşi neproductive din punct de vedere economic, şi primesc pentru acest lucru un fel de salariu în rentă funciară şi profit — o concepţie care, cum se ştie, nu era câtuşi de puţin nouă nici chiar în 1842. De fapt, aceştia primesc actualmente mult prea mult pentru puţinul pe care-l fac, şi acela destul de prost, dar Rodbertus are nevoie de o clasă privilegiată, cel puţin pentru următorii 500 ani, aşa încât actuala rată a plusvalorii, ca să mă exprim corect, trebue să rămână în fiinţă, dar nu are voie să fie sporită. Actuala rată a plusvalorii este apreciată de Rodbertus la 200%, adică muncind zilnic douăsprezece ore, muncitorul nu va primi bonul pentru douăsprezece ore de muncă, ci numai pentru patru, valoarea produsă în restul de opt ore urmând a fi

împărțită între proprietarul funciar și capitalist. Bonurile de muncă ale lui Rodbertus mint deci deadreptul. Trebue să fii însă moșier pomeranian ca să-ți închipui că clasa muncitoare ar accepta să muncească douăsprezece ore ca să primească bonuri echivalente cu patru ore de muncă. Dacă traducem acest hocus-pocus al producției capitaliste în limbajul acesta naiv, în care apare ca jaf necamuflat, îl și facem imposibil. Fiecare bon eliberat muncitorului ar fi o incitare directă la rebeliune și ar cădea sub prevederile § 110 al codului penal german. Trebue să nu fi văzut niciodată vreun alt proletariat decât proletariatul salahorilor ce trăiesc de fapt încă în semi-iobăgie pe moșiile pomeraniene, unde mai stăpânește și azi bâta și biciul și unde toate fetele și femeile frumușele din sat aparțin haremului boierului, ca să-ți închipui că muncitorii pot fi întâmpinați cu astfel de nerușinare. Dar conservatorii noștri sunt tocmai cei mai mari revoluționari pe care-i avem.

Dacă muncitorii noștri sunt însă destul de blânzi ca să se lase convinși că în timp de douăsprezece ore întregi de muncă grea ei au muncit în realitate numai patru ore, li se va garanta în schimb că în vecii vecilor participarea lor la propria lor producție nu va coborî sub o treime. De fapt, acestea sunt utopii pentru uzul copiilor și nu merită să ne oprim o clipă asupra lor. In măsura în care Rodbertus aduce o contribuție proprie la utopia schimbului bazat pe moneta de muncă, această contribuție proprie este pur și simplu copilărească și se situează mult sub realizările numeroșilor săi tovarăși care îl preced sau îl urmează.

Pe timpul când au apărut, „Contribuțiile la cunoaștere etc." ale lui Rodbertus erau fără îndoială o carte de însemnătate. Desvoltarea pe care el o dă teoriei lui Ricardo asupra valorii, într'una din direcții, era un început promițător. Deși nouă doar pentru dânsul și pentru Germania, această desvoltare se află în general pe acelaș nivel cu lucrările predecesorilor lui englezi mai buni. Era totuși numai un început, din care se putea trage un real folos pentru teorie doar prin muncă critică aprofundată și perseverentă. Această desvoltare a oprit-o însă el însuși prin faptul că s'a angajat din capul locului să desvolte teoria lui Ricardo și în cea de a doua direcție, în direcția utopiei, pierzând astfel prima condiție a oricărei critici—

obiectivitatea. El lucra în direcția unui țel dinainte stabilit; el devenea un economist cu tendință. Odată prins în utopia lui, el își închisese calea spre progres în știință. Dela 1842 și până la moartea lui, el se mișcă într'un cerc vicios, repetă mereu aceleași idei exprimate sau schițate în prima sa lucrare, se simte neînțeles, se crede jefuit când nu exista nimic de jefuit, și în cele din urmă refuză, nu fără intenție, să recunoască că în fond redescoperise doar lucruri de mult descoperite.

* * *

Pe alocuri, traducerea se depărtează de originalul francez tipărit. Aceste deosebiri se bazează pe modificări manuscrise ale lui Marx, care-și vor afla locul și în noua ediție franceză în pregătire.

E de prisos să atragem atenția că modul de exprimare folosit în această lucrare nu corespunde în totul celui din „Capitalul". Astfel, aici se mai pomenește de *muncă* ca de o marfă, de cumpărarea și vânzarea muncii, în loc de a *forței* de muncă.

In complectare au fost adăugate acestei ediții: 1. un pasaj din lucrarea lui Marx: „Zur Kritik der politischen Ökonomie", Berlin 1851, despre *prima* utopie a schimbului bazat pe moneta de muncă, a lui John Gray, și 2. o traducere a cuvântării dela Bruxelles (1848) a lui Marx despre liberul-schimb, care aparține aceleiași perioade de desvoltare a autorului ca și „Mizeria".

Friedrich Engels

Londra, 23 Octombrie 1884

LA EDIŢIA A DOUA

Îmi rămâne să adaug că numele Hopkins, citat greşit în textul francez (vezi pag. 45 [1]), a fost înlocuit cu Hodgskin, şi în acelaş loc data lucrării lui William Thompson a fost corectată ca fiind 1824. Cu aceasta sper că conştiinţa bibliografică a d-lui profesor Anton Menger s'a liniştit.

Friedrich Engels

Londra, 29 Martie 1892

[1] Pag. 63 din prezenta lucrare. — *N. T.*

[Karl Marx către J. B. von Schweitzer]
(Din „Sozialdemokrat", Nr. 16, 17 şi 18, anul 1865)

Londra, 24 Ianuarie 1865

Prea stimate Domn,

Am primit ieri scrisoarea prin care îmi cereţi o apreciere amănunţită asupra lui Proudhon. Lipsa de timp nu-mi îngăduie să vă satisfac. Afară de aceasta, nu am la îndemână niciuna din lucrările sale. Spre a vă dovedi însă bunele mele intenţii, vă fac aici o mică schiţă. O veţi putea completa, adăugând, tăind, în sfârşit veţi face cu ea ce poftiţi. („Credem că este mai bine" — adaugă redacţia într'o notă — „să reproducem scrisoarea *fără modificări*".)

Nu-mi mai amintesc de primele încercări ale lui Proudhon. Lucrarea sa didactică despre „La langue universelle" [Limba universală] dovedeşte cât de nestingherit se apropia de probleme pentru a căror rezolvare îi lipseau premisele elementare.

Prima sa lucrare : „Qu'est ce que la propriété?" [1] este neîndoielnic şi cea mai bună. Ea este epocală, dacă nu prin conţinutul nou, cel puţin prin felul nou şi îndrăsneţ de a spune tot. In lucrările socialiştilor şi comuniştilor francezi pe care îi cunoaşte, „la propriété" a fost fireşte nu numai criticată în fel şi chip, dar şi „*desfiinţată*" în mod utopic. In lucrarea aceea Proudhon se situează faţă de Saint Simon şi Fourier cam în felul în care se situează Feuerbach faţă de Hegel. In comparaţie cu Hegel, Feuerbach este foarte sărac. Totuşi, era epocal *după* Hegel, pentrucă punea accentul pe anumite puncte neplăcute

[1] *Proudhon*, Pierre Joseph : „Qu'est ce que la propriété?" [Ce este proprietatea?], Paris 1840. — *N. Red.*

conştiinţei creştine, dar importante pentru progresul criticii, pe care Hegel le lăsase într'un clar-obscur mistic.

Dacă mi-e îngăduit să mă exprim astfel, în scrierea aceea a lui Proudhon mai predomină încă o puternică musculatură a stilului. Iar eu socot stilul acestei lucrări ca fiind meritul ei de frunte. Vedem că până şi acolo unde reproduce lucruri ştiute, Proudhon le găseşte el singur; iar ceeace spune este nou pentru dânsul şi este nou şi pentru alţii.

Indrăsneală provocatoare care se atinge de „sfânta sfintelor" a economiei, o tendinţă spre paradoxul spiritual cu care este mistificată mintea burghezului ordinar, o judecată distrugătoare, o ironie amară, ici colo străfulgerarea unui simţimânt profund şi sincer de indignare faţă de infamia existentă, o seriozitate revoluţionară—iată prin ce electriza şi stimula „*Qu'est ce que la propriété?*" la prima sa apariţie. Intr'o istorie strict ştiinţifică a economiei politice această lucrare abia ar fi vrednică de pomenit. Dar astfel de lucrări sensaţionale îndeplinesc un rol în ştiinţă, întocmai ca în beletristică. Să luăm de pildă lucrarea lui *Malthus* despre „*Populaţie*". In prima ediţie, ea nu e decât un „sensational pamphlet" şi pe deasupra un *plagiat* dela un capăt la celălalt. Totuşi, câtă vâlvă a stârnit acest *pamflet la adresa genului uman*!

Dacă aş avea în faţă lucrarea lui Proudhon, aş putea prezenta, cu câteva exemplificări, *prima* sa *manieră*. In paragrafele pe care el însuşi le socoteşte cele mai importante, el imită felul lui Kant de a trata *antinomiile* — era singurul filosof german pe care îl cunoştea pe atunci din traduceri — şi lasă o puternică impresie prin faptul că şi lui, ca şi lui Kant, rezolvarea antinomiilor îi apare ca ceva ce se situează „*dincolo*" de raţiunea omenească, adică ceva în privinţa căruia propria lui raţiune nu este lămurită.

In ciuda aparentului său elan revoluţionar găsim însă chiar în „Qu'est ce que la propriété?" contradicţia că pe de o parte Proudhon critică societatea din punctul de vedere şi prin prisma ţăranului francez mic-proprietar (mai târziu petit bourgeois [mic burghez]), şi pe de altă parte îi aplică unitatea de măsură pe care a preluat-o dela socialişti.

Insuficienţa lucrării reiese din chiar titlul ei. Intrebarea era pusă atât de greşit, încât nu i se putea da un răspuns just. „*Relaţiile de proprietate*" *antice* se transformaseră în cele *feudale*, cele feudale în cele „*burgheze*".

Istoria însăşi făcuse astfel critica *relaţiilor de proprietate* din trecut. Aceea de care se ocupa Proudhon în realitate era *proprietatea modernă burgheză* existentă. La întrebarea ce este aceasta din urmă se putea răspunde numai cu o analiză critică a „*economiei politice*", care să cuprindă complexul acelor *relaţii de proprietate*, nu în exprimarea lor *juridică* de *raporturi de voinţă*, ci sub forma lor reală, adică de *raporturi de producţie*. Impletind însă totalitatea acestor raporturi economice în noţiunea juridică generală: „*proprietate*", „la propriété", Proudhon nu putea depăşi răspunsul pe care îl dăduse cu aceleaşi cuvinte *Brissot*, într'o lucrare asemănătoare, încă înainte de 1789: „La propriété c'est le vol" [Proprietatea este furt].

In cel mai bun caz reiese de aici că concepţia burghezo-juridică a „*furtului*" se potriveşte şi propriei agoniseli „*cinstite*" a burghezului. Pe de altă parte, Proudhon se încurcă — întrucât „*furtul*" ca violare a proprietăţii *presupune proprietatea*—în tot felul de elucubraţii confuze chiar pentru el, asupra *adevăratei proprietăţi burgheze*.

In timpul şederii mele la Paris, în 1844, am intrat în raporturi personale cu Proudhon. Menţionez acest fapt pentrucă într'o anumită măsură port şi eu o vină pentru această „*sophistication*", cum numesc Englezii falsificarea unui articol comercial. In decursul unor lungi desbateri, adeseori nocturne, l-am contaminat, în dauna lui, cu hegelianism, pe care însă nu-l putea studia mai serios dat fiind că nu cunoştea limba germană. Ceeace începusem eu, a fost continuat, după expulzarea mea din Paris, de domnul *Karl Grün*. In calitate de profesor de filosofie germană avea asupra mea superioritatea de a nu înţelege el însuşi nimic.

Scurtă vreme înainte de apariţia celei de a doua lucrări importante a sa, „Philosophie de la Misère etc.", Proudhon mi-o anunţă el însuşi într'o scrisoare foarte amănunţită, în care se strecoară, printre altele, şi cuvintele: „J'attends votre férule critique" [Aştept biciul criticii d-tale]. In curând biciul acesta se abătu asupra lui (în lucrarea mea „Misère de la philosophie etc.", Paris 1847), într'un fel care puse capăt pentru totdeauna prieteniei noastre.

Din cele arătate aici vedeţi deci că abia „*Philosophie de la Misère ou Système des Contradictions Economiques*"

conține răspunsul la întrebarea : „*Qu'est ce que la propriété?*" Intr'adevăr, el și-a început studiile economice abia după publicarea acestei lucrări; descoperise că întrebării ridicate de dânsul nu i se putea răspunde prin *invectivă*, ci numai prin *analiza* „*economiei politice*" moderne. Totodată el încerca să înfățișeze dialectic *sistemul* categoriilor economice. In locul insolubilelor „*antinomii*" ale lui Kant, avea să utilizeze „*contradicția*" lui Hegel ca mijloc de desvoltare.

Spre a vă forma o părere despre voluminoasa lui lucrare în două tomuri, trebue să mă refer la lucrarea mea critică. Intre altele, arătam cât de puțin a pătruns Proudhon tainele dialecticii științifice; cum, pe de altă parte, împărtășește iluziile filosofiei speculative, prin faptul că în loc de a concepe *categoriile economice ca expresii teoretice ale unor raporturi de producție istorice, corespunzătoare unei anumite trepte de desvoltare a producției materiale*, le transformă în *idei eterne*, preexistente, și cum, făcând acest ocol, ajunge din nou la punctul de vedere al economiei burgheze. [1]

Arăt mai departe cât de incomplecte și pe alocuri chiar scolastice sunt cunoștințele sale despre „economia politică", a cărei critică o întreprinde, și cum aleargă împreună cu utopiștii după o așa zisă „*știință*", care să elaboreze a priori o formulă pentru „rezolvarea problemei sociale", în loc de a extrage știința din cunoașterea critică a evoluției istorice, evoluție care produce ea însăși *condițiile materiale ale emancipării*. Arătam însă mai cu seamă că în ce privește baza însăși a întregului sistem, *valoarea de schimb*, Proudhon rămâne la o concepție confuză, greșită și fragmentară, mergând până a considera interpretarea utopică a teoriei lui *Ricardo* asupra valorii drept bază a unei științe noi. In ce privește punctul său de vedere general, îl apreciez în rezumat astfel :

---

[1] „Spunând că raporturile actuale — raporturile producției burgheze — sunt *naturale*, economiștii lasă să se înțeleagă că acestea sunt raporturile prin care se creează bogăția și se desvoltă forțele productive conform legilor naturii. Deci, aceste raporturi sunt ele însele *legi naturale*, pe care nu le influențează timpul. Ele sunt *legi eterne*, care trebue să conducă totdeauna societatea. A existat așadar istorie în trecut, dar nu mai există". [Pag. 107 din ediția de față]. — *N. Red.*

„Fiecare raport economic are o parte bună și una rea : acesta este singurul punct în care d-l Proudhon nu se desminte. Partea bună o vede expusă de economiști; partea rea o vede denunțată de socialiști. El împrumută dela economiști necesitatea raporturilor eterne, iar dela socialiști iluzia de a nu vedea în mizerie decât mizerie (în loc de a vedea într'însa latura revoluționară, distrugătoare, care va răsturna societatea veche). El este de acord și cu unii și cu alții, vrând să se refere la autoritatea științei. Pentru el știința se reduce la dimensiunea liliputană a unei formule științifice; el este omul care caută formule. Astfel, d-l Proudhon se laudă de a fi criticat și economia politică și comunismul; dar el este mai prejos și de una și de alta. Mai prejos de economiști, pentrucă filosof fiind și având la îndemână o formulă magică, a crezut că nu mai este nevoie să intre în detalii pur economice; mai prejos de socialiști, pentrucă nu are nici destul curaj și nu este nici destul de luminat pentru a se ridica, speculativ cel puțin, deasupra orizontului burghez... Vrea să planeze, ca om de știință, deasupra burghezilor și a proletarilor; dar nu este decât micul burghez, care oscilează neîncetat între capital și muncă, între economie politică și comunism." [1]

Așa severă cum sună această judecată, o mențin și azi, cuvânt cu cuvânt. Dar trebue să se mai țină seama și de faptul că pe vremea când proclamam cartea lui Proudhon drept cod al socialismului mic-burghez și dovedeam acest lucru în mod teoretic, Proudhon era deopotrivă acuzat ca ultra-supra-revoluționar, atât de economiști cât și de socialiști. Deaceea nici nu m'am asociat mai târziu țipetelor despre „*trădarea*" sa față de revoluție. Nu e vina lui că, înțeles greșit de unii așa cum se înțelesese la început singur greșit, nu a împlinit speranțele neîntemeiate.

In „*Philosophie de la Misère*", spre deosebire de „Qu'est ce que la propriété?", toate lipsurile modului de expunere al lui Proudhon se evidențiază în mod foarte defavorabil. Stilul este adesea ceeace francezul numește *ampoule* [umflat]. Un jargon bombastic-speculativ, cu pretenții tedesco-filosofice, este întrebuințat oridecâteori ajunge la capătul inteligenței sale galice. Tonul lăudăros de precupeț, felul

---

[1] Pag. 111 din ediția de față. — *N. T.*

de a se pune în evidenţă, mai cu seamă neplăcuta vorbărie goală despre şi parada cu „*ştiinţa*" te isbesc mereu. In locul căldurii sincere care străbate prima sa lucrare, el se autosugestionează de astădată, pe alocuri, în mod voit, până la o febră aprinsă. La acestea se adaugă parada stângace şi respingătoare a autodidactului, a cărui mândrie spontană de a gândi el însuşi în mod original a fost frântă, dar care se crede obligat, ca un parvenit al ştiinţei, să se fălească cu ceeace nu este şi ceeace nu are. Apoi mentalitatea micului burghez, care atacă de pildă pe un om cum e *Cabet*, respectabil prin atitudinea sa practică faţă de proletariat, într'un chip nepermis de brutal — adică într'un mod care nu e nici precis, nici profund şi nici măcar just — dar care, în schimb, menajează de pildă pe un *Dunoyer* („consilier", ce-i drept), deşi întreaga importanţă a acestui Dunoyer se reduce la seriozitatea comică cu care predică, dealungul a trei volume groase, nesuferit de plictisitoare, un rigorism pe care Helvetius îl caracterizează astfel: „On veut que les malheureux soient parfaits". (Se cere nenorociţilor să fie fără cusur.)

Pentru Proudhon, revoluţia din Februarie sosea cât se poate de nepotrivit, căci abia cu câteva săptămâni înainte el dovedise fără putinţă de contrazicere că „*era revoluţiilor*" trecuse pentru totdeauna. Comportarea sa în Adunarea Naţională, deşi dovedea lipsa de înţelegere a stărilor existente, e vrednică de laudă. După insurecţia din Iunie era un act de mare curaj. Deosebit de aceasta ea avu ca urmare favorabilă faptul că domnul *Thiers* dovedi întregii Europe, în răspunsul său la propunerile lui Proudhon, tipărit mai apoi în broşură specială, că acest stâlp ideologic al burgheziei franceze fusese ridicat pe piedestalul unei ideologii copilăreşti. Intr'adevăr, în comparaţie cu domnul *Thiers*, *Proudhon* lua proporţii de monstru antediluvian.

Descoperirea „creditului gratuit" („Crédit gratuit") şi a „*băncii populare*" („banque du peuple") întemeiate pe acest credit erau ultimele „fapte" economice ale lui Proudhon. In lucrarea mea „Zur Kritik der politischen Ökonomie", Caietul 1, Berlin 1859 (pag. 59—64) [1] fac dovada că

[1] Vezi *Karl Marx*: „Zur Kritik der politischen Ökonomie", Moscova 1934, pag. 70—75. — *N. Red.*

baza teoretică a vederilor sale izvorăşte dintr'o interpretare greşită a primelor elemente ale „economiei politice" burgheze, anume a relaţiei dintre *mărfuri* şi *bani*, pe când suprastructura practică nu era nimic altceva decât reproducerea unor planuri mai vechi şi mult mai bine desvoltate. Că prin esenţa sa creditul — aşa cum, de pildă, pe la începutul secolului al XVIII-lea şi mai apoi al secolului al XIX-lea în Anglia a servit spre a strămuta averea dela o clasă la altă clasă — poate servi în anumite împrejurări economice şi politice la grăbirea emancipării clasei muncitoare, este neîndoios, este lucru dela sine înţeles. Dar să consideri *capitalul purtător de dobândă ca formă principală a capitalului*, să vrei să faci dintr'o aplicare specială a creditului, din pretinsa suprimare a dobânzii, baza prefacerii societăţii, aceasta-i cu adevărat o fantezie *mic-burgheză*. Intr'adevăr, această fantezie o găsim lăbărţată şi la *economiştii purtători de cuvânt ai micii burghezii engleze din secolul al XVII-lea*. Polemica lui Proudhon cu Bastiat (1850) referitoare la capitalul purtător de dobândă se situează mult sub „*Philosophie de la Misère*". El reuşeşte să se lase bătut chiar şi de Bastiat şi izbucneşte în răcnete burleşti când adversarul îl atacă cu vehemenţă.

Acum câţiva ani Proudhon a scris o lucrare de concurs — cred că în urma iniţiativei guvernului dela Lausanne — despre „*impozite*". Cu aceasta se stinge şi ultima urmă de genialitate. Nu rămâne decât le petit bourgeois tout pur [micul burghez în toată goliciunea lui].

Cât priveşte lucrările politice şi filosofice ale lui Proudhon, în toate se vădeşte acelaş caracter ambiguu şi plin de contradicţii, ca şi în cele economice. Pe deasupra ele nu au decât o valoare locală, limitată la Franţa. Atacurile sale contra religiei, a bisericii etc. au însă un mare merit local, într'o vreme când socialiştii francezi socoteau indicat să-şi manifeste prin religiozitate o pretinsă superioritate faţă de voltairianismul burghez al secolului al XVIII-lea şi de ateismul german al secolului al XIX-lea. Dacă Petru cel Mare a doborît barbaria rusă prin barbarie, Proudhon a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să doboare frazeologia franceză prin frază.

Trebue să caracterizăm nu numai ca scrieri proaste, ci ca o murdărie, însă ca o murdărie conformă punctului

de vedere mic-burghez, lucrarea sa despre „lovitura de stat", în care cochetează cu L. Bonaparte, străduindu-se să-l tâlcuiască pe înțelesul muncitorilor francezi, și ultima sa lucrare contra *Poloniei*, în care desfășoară în cinstea țarului un cinism de cretin.

Proudhon a fost comparat adeseori cu *Rousseau*. Nimic nu poate fi mai greșit. Mai curând se aseamănă cu *Nic. Linguet*, a cărui „Théorie des lois civiles" [Teoria legilor civile] e de altfel o carte absolut genială.

Din fire, Proudhon înclina spre dialectică. Deoarece însă nu a priceput niciodată adevărata dialectică științifică, a ajuns doar la sofistică. De fapt, acest lucru se explică prin punctul său de vedere mic-burghez. Ca și istoriograful *Raumer*, micul burghez se compune din „pe de o parte" și „pe de altă parte". Așa în interesele sale economice și, *în consecință*, în politică, în vederile sale religioase, științifice și artistice. Așa în morala sa, și așa în everything [toate cele]. E contradicția personificată. Dacă pe lângă acestea mai este, ca Proudhon, și un om spiritual, va învăța curând să se joace cu propriile sale contradicții, să le desvolte după împrejurări ca paradoxe sensaționale, sgomotoase, când scandaloase, când strălucite. Șarlatanismul științific și acomodarea politică sunt nedespărțite de un astfel de punct de vedere. Mai rămâne un singur motiv motor, *vanitatea* celui în cauză, și ca la toți vanitoșii ea e doar o chestiune de succes momentan, de sensație a zilei. Astfel trebue să dispară și simplul bun simț moral, care pe un Rousseau, de pildă, îl ținea întotdeauna departe de orice aparență de compromis cu puterile existente.

Poate că posteritatea va caracteriza ultima fază a specificului francez prin aceea că Ludovic Bonaparte a fost Napoleonul, iar Proudhon, Rousseau-Voltaire-ul său.

Trebue să iei asupra dumitale răspunderea de a mă fi împovărat, atât de curând după decesul său, cu rolul de judecător al morților.

Al dumitale devotat
Karl Marx

CUVÂNT INAINTE

D-l Proudhon are nenorocul de a fi cu totul necunoscut în Europa. In Franța, el are dreptul de a fi un prost economist, pentrucă trece drept un bun filosof german. In Germania, el are dreptul de a fi un prost filosof, pentrucă trece drept unul dintre cei mai tari economiști francezi. Noi, în calitatea noastră de German și de economist totodată, am ținut să protestăm împotriva acestei duble erori.

Cititorul va înțelege că, în această muncă ingrată, am fost nevoiți adesea să părăsim critica d-lui Proudhon, pentru a critica filosofia germană, făcând în acelaș timp observațiuni asupra economiei politice.

Karl Marx

Bruxelles, 15 Iunie 1847.

Lucrarea d-lui Proudhon nu este pur și simplu un tratat de economie politică, o carte obișnuită; ea este o Biblie: „Mistere“, „Secrete smulse din sânul Domnului“, „Revelații“, nimic nu-i lipsește. Dar, fiindcă în zilele noastre profeții sunt mai conștiincios discutați decât autorii profani, cititorul va trebui să se resemneze să treacă împreună cu noi prin erudiția aridă și tenebroasă a „Genezei“ pentru a se înălța mai târziu cu d-l Proudhon spre regiunile eterice și fecunde ale **supra-socialismului**. *(Vezi Proudhon,* **Philosophie** *de la* **Misère**, *Prologue*[1] *pag. III, rândul 20.)*

[1] Filosofia mizeriei, Prolog. — *N. T.*

PRIMUL CAPITOL

O DESCOPERIRE ȘTIINȚIFICĂ

§ I. Opoziția dintre valoarea de utilitate și valoarea de schimb

„Insușirea pe care o au toate produsele, fie naturale, fie industriale, de a servi la întreținerea omului se numește în mod special *valoare de utilitate*; însușirea pe care o au de a se oferi unele pentru altele se numește *valoare de schimb*... Cum devine valoarea de utilitate valoare de schimb?... Nașterea ideii de valoare (de schimb) n'a fost scoasă în evidență cu destulă grijă de către economiști: trebue să ne oprim asupra ei. Apoi, deoarece printre lucrurile de care am nevoie, un foarte mare număr nu se găsește în natură decât în cantități reduse sau nu se găsește deloc, sunt obligat să ajut la producția celor ce-mi lipsesc și, cum nu pot să pun mâna la toate, *voi propune* altor oameni, colaboratorii mei în diverse funcțiuni, să-mi cedeze o parte din produsele lor, în *schimbul* produsului meu.“ (Proudhon, vol. I, cap. II.)

D-l Proudhon își propune să ne explice, întâi de toate, dubla natură a valorii, *„discriminarea în valoare“*, mișcarea care face din valoarea de utilitate valoare de schimb. Să ne oprim odată cu d-l Proudhon asupra acestui act de transsubstanțiere. Iată cum se înfăptuește, după autorul nostru, acest act.

Un foarte mare număr de produse nu se găsesc în natură; ele sunt rezultatul unui proces industrial. Să presupunem că nevoile depășesc producția spontană a naturii, că omul este obligat să recurgă la producția industrială. Ce este această industrie în presupunerea d-lui Proudhon? Care este origina ei? Un singur om care simte nevoia unui foarte mare număr de lucruri „nu poate pune mâna la toate“. Atâtea nevoi de satisfăcut presupun atâtea lucruri de produs — nu există produse fără producție; — atâtea

lucruri de produs presupun mai mult decât o singură mână care să lucreze la producerea lor. Or, din momentul în care presupunem că mai multe mâini lucrează pentru a produce, am presupus o întreagă producţie bazată pe diviziunea muncii. Astfel, nevoia, în felul în care o presupune d-l Proudhon, presupune ea însăşi o întreagă diviziune a muncii. Presupunând diviziunea muncii, avem schimbul şi, în consecinţă, valoarea de schimb. Puteam tot atât de bine să presupunem din capul locului valoarea de schimb.

Dar d-l Proudhon a preferat să facă un ocol. Să-l urmărim în toate ocolişurile sale, pentru a reveni tot la punctul său de plecare.

Pentru a ieşi din starea de lucruri în care fiecare produce singuratic, şi pentru a ajunge la schimb, „mă adresez", spune d-l Proudhon, „colaboratorilor mei în diverse funcţiuni". Deci, eu am colaboratori, care au toţi funcţiuni diverse, fără ca, prin aceasta, eu şi toţi ceilalţi, tot după presupunerea d-lui Proudhon, să fi ieşit din poziţia singuratică şi puţin socială a unui Robinson. Colaboratorii şi funcţiunile diverse, diviziunea muncii şi schimbul pe care aceasta îl implică, toate se află pregătite.

Să rezumăm: am nevoi, bazate pe diviziunea muncii şi pe schimb. Presupunând aceste nevoi, d-l Proudhon se arată a fi presupus schimbul, valoarea de schimb, a cărei naştere îşi propune tocmai „să o scoată în evidenţă cu mai multă grijă decât ceilalţi economişti".

D-l Proudhon ar fi putut tot atât de bine să intervertească ordinea lucrurilor, fără să intervertească în acest fel justeţea concluziilor sale. Pentru a explica valoarea de schimb, trebue să existe schimbul. Pentru a explica schimbul, trebue să existe diviziunea muncii. Pentru a explica diviziunea muncii, trebue să existe nevoi care să necesite diviziunea muncii. Pentru a explica aceste nevoi, trebue să le *„presupui"*, ceeace nu înseamnă a le nega, contrar primei axiome din prologul d-lui Proudhon: „A presupune pe dumnezeu, înseamnă a-l nega". (Prolog, pag. 1.)

Cum procedează d-l Proudhon, care presupune diviziunea muncii drept cunoscută, ca să explice valoarea de schimb, care pentru el mai constitue încă necunoscutul?

„Un om" se duce *„să propună* altor oameni, colaboratorii săi în diverse funcţiuni", să înfiinţeze schimbul şi să facă o distincţie între valoarea uzuală şi valoarea de schimb. Acceptând distincţia propusă, colaboratorii nu i-au lăsat d-lui Proudhon altă „grijă" decât aceea de a lua act de faptul acesta, de a însemna, „de a nota" în tratatul său de economie politică „naşterea ideii de valoare". Dar nouă el tot ne mai datorează explicaţia „naşterii" acestei propoziţiuni; el trebue să ne explice, în cele din urmă, cum acestui om singur, acestui Robinson, i-a venit deodată ideea de a face „colaboratorilor săi" o propunere ca aceea pe care o *ştim*, şi cum colaboratorii săi au acceptat-o fără a protesta câtuşi de puţin.

D-l Proudhon nu intră în aceste amănunte genealogice. El dă pur şi simplu fenomenului de schimb un fel de marcă istorică, prezentându-l sub forma unei moţiuni, pe care un terţ ar fi făcut-o, tinzând să introducă schimbul.

Iată o mostră a *„metodei istorice şi descriptive"* a d-lui Proudhon, care profesează un înalt dispreţ faţă de „metoda istorică şi descriptivă" a unor Adam Smith şi Ricardo.

Schimbul îşi are istoria lui. El a trecut prin diferite faze.

A fost un timp, ca în evul mediu, când nu se schimba decât prisosul, excedentul producţiei asupra consumaţiei.

A mai fost un timp când nu numai prisosul, ci toate produsele, toată viaţa industrială trecuse în comerţ, când întreaga producţie depindea de schimb. Cum se poate explica această a doua fază a schimbului — valoarea venală la puterea a doua?

D-l Proudhon ar avea răspunsul gata: Să zicem că un om ar fi *„propus* altor oameni, colaboratorii săi în diverse funcţiuni", să ridice valoarea venală la puterea a doua.

Veni, în sfârşit, un timp când tot ceeace oamenii consideraseră ca inalienabil deveni obiect de schimb, de trafic, putând fi înstrăinat. Acesta este timpul când chiar şi lucrurile care până atunci erau comunicate, dar niciodată schimbate; date, dar niciodată vândute; dobândite, dar niciodată cumpărate — virtute, dragoste, opinie, ştiinţă, conştiinţă etc., — când totul, în fine, trecu în comerţ. E timpul corupţiei generale, a venalităţii universale, sau, pentru a vorbi în termeni de economie politică, epoca în care orice lucru, moral sau fizic, devenind valoare venală,

este dus la târg pentru a fi apreciat la valoarea cea mai justă.

Cum se mai poate explica această nouă și ultimă fază a schimbului — valoarea venală la puterea a treia?

D-l Proudhon ar avea răspunsul gata: Să zicem că o persoană ar fi *„propus* altor persoane, colaboratorii săi în diverse funcțiuni", de a face din virtute, dragoste, etc. o valoare venală, de a ridica valoarea de schimb la a treia și ultima sa putere.

După cum se vede, „metoda istorică și descriptivă" a d-lui Proudhon este bună la toate, răspunde la toate, explică toate. Dacă este vorba mai ales de a explica istoricește „nașterea unei idei economice", el presupune un om care propune altor oameni, colaboratorii săi în diverse funcțiuni, să îndeplinească acest act de creațiune, și asta este tot.

De acum înainte acceptăm „nașterea" valorii de schimb ca un act împlinit; nu mai rămâne acum decât să se expună raportul dintre valoarea de schimb și valoarea de utilitate. Să-l ascultăm pe d-l Proudhon.

> „Economiștii au scos foarte bine în evidență caracterul dublu al valorii; dar ceeace n'au redat cu aceeași limpezime este *natura sa contradictorie*; aici începe critica noastră... Nu este de ajuns să fie semnalat acest contrast uimitor dintre valoarea utilă și valoarea de schimb, contrast în care economiștii sunt obișnuiți să nu vadă decât ceva foarte simplu: trebue să se arate că această pretinsă simplicitate ascunde un mister profund pe care suntem datori să-l pătrundem... In termeni tehnici, valoarea utilă și valoarea de schimb sunt invers proporționale."

Dacă am prins bine gândirea d-lui Proudhon, iată cele patru puncte pe care își propune să le stabilească:

1. Valoarea utilă și valoarea de schimb formează „un contrast uimitor": ele sunt în opoziție.
2. Valoarea utilă și valoarea de schimb sunt în raport invers una față de alta; ele sunt în contradicție.
3. Economiștii n'au știut și n'au văzut nici opoziția, nici contradicția.
4. Critica d-lui Proudhon începe cu sfârșitul.

Și noi vom începe tot cu sfârșitul și, pentru a desvinovăți pe economiști de imputările d-lui Proudhon, vom lăsa să vorbească doi economiști destul de importanți.

Sismondi :

> „Opoziția dintre valoarea uzuală și valoarea de schimb, la care comerțul a redus toate lucrurile, este aceea care etc." (*Etudes* [1], vol. II, pag. 162, edit. Bruxelles.)

Lauderdale :

> „In general bogăția națională (valoarea utilă) scade în proporția în care averile individuale cresc prin mărirea valorii venale; și pe măsură ce acestea se reduc prin scăderea acestei valori, prima crește în mod general." (*Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique* [2], trad. de Lagentie de Lavaisse, Paris 1808 [pag. 33].)

Sismondi a fundat pe *opoziția* dintre valoarea uzuală și valoarea de schimb principala sa teorie, după care scăderea venitului este proporțională cu creșterea producției.

Lauderdale și-a bazat sistemul său pe raportul invers dintre cele două feluri de valori, iar doctrina sa era atât de populară pe vremea lui *Ricardo*, încât acesta putea să vorbească despre ea ca despre un lucru cunoscut de toată lumea.

> „Numai confundând ideea de valoare venală cu cea de avuție (valoarea utilă), s'a putut pretinde că prin micșorarea cantității de lucruri necesare utile sau agreabile din viață s'ar putea mări avuția." (Ricardo, *Principes d'économie politique* [3], trad. de *Constancio*, adnotat de *J.-B. Say*, Paris 1835; vol. II, cap. *Despre valoare și bogății*.)

Am văzut adineaori că economiștii au „semnalat", înainte de d-l Proudhon, profundul mister al opoziției și al contradicției. Să vedem acum în ce mod d-l Proudhon, la rândul său, explică acest mister, după economiști.

Valoarea de schimb a unui produs scade pe măsură ce crește oferta, cererea rămânând aceeași; cu alte cuvinte: cu cât un produs este mai abundent *în raport cu cererea*, cu atât mai scăzută este valoarea lui de schimb, adică prețul lui. *Vice-versa*: cu cât oferta este mai slabă în raport cu cererea, cu atât valoarea de schimb sau prețul produsului oferit crește; cu alte cuvinte: cu cât produsele

[1] Studii. — *N. T.*
[2] Cercetări asupra naturii și originii avuției publice. — *N. T.*
[3] Principii de economie politică. — *N. T.*

oferite sunt mai rare în raport cu cererea, cu atât scumpetea e mai mare. Valoarea de schimb a unui produs depinde de abundența sau de raritatea sa, dar întotdeauna în raport cu cererea. Să presupunem un produs mai mult decât rar, dacă vreți, unic în felul lui: acest produs unic va fi mai mult decât abundent, va fi de prisos dacă nu este cerut. Să presupunem, în schimb, un produs multiplicat în milioane de exemplare: el va fi totuși rar, dacă nu va îndestula cererea, adică dacă este prea mult cerut.

Acestea sunt adevăruri aproape banale, putem spune, dar care trebuiau totuși reproduse aci pentru a explica misterele d-lui Proudhon.

„Astfel că, urmărind principiul până la ultimele lui consecințe, s'ar ajunge la concluzia cea mai logică din lume, anume că lucrurile a căror întrebuințare este necesară și care sunt în cantitate infinită trebue să fie gratuite, iar cele a căror utilitate este nulă și a căror raritate este extremă, trebue să aibă un preț incalculabil. Dar — culmea încurcăturii — practica nu admite nicidecum aceste extreme: pe de o parte, niciun produs omenesc n'ar putea atinge infinitul în ceeace privește mărimea; pe de altă parte, lucrurile cele mai rare trebue să fie într'o oarecare măsură utile, căci altfel nu ar fi susceptibile de nicio valoare. Valoarea utilă și valoarea de schimb rămân deci în mod fatal înlănțuite una de alta, deși ele tind prin natura lor să se excludă mereu.“ (Vol. I, pag. 39.)

Ce anume îl pune pe d-l Proudhon în culmea încurcăturii? E faptul că a uitat pur și simplu *cererea*, și că un lucru nu poate fi rar sau abundent decât în măsura în care este cerut. Odată cererea pusă deoparte, el asimilează valoarea de schimb cu *raritatea*, iar valoarea utilă cu *abundența*. Efectiv, spunând că lucrurile „a căror *utilitate* este *nulă* și a căror *raritate* este *extremă* au un *preț incalculabil*“, el spune pur și simplu că valoarea de schimb nu este decât raritatea. „Raritate extremă și utilitate nulă“ înseamnă raritate pură. „Preț incalculabil“ înseamnă maximul de valoare de schimb, înseamnă valoarea de schimb absolut pură. Acești doi termeni el îi pune în ecuație. Deci, valoare de schimb și raritate sunt termeni echivalenți. Ajungând la aceste pretinse „consecințe extreme“, d-l Proudhon se pomenește într'adevăr că a împins la extrem nu lucrurile, ci termenii care le exprimă, și astfel dă dovadă mai mult de retorică decât de logică. El regăsește pri-

mele sale ipoteze în toată goliciunea lor, atunci când crede a fi găsit consecințe noi. Mulțumită aceluiaș procedeu, el reușește să identifice valoarea utilă cu abundența pură.

După ce a pus în ecuație valoarea de schimb și raritatea, valoarea utilă și abundența, d-l Proudhon este foarte mirat că nu găsește nici valoarea utilă în raritate și în valoarea de schimb, nici valoarea de schimb în abundență și în valoarea utilă; și văzând că practica nu admite deloc aceste extreme, nu-i mai rămâne altceva de făcut decât să creadă în mistere. Pentru el există un preț incalculabil, pentrucă nu există cumpărători, iar pe aceștia nu-i va găsi niciodată, atâta timp cât va face abstracție de cerere.

Pe de altă parte, abundența d-lui Proudhon pare să fie ceva spontan. El uită cu totul că există oameni care o produc, și că este în interesul lor să nu piardă niciodată din vedere cererea. Altfel, cum ar fi putut să spună d-l Proudhon că lucrurile care sunt foarte utile trebue să aibă un preț foarte redus sau chiar să nu coste nimic? Ar fi trebuit, dimpotrivă, să ajungă la concluzia că, dacă vrei să urci prețul, valoarea de schimb, trebue să restrângi abundența, producția lucrurilor foarte utile.

Atunci când vechii podgoreni din Franța solicitau o lege care să interzică plantarea de vițe noi; atunci când Olandezii ardeau mirodeniile din Asia și desrădăcinau arborii de cuișoare în Moluce, ei voiau pur și simplu să reducă abundența pentru a ridica valoarea de schimb. Intreg evul mediu limitând, prin legi, numărul de lucrători pe care putea să-i angajeze un singur patron, limitând numărul uneltelor pe care putea să le folosească, acționa după acelaș principiu. (Vezi Anderson, *Istoria comerțului*.)

După ce a prezentat abundența ca valoare utilă, iar raritatea ca valoare de schimb — nimic mai ușor decât să demonstrezi că abundența și raritatea sunt invers proporționale — d-l Proudhon identifică valoarea utilă cu *oferta*, iar valoarea de schimb cu *cererea*. Pentru a face antiteza încă și mai categorică, el face o substituire de termeni punând *„valoare de opinie“* în locul *valorii de schimb*. Iată deci că s'a schimbat câmpul de luptă și că avem pe de o parte *utilitatea* (valoarea de întrebuințare, oferta), pe de altă parte *opinia* (valoarea de schimb, cererea).

Cine va împăca aceste două forțe opuse una alteia?

Ce să facem ca să le punem de acord? S'ar putea stabili între ele un punct de comparație?

> Desigur, exclamă d-l Proudhon, există unul: *arbitrarul*. Prețul care va rezulta din această luptă dintre ofertă și cerere, dintre utilitate și opinie nu va fi expresia justiției eterne.

D-l Proudhon continuă să desvolte această antiteză:

> „In calitatea mea de *cumpărător liber*, eu hotărăsc asupra nevoii mele, asupra convenienței obiectului, asupra prețului pe care *vreau* să-l dau. Pe de altă parte, în calitatea ta de *producător liber*, tu ești stăpânul *mijloacelor de execuție* și, în consecință, ai facultatea să-ți reduci cheltuielile." (Vol. I, pag. 41.)

Și deoarece cererea sau valoarea de schimb este identică cu opinia, d-l Proudhon ajunge să spună:

> „S'a dovedit că *liberul arbitru* al omului este acela care provoacă opoziția dintre valoarea utilă și valoarea de schimb. Cum poate fi rezolvată această opoziție, atâta timp cât va exista liberul arbitru? Și cum să-l sacrifici pe acesta, fără a sacrifica însuși omul?" (Vol. I, pag. 41.)

Deci nu este posibil niciun rezultat. Este o luptă între două puteri, ca să zicem așa, incomensurabile, între util și opinie, între cumpărătorul liber și producătorul liber.

Să privim lucrurile ceva mai de aproape.

Oferta nu reprezintă în mod exclusiv utilitatea, cererea nu reprezintă în mod exclusiv opinia. Acela care cere nu oferă oare și el un produs oarecare, sau semnul reprezentativ al tuturor produselor, banii? Și oferind, nu reprezintă el oare, după d-l Proudhon, utilitatea sau valoarea de întrebuințare?

Pe de altă parte, acela care oferă nu cere oare și el un produs oarecare, sau semnul reprezentativ al tuturor produselor, banii? Și nu devine el astfel reprezentantul opiniei, al valorii de opinie sau al valorii de schimb?

Cererea este în acelaș timp o ofertă, oferta este în acelaș timp o cerere. Astfel, antiteza d-lui Proudhon, care identifică pur și simplu oferta și cererea, una cu utilitatea, cealaltă cu opinia, nu se sprijină decât pe o abstracțiune goală.

Ceeace numește d-l Proudhon valoare utilă, e numit

de alți economiști cu tot atâta dreptate valoare de opinie. Nu vom cita decât pe Storch (*Cours d'économie politique* [1], Paris 1823, pag. 88—99).

După el, se numesc *nevoi* lucrurile a căror nevoie o simțim; se numesc *valori* lucrurile cărora le atribuim valoare. Majoritatea lucrurilor au valoare numai pentrucă satisfac nevoile create de opinie. Opinia în ce privește nevoile noastre poate să se schimbe, deci și utilitatea lucrurilor, care nu exprimă altceva decât raportul dintre aceste lucruri și nevoile noastre, poate să se schimbe. Chiar și nevoile naturale se schimbă mereu. Intr'adevăr, cât este de mare varietatea lucrurilor care servesc drept hrană principală la diferite popoare!

Lupta nu se produce între utilitate și opinie: ea se produce între valoarea venală pe care o cere cel ce oferă, și valoarea venală pe care o oferă cel ce cere. Valoarea de schimb a produsului este de fiecare dată rezultanta acestor aprecieri contradictorii.

In ultimă analiză, oferta și cererea pun față în față producția și consumația, dar o producție și o consumație bazate pe schimburi individuale.

Produsul oferit nu este utilul în sine. Consumatorul constată utilitatea lui. Și chiar atunci când i se recunoaște calitatea de a fi util, el nu este utilul în mod exclusiv. In cursul producției, el a fost schimbat cu totalitatea cheltuelilor de producție, ca materiile prime, salariile muncitorilor etc., lucruri care sunt toate valori venale. Așadar produsul reprezintă, în ochii producătorului, o sumă de valori venale. Ceeace el oferă, nu este numai un obiect util, dar în plus, și mai ales, o valoare venală.

In ce privește cererea, ea nu va fi efectivă decât cu condiția să aibă la dispoziție mijloace de schimb. Aceste mijloace sunt și ele produse, valori venale.

In ofertă și cerere găsim deci, pe de o parte, un produs care a costat valori venale, și nevoia de a vinde; pe de altă parte, mijloace care au costat valori venale, și dorința de a cumpăra.

D-l Proudhon opune pe *cumpărătorul liber producătorului liber*. El dă atât unuia cât și celuilalt calități pur metafizice. Aceasta îl face să spună:

[1] Curs de economie politică. — N. T.

> „S'a dovedit că *liberul arbitru* al omului este acela care provoacă opoziția dintre valoarea utilă și valoarea de schimb." [I, 41.]

Din moment ce producătorul a produs într'o societate bazată pe diviziunea muncii și pe schimb, și aceasta este ipoteza d-lui Proudhon, el este forțat să vândă. D-l Proudhon îl face pe producător stăpân al mijloacelor de producție; dar el va recunoaște împreună cu noi că nu de *liberul arbitru* depind mijloacele sale de producție. Mai mult, aceste mijloace de producție sunt în mare parte produse care îi vin din afară, iar în producția modernă el nu este nici măcar liber să producă cantitatea pe care o vrea. Stadiul actual al desvoltării forțelor productive îl obligă să producă pe cutare sau cutare scară.

Consumatorul nu este mai liber decât producătorul. Opinia sa se sprijină pe mijloacele și pe nevoile sale. Atât unele cât și altele sunt determinate de către situația sa socială, care depinde la rândul ei de întreaga organizație socială. Da, lucrătorul care cumpără cartofi și femeia întreținută care cumpără dantele se conduc și unul și altul după opiniile lor respective. Dar diversitatea opiniilor lor se explică prin diferența poziției pe care o ocupă în lume, poziție care este produsul organizației sociale.

Intreg sistemul nevoilor se sprijină oare pe opinie sau pe întreaga organizare a producției? De cele mai multe ori nevoile se nasc direct din producție sau dintr'o stare de lucruri bazată pe producție. Comerțul universal este aproape în întregime în funcție nu de nevoile consumației individuale, ci de nevoile producției. Astfel, pentru a alege un alt exemplu, nevoia de notari nu presupune oare un drept civil dat, care nu este decât expresia unei anumite desvoltări a proprietății, adică a producției?

D-l Proudhon nu se mulțumește cu eliminarea din raportul dintre cerere și ofertă a elementelor de care am vorbit. El împinge abstracțiunea până la ultimele limite, contopind pe toți producătorii într'*un singur* producător, pe toți consumatorii într'*un singur* consumator, și face ca aceste două personagii himerice să se lupte între ele. Dar în lumea reală lucrurile se petrec altfel. Concurența dintre cei ce oferă și concurența dintre cei ce cer formează un element necesar al luptei dintre cumpărători și vânzători, din care rezultă valoarea venală.

După ce a eliminat cheltuelile de producție și concurența, d-l Proudhon poate nestingherit să reducă la absurd formula ofertei și a cererii.

> „Oferta și cererea", spune el, „nu sunt altceva decât două *forme ceremoniale* care servesc să pună față în față valoarea de utilitate și valoarea de schimb și să provoace concilierea lor. Sunt cei doi poli electrici care, puși în contact, trebue să producă fenomenul de afinitate numit *schimb*." (Vol. I, pag. 49 și 50.)

Cu alte cuvinte, schimbul nu este decât o „formă ceremonială", urmărind să pună față în față pe consumator cu obiectul consumației. Cu alte cuvinte, raporturile economice sunt „forme ceremoniale", tinzând să servească drept intermediar pentru consumația imediată. Oferta și cererea sunt raporturi ale unei producții date, nici mai mult, nici mai puțin decât schimburile individuale.

In ce constă deci toată dialectica d-lui Proudhon? In înlocuirea valorii utile și a valorii de schimb, a ofertei și cererii, prin noțiuni abstracte și contradictorii, ca raritatea și abundența, utilul și opinia, *un* producător și *un* consumator, ambii *cavaleri ai liberului arbitru*.

Și la ce voia el să ajungă?

Să-și rezerve mijlocul de a introduce mai târziu unul din elementele pe care le îndepărtase, acela al *cheltuelilor de producție*, drept *sinteză* între valoarea utilă și valoarea de schimb. Astfel, în ochii lui, cheltuelile de producție constitue *valoarea sintetică* sau *valoarea constituită*.

§ II. Valoarea constituită sau valoarea sintetică

„Valoarea (venală) este cheia de boltă a edificiului economic." Valoarea „*constituită*" este cheia de boltă a sistemului de contradicții economice.

Dar ce este această „*valoare constituită*", care reprezintă toată descoperirea d-lui Proudhon în economia politică?

Utilitatea odată admisă, munca este izvorul valorii. Măsura muncii este timpul. Valoarea relativă a produselor este determinată prin timpul de muncă de care a fost nevoie pentru a le produce. Prețul este expresia monetară a valorii relative a unui produs. In sfârșit, valoarea

constituită a unui produs este pur și simplu valoarea ce se constitue prin timpul de muncă încorporat în el.

După cum Adam Smith a descoperit *diviziunea muncii*, tot astfel el, d-l Proudhon, pretinde a fi descoperit „*valoarea constituită*“. Aceasta nu este tocmai „ceva ne mai auzit“; dar trebue să recunoaștem că nu există nimic ne mai auzit în niciuna din descoperirile științei economice. D-l Proudhon, care simte toată importanța invenției sale, caută totuși să-i micșoreze meritele,

> „pentru a da asigurări cititorului în ce privește pretențiile sale de originalitate și pentru a împăca spiritele care, din cauza timiditãții lor, sunt puțin favorabile ideilor noi“.

Dar pe măsură ce înfățișează ceeace a făcut fiecare dintre predecesorii săi pentru aprecierea valorii, el e nevoit să mărturisească deschis că lui îi revine partea cea mai mare, partea leului.

> „Ideea sintetică a valorii fusese vag întrezărită de Adam Smith... Dar această idee a valorii era la A. Smith cu totul intuitivă; or, societatea nu-și schimbă obiceiurile pe baza unor intuiții; ea nu se hotărăște decât în fața autorității pe care o au faptele. Era nevoie ca antinomia să fie exprimată mai concret și mai limpede: J.-B. Say a fost principalul ei interpret.“ [I, 66.]

Iată dintr'odată istoria descoperirii valorii sintetice: Adam Smith cu intuiția vagă, J.-B. Say cu antinomia, d-l Proudhon cu adevărul constituant și „constituit“. Și să nu ne înșelăm: toți ceilalți economiști, dela Say la Proudhon, n'au făcut decât să se târască pe făgașul antinomiei.

> „Este de necrezut cum atâția oameni raționali se sbat de patruzeci de ani cu o idee atât de simplă. Dar nu, *compararea valorilor se efectuează fără ca să existe între ele niciun punct de comparație și fără nicio unitate de măsură*: — iată ce au hotărît să susțină, în fața unei lumi întregi și împotriva ei, *economiștii secolului al XIX-lea*, în loc să îmbrățișeze teoria revoluționară a egalității. *Oare ce va spune posteritatea?*“ (Vol. I, pag. 68.)

Posteritatea, atât de brusc interpelată, va fi înainte de toate încurcată în ceeace privește cronologia. Ea va trebui neapărat să se întrebe: Ricardo și școala sa nu sunt oare și ei economiști ai secolului al XIX-lea? Sistemul lui Ricardo, care stabilește în principiu

> „că valoarea relativă a mărfurilor depinde exclusiv de cantitatea de muncă necesară pentru producerea lor“,

datează din 1817. Ricardo este șeful unei școli întregi, care domnește în Anglia dela Restaurație. Doctrina ricardiană rezumă riguros, nemilos, întreaga burghezie engleză, care este ea însăși tipul burgheziei moderne. „Oare ce va spune posteritatea?“ Ea nu va spune că d-l Proudhon nu l-a cunoscut pe Ricardo, căci d-l Proudhon vorbește despre Ricardo, și vorbește pe larg, revine mereu la el și sfârșește prin a spune că este un „talmeș balmeș“. Dacă vreodată posteritatea se va amesteca în această chestiune, ea va spune poate că d-l Proudhon, de teamă să nu jignească anglofobia cititorilor săi, a preferat să devină editorul responsabil al ideilor lui Ricardo. Oricum ar fi, ea va găsi foarte naiv faptul că d-l Proudhon prezintă ca „teorie revoluționară a viitorului“ ceeace Ricardo expusese în mod științific ca teorie a societății actuale, a societății burgheze, și că el ia astfel drept soluție a antinomiei dintre utilitate și valoarea de schimb ceeace Ricardo și școala sa prezentaseră cu mult înaintea sa ca fiind formula științifică a unei singure laturi a antinomiei, aceea a *valorii de schimb*. Dar să lăsăm odată pentru totdeauna posteritatea la o parte și să confruntăm pe d-l Proudhon cu predecesorul său Ricardo. Iată câteva pasagii ale acestui autor, în care se rezumă doctrina sa asupra valorii:

> „Nu utilitatea este măsura *valorii de schimb*, cu toate că îi este absolut necesară.“ (Vol. I, pag. 3, din *Principes de l'économie politique* [1] etc., tradus din engleză de către J. S. Constancio, Paris 1835.)
>
> „De îndată ce lucrurile au fost recunoscute ca utile prin ele însele, valoarea lor de schimb provine din două izvoare: din raritatea lor și din cantitatea de muncă necesară pentru a le obține. Există lucruri a căror valoare nu depinde decât de raritatea lor. Deoarece nicio muncă nu poate să le mărească cantitatea, valoarea lor nu poate să scadă printr'o mai mare abundență a lor. Astfel sunt statuile sau tablourile prețioase etc. Această valoare depinde numai de facultățile, de gusturile și de capriciul celor care doresc să posede astfel de obiecte.“ (Nr. 4 și 5, vol. I, cap. I, loc. cit.) „Ele nu formează totuși decât o cantitate foarte mică din mărfurile care sunt schimbate zilnic. Cea mai mare parte din obiectele pe care voim să le posedăm fiind rodul fabricației, ele pot fi înmulțite, nu numai într'o țară, ci chiar în mai multe, într'o măsură aproape imposibil de limitat oridecâteori am voi să folosim în acest scop industria nece-

---

[1] Principii de economie politică. — *N. T.*

sară producerii lor." (Pag. 5, vol. I, cap. I.) „Aşadar, atunci când vorbim de mărfuri, de valoarea lor de schimb şi de principiile care reglementează preţul lor relativ, noi nu avem în vedere decât acele mărfuri a căror cantitate poate să fie mărită prin îndemânarea omului, a căror producţie este încurajată prin concurenţă şi nu este stânjenită de nicio piedică." (Vol. I, pag. 5.)

Ricardo citează pe A. Smith, care, după părerea lui, „a definit cu *multă precizie* izvorul primitiv al oricărei valori de schimb" (cap. 5, vol. I al lui Smith), şi adaugă:

„Că aceasta este în realitate baza valorii de schimb a tuturor lucrurilor (anume, timpul de muncă), cu excepţia acelora pe care îndemânarea oamenilor nu le poate înmulţi după voinţă, acesta este un punct de doctrină de cea mai mare importanţă în economia politică: căci nu există izvor din care să se fi scurs atâtea erori şi din care să se fi născut atâtea păreri diferite în această ştiinţă, ca sensul vag şi puţin precis legat de cuvântul *valoare*." (Pag. 8, vol. I.) „Dacă ceeace determină valoarea de schimb a unui obiect este cantitatea de muncă încorporată în el, atunci urmează că orice creştere a cantităţii de muncă trebue în mod necesar să mărească valoarea obiectului pe care l-a produs şi tot astfel orice reducere a muncii trebue să-i micşoreze preţul." (Pag. 8, vol. I.)

Ricardo îi face apoi lui A. Smith imputarea:

1. „De a da valorii o altă măsură decât munca, şi anume ba valoarea grâului, ba cantitatea de muncă pe care un lucru poate să o cumpere etc." (Vol. I, pag. 9 şi 10.)
2. „De a fi admis fără rezerve principiul şi de a-i fi restrâns totuşi aplicarea la stadiul primitiv şi rudimentar al societăţii, care precede acumularea capitalurilor şi proprietatea funciară." (Vol. I, pag. 21.)

Ricardo încearcă să demonstreze că proprietatea funciară, adică renta, nu poate schimba valoarea relativă a produselor şi că acumularea capitalurilor nu exercită decât o acţiune trecătoare şi oscilatorie asupra valorilor relative determinate de cantitatea comparativă de muncă folosită pentru producerea lor. In sprijinul acestei teze el aduce faimoasa sa teorie a rentei funciare, descompune capitalul şi ajunge, în ultima analiză, să nu mai vadă în el decât muncă acumulată. El desvoltă apoi o întreagă teorie a salariului şi a profitului şi demonstrează că mişcările de urcare şi de scădere a salariului şi a profitului sunt invers proporţionale între ele, fără să influenţeze valoarea relativă a produsului. El nu neglijează influenţa pe care

acumularea capitalurilor şi natura lor diferită (capitaluri fixe şi capitaluri circulante), precum şi mărimea salariilor, o pot exercita asupra valorii proporţionale a produselor. Ba acestea sunt chiar principalele probleme care îl preocupă pe Ricardo.

„Orice economie în muncă", spune el, „face să scadă întotdeauna valoarea relativă [1] a unei mărfi, fie că această economie priveşte munca necesară fabricării obiectului însuşi sau munca necesară formării capitalului întrebuinţat în această producţie." (Vol. I, pag. 28.) „Prin urmare, atâta timp cât o zi de lucru va continua să dea unuia aceeaşi cantitate de peşte şi celuilalt tot atât vânat, mărimea naturală a preţurilor de schimb respective va rămâne mereu aceeaşi, oricare ar fi dealtfel variaţia salariilor şi a profitului, şi în pofida efectelor acumulării capitalului." (Vol. I, pag. 32.) „Am considerat munca drept bază a valorii lucrurilor, şi cantitatea de muncă necesară pentru producerea lor drept acea regulă care determină cantităţile respective de mărfuri ce urmează a fi date în schimbul altora; dar n'am pretins să negăm că există în preţul curent al mărfurilor unele devieri accidentale şi trecătoare dela acest preţ primitiv şi natural." (Vol. I, pag. 105, cap. I.) „Cheltuelile de producţie sunt acelea care reglementează în ultima analiză preţul lucrurilor, iar nu, cum s'a pretins adesea, raportul dintre ofertă şi cerere." (Vol. II, pag. 253.)

Lordul Lauderdale desvoltase variaţiile valorii de schimb conform legii cererii şi ofertei, sau a rarităţii şi a abundenţei în raport cu cererea. După părerea sa, valoarea unui lucru poate să crească atunci când scade cantitatea lui sau când creşte cererea de asemenea obiecte; ea poate să scadă în funcţie de creşterea cantităţii lui sau în funcţie de scăderea cererii. Astfel, valoarea unui lucru poate varia prin acţiunea a opt cauze diferite, anume a celor patru cauze aplicate însuşi lucrului şi a celor patru cauze aplicate banilor sau oricărei alte mărfi care serveşte drept măsură a valorii sale. Iată cum respinge Ricardo aceste idei:

„Produsele al căror *monopol* îl deţine un particular sau o societate îşi schimbă valoarea după legea stabilită de lordul Lauderdale: ele scad în valoare în proporţia în care sunt oferite în cantitate mai mare şi cresc în valoare odată cu dorinţa pe care o manifestă cumpărătorii de a le obţine; preţul lor nu are nicio

---

[1] Ricardo determină, după cum se ştie, valoarea unei mărfi prin „cantitatea de muncă necesară pentru producerea ei". Insă în toate modurile de producţie bazate pe producţia de mărfuri, deci şi în cel capitalist, forma de schimb dominantă determină ca această valoare să nu fie exprimată direct în cantităţi de muncă, ci în cantităţi de alte mărfuri. Valoarea unei mărfi, exprimată printr'o cantitate de altă marfă (bani sau altceva) se numeşte la Ricardo valoarea ei relativă. (*Nota lui Engels la ediţia din 1885.*)

legătură necesară cu valoarea lor naturală. Dar cât privește lucrurile care sunt supuse concurenței dintre vânzători și a căror cantitate poate să crească în cadrul unor limite moderate, prețul lor depinde, în ultimă analiză, nu de situația cererii și a ofertei, ci de creșterea sau de micșorarea cheltuelilor de producție." (Vol. II, pag. 259.)

Vom lăsa în seama cititorului grija de a compara limbajul atât de precis, de limpede și de simplu al lui Ricardo, cu sforțările retorice pe care le face d-l Proudhon pentru a ajunge la determinarea valorii relative prin timpul de muncă.

Ricardo ne arată mișcarea reală a producției burgheze, care constitue valoarea. D-l Proudhon, făcând abstracție de această mișcare reală, „se sbate" pentru a inventa noi procedee de a orândui lumea după o formulă pretins nouă, care nu este decât expresia teoretică a mișcării reale existente și atât de bine expuse de Ricardo. Ricardo își ia punctul de plecare în societatea actuală, pentru a ne demonstra cum constitue ea valoarea; d-l Proudhon ia ca punct de plecare valoarea constituită, pentru a constitui apoi o lume socială nouă cu ajutorul acestei valori. Pentru el, d-l Proudhon, valoarea constituită trebue să facă ocolul și să redevină constituantă pentru o lume deja gata constituită în conformitate cu acest mod de evaluare. Determinarea valorii prin timpul de muncă este pentru Ricardo legea valorii de schimb; pentru d-l Proudhon ea este sinteza dintre valoarea de utilitate și valoarea de schimb. Teoria valorilor formulată de Ricardo este interpretarea științifică a vieții economice actuale; teoria valorilor formulată de d-l Proudhon este interpretarea utopică a teoriei lui Ricardo. Ricardo constată că formula sa este justă făcând-o să derive din toate raporturile economice și explicând, în acest fel, toate fenomenele, chiar și pe acelea care par a o contrazice la prima vedere, ca de pildă renta, acumularea capitalurilor și raportul dintre salarii și profit; tocmai aceasta face ca doctrina sa să fie un sistem științific. D-l Proudhon, care a regăsit această formulă a lui Ricardo cu ajutorul unor ipoteze cu totul arbitrare, este obligat apoi să caute fapte economice izolate, pe care le chinuește și le falsifică, pentru a le putea înfățișa ca exemple, ca aplicațiuni deja existente, ca începuturi de realizare a ideii sale regeneratoare. (Vezi § 3 din lucrarea de față: *Aplicarea valorii constituite.*)

Să trecem acum la concluziile pe care le trage d-l Proudhon din valoarea constituită (prin timpul de muncă).

— O anumită cantitate de muncă echivalează cu produsul creat prin aceeași cantitate de muncă.

— Orice zi de muncă valorează cât o altă zi de muncă; adică, la cantitate egală, munca unuia valorează cât munca celuilalt: nu există diferență calitativă. La cantități egale de muncă, produsul unuia este schimbat cu produsul celuilalt. Toți oamenii sunt lucrători salariați, și anume sunt salariați plătiți în mod egal pentru un timp de muncă egal. Perfecta egalitate stă la baza schimburilor.

Aceste concluzii sunt ele oare consecințele naturale, riguroase ale valorii „constituite" sau determinate prin timpul de muncă?

Dacă valoarea relativă a unei mărfi este determinată prin cantitatea de muncă necesară pentru a o produce, este firesc ca și valoarea relativă a muncii, salariul, să fie determinat prin cantitatea de muncă necesară pentru a produce salariul. Salariul, adică valoarea relativă sau prețul muncii, este determinat, deci, prin timpul de muncă necesar producerii tuturor celor ce sunt necesare pentru întreținerea lucrătorului.

„*Micșorați cheltuelile de fabricație* ale pălăriilor, și prețul lor va coborî în cele din urmă la noul lor preț natural, cu toate că cererea ar putea să devină de două, de trei, de patru ori mai mare. *Micșorați cheltuelile de întreținere a oamenilor*, prin micșorarea prețului natural al hranei și al îmbrăcămintei necesare existenței, și veți vedea că salariile vor scădea în cele din urmă, cu toate că cererea de brațe poate să fi crescut considerabil." (Ricardo, vol. II, pag. 253.)

Desigur, limbajul lui Ricardo este cum nu se poate mai cinic. A pune pe acelaș plan cheltuelile de fabricare a pălăriilor și cheltuelile de întreținere a omului, înseamnă să transformi pe om în pălărie. Dar să nu facem atâta caz de cinism. Cinismul este în lucruri, iar nu în cuvintele care exprimă lucrurile. Scriitorii francezi, ca d-nii Droz, Blanqui, Rossi și alții, își permit nevinovata satisfacție de a dovedi superioritatea lor față de economiștii englezi căutând să păstreze eticheta unui limbaj „umanitar"; și dacă reproșează lui Ricardo și școalei sale limbajul lor cinic, aceasta se întâmplă pentrucă ei sunt jigniți văzând expuse raporturile economice în toată goliciunea lor, văzând trădate misterele burgheziei.

Să rezumăm: Munca, fiind ea însăși o marfă, se măsoară ca atare prin timpul de muncă necesar pentru a

produce munca-marfă. Și ce trebue anume pentru a produce munca-marfă? Tocmai timpul de muncă necesar pentru a produce obiectele indispensabile întreținerii continue a muncii, adică necesare pentru a permite muncitorului să trăiască și să procreeze. Prețul natural al muncii nu este altceva decât minimul de salariu.[1] Dacă prețul curent al salariului se ridică deasupra prețului natural, acest lucru se datorește tocmai faptului că legea valorii stabilită în principiu de d-l Proudhon este contrabalansată de consecințele variațiunii raportului dintre ofertă și cerere. Dar minimul de salariu rămâne totuși și mai departe centrul către care gravitează prețurile curente ale salariului.

Astfel valoarea relativă, măsurată prin timpul de muncă, este în mod fatal formula sclavajului modern al muncitorului, în loc să fie, precum vrea d-l Proudhon, „teoria revoluționară" a emancipării proletariatului.

Să vedem acum în ce măsură aplicarea timpului de muncă, ca măsură a valorii, este incompatibilă cu antagonismul de clasă existent și cu inegala repartizare a produsului între lucrătorul imediat și posesorul muncii acumulate.

Să presupunem un produs oarecare; de exemplu, pânza. Acest produs ca atare cuprinde o cantitate de muncă determinată. Această cantitate de muncă va fi întotdeauna aceeași, oricare ar fi situația reciprocă a acelora care au colaborat la crearea acestui produs.

Să luăm un alt produs: o stofă, care ar fi necesitat aceeași cantitate de muncă ca și pânza.

Dacă aceste două produse sunt schimbate între ele, avem

[1] Teza după care prețul „firesc" adică normal al forței de muncă coincide cu minimul de salariu, adică cu valoarea echivalentă a mijloacelor de trai absolut necesare întreținerii și reproducerii vieții lucrătorului — această teză a fost pentru prima dată formulată de mine în „Umrissen zu einer Kritik der Nationalökonomie" („Schiță pentru o critică a economiei politice") (Analele franco-germane, Paris 1844) și în „Lage der arbeitenden Klasse in England" („Situația clasei muncitoare din Anglia"). După cum se vede aici, Marx acceptase, pe atunci, această teză. Dela noi a preluat-o Lassalle. Deși în realitate salariul muncii are tendința continuă de a se apropia de minim, teza de mai sus este totuși falsă. Faptul că forța de muncă este plătită de obiceiu și în medie sub valoarea ei, nu poate să-i schimbe valoarea. In „Capitalul" Marx a rectificat teza de mai sus (Capitolul: Cumpărarea și vânzarea forței de muncă) și a înfățișat deasemenea (Cap. XXIII: Legea generală a acumulării capitalismului) circumstanțele care permit producției capitaliste să împingă prețul forței de muncă din ce în ce mai mult sub valoarea ei. (*Nota lui Engels la ediția germană din 1885.*)

schimbul unor cantități egale de muncă. Schimbând între ele aceste cantități egale de timp de muncă, nu se schimbă situația reciprocă a producătorilor, după cum nu se schimbă nimic nici în situația muncitorilor și fabricanților între ei. A spune că acest schimb de produse, măsurate prin timpul de muncă, are ca urmare retribuirea egală a tuturor producătorilor, înseamnă a presupune că egalitatea de participare la produs a existat anterior schimbului. Odată ce s'a înfăptuit schimbul dintre stofă și pânză, producătorii stofei participă la pânză într'o proporție egală cu aceea în care ei participaseră mai înainte la stofă.

Iluzia d-lui Proudhon provine din faptul că el ia drept consecință ceeace n'ar fi putut fi decât cel mult o presupunere gratuită.

Să mergem mai departe.

Oare timpul de muncă luat ca măsură a valorii presupune cel puțin că zilele sunt *echivalente* și că ziua unuia valorează cât ziua celuilalt? Nu.

Să presupunem o clipă că ziua unui bijutier echivalează cu trei zile ale unui țesător; în orice caz, fiecare schimbare a valorii bijuteriilor în raport cu țesăturile, afară de cazul că este rezultatul trecător al oscilațiilor cererii și ofertei, trebue să fie pricinuită de o micșorare sau de o creștere a timpului de muncă folosit pentru producție de o parte sau de cealaltă. Dacă trei zile de muncă ale mai multor muncitori sunt între ele ca 1, 2, 3, atunci orice schimbare în valoarea relativă a produselor lor va fi o schimbare a acestei proporții de 1, 2, 3. Astfel, valorile pot fi măsurate prin timpul de muncă, cu toată inegalitatea valorii diferitelor zile de muncă; dar pentru a aplica o asemenea măsură, avem nevoie de o scară comparativă a diferitelor zile de lucru; concurența este aceea care stabilește această scară.

Valorează oare ora d-tale de lucru cât a mea? Aceasta este o chestiune care se rezolvă prin concurență.

Concurența, după cum spune un economist american, determină câte zile de muncă simplă sunt cuprinse într'o zi de muncă complicată. Această reducere a zilelor de muncă complicată la zile de muncă simplă nu presupune ea oare că se ia însăși munca simplă ca măsură a valorii? Cantitatea de muncă servind ea singură drept măsură a valorii, indiferent de calitate, presupune la rândul ei că munca

simplă a devenit pivotul industriei. Ea presupune că muncile s'au egalizat prin subordonarea omului faţă de maşină sau prin extrema diviziune a muncii; că, în faţa muncii, oamenii dispar; că limba pendulei a devenit măsura exactă a activităţii relative a doi muncitori, după cum este şi măsura vitezei a două locomotive. Nu trebue, aşa dar, să se spună că ora unui om face cât ora altui om, ci mai curând că un om de o oră face cât un alt om de o oră. Timpul este totul, omul nu mai este nimic; el este cel mult carapacea timpului. Nu mai este vorba de calitate. Cantitatea singură decide totul: oră pentru oră, zi pentru zi; dar această egalizare a muncii nu este câtuşi de puţin opera justiţiei eterne a d-lui Proudhon; ea este pur şi simplu efectul industriei moderne.

In întreprinderea mecanizată, munca unui lucrător aproape că nu se mai distinge întru nimic de munca altui lucrător: muncitorii nu se mai pot diferenţia între ei decât prin cantitatea de timp în cursul căruia ei lucrează. Totuşi, această diferenţă cantitativă devine, dintr'un anumit punct de vedere, calitativă, în măsura în care timpul consacrat lucrului depinde, în parte, de cauze pur materiale, cum sunt constituţia fizică, vârsta, sexul; în parte, de cauze morale pur negative, ca răbdarea, calmul, asiduitatea. In sfârşit, dacă există o diferenţă de calitate în lucrul muncitorilor, aceasta este cel mult o calitate de cea mai proastă calitate, care este departe de a fi o specialitate distinctivă. Iată care este, în ultimă analiză, starea de lucruri în industria modernă. Pe această egalitate deja realizată a muncii mecanizate se apucă d-l Proudhon să tragă cu rindeaua sa de „egalizare", pe care îşi propune s'o realizeze pretutindeni în „timpul ce va să vină".

Toate consecinţele „egalitare" pe care d-l Proudhon le deduce din doctrina lui Ricardo se bazează pe o eroare fundamentală. Anume, el confundă valoarea mărfurilor măsurată prin cantitatea de muncă încorporată în ele cu valoarea mărfurilor măsurată prin „*valoarea muncii*". Dacă aceste două feluri de a măsura valoarea mărfurilor s'ar confunda într'unul singur, s'ar putea spune tot atât de bine: valoarea relativă a unei mărfi oarecare este măsurată prin cantitatea de muncă pe care o cuprinde; sau: ea este măsurată prin cantitatea de muncă pe care o poate cumpăra; sau încă: ea este măsurată prin cantitatea de

muncă prin care este în stare să o dobândească. Dar nici pe departe nu se întâmplă aşa. Valoarea muncii nu poate servi drept măsură a valorii, după cum nici valoarea oricărei alte mărfi nu poate juca acest rol. Câteva exemple vor fi deajuns pentru a explica şi mai bine ceeace am spus.

Dacă baniţa de grâu ar costa două zile de lucru în loc de una singură, ea ar avea dublul valorii sale iniţiale; dar ea n'ar pune în mişcare dublul cantităţii de muncă, deoarece n'ar cuprinde mai multă materie nutritivă ca mai înainte. Astfel, valoarea grâului măsurată prin cantitatea de muncă folosită la producţia lui s'ar fi dublat; dar măsurată fie prin cantitatea de muncă pe care grâul o poate cumpăra, fie prin cantitatea de muncă în schimbul căreia el poate să fie cumpărat, valoarea lui ar fi departe de a se fi dublat. Pe de altă parte, dacă aceeaşi muncă ar produce de două ori atâta îmbrăcăminte ca înainte, valoarea relativă a acesteia ar scădea la jumătate; dar totuşi această dublă cantitate de îmbrăcăminte n'ar fi redusă, din această cauză, să comande numai jumătatea cantităţii de muncă, sau aceeaşi muncă nu ar putea să comande o cantitate dublă de îmbrăcăminte; căci jumătate din îmbrăcăminte tot ar continua să aducă muncitorului aceleaşi servicii ca mai înainte.

Astfel, a determina valoarea relativă a produselor prin valoarea muncii, este contrar faptelor economice. Aceasta înseamnă a te mişca într'un cerc vicios, înseamnă a determina valoarea relativă printr'o valoare relativă care, la rândul ei, cere să fie şi ea determinată.

Fără îndoială, d-l Proudhon confundă cele două măsurători, măsurarea prin timpul de muncă necesar pentru producţia unei mărfi şi măsurarea prin valoarea muncii. „Munca oricărui om", spune el, „poate cumpăra valoarea pe care o cuprinde." Astfel, după el, o anumită cantitate de muncă încorporată într'un produs echivalează cu retribuţia muncitorului, adică cu valoarea muncii. Tot acelaş motiv îi permite să confunde cheltuelile de producţie cu salariile.

„Ce este salariul? Este preţul de cost al grâului etc., este preţul integrant al oricărui lucru. Să mergem şi mai departe: salariul este proporţionalitatea elementelor care compun bogăţia." Ce este salariul? Salariul este valoarea muncii.

Adam Smith ia ca măsură a valorii, când timpul necesar producției unei mărfi, când valoarea muncii. Ricardo a desvăluit această eroare, arătând limpede nepotrivirea acestor două feluri de a măsura. D-l Proudhon accentuează eroarea lui Adam Smith și o adâncește, identificând cele două lucruri pe care celălalt le juxtapusese doar.

D-l Proudhon caută o măsură a valorii relative a mărfurilor, pentru a găsi proporția justă în care muncitorii trebue să participe la produse, sau, cu alte cuvinte, pentru a determina valoarea relativă a muncii. Pentru a determina măsura valorii relative a mărfurilor, el nu-și poate închipui nimic mai bun decât să dea ca echivalent al unei anumite cantități de muncă suma produselor pe care ea le-a creat, ceeace înseamnă a presupune că toată societatea nu constă decât din muncitori nemijlociți, care primesc ca salariu propriul lor produs. In al doilea rând, el presupune de fapt echivalența dintre zilele diferiților muncitori. In rezumat, el caută măsura valorii relative a mărfurilor pentru a găsi retribuirea egală a muncitorilor și ia ca premisă dată egalitatea salariilor, pentru a se avânta apoi în căutarea valorii relative a mărfurilor. Ce dialectică minunată!

> „Say și economiștii care l-au urmat au observat că întrucât munca este ea însăși supusă evaluării — în sfârșit, o marfă ca oricare alta — ar însemna să te miști într'un cerc vicios dacă ai face din muncă principiul și cauza eficientă a valorii. Acești economiști au dat dovadă prin aceasta, să-mi dea voe să le-o spun, de o extraordinară neatenție. Se spune că munca *valorează* nu atât ca marfă, cí în vederea valorilor pe care se presupune că ea le cuprinde în stare potențială. Valoarea muncii este o expresie figurată, o anticipare a cauzei asupra efectului. Este o ficțiune ca și *productivitatea capitalului*. Munca produce, capitalul valorează... Printr'un fel de elipsă se spune valoarea muncii... Munca, ca și libertatea... este un lucru vag și nedeterminat prin natura sa, dar care se definește calitativ prin obiectul ei, adică devine o realitate prin produs." [I, 61.]
>
> „Dar dece să insistăm? De îndată ce economistul (citiți: d-l Proudhon) schimbă numele lucrurilor, *vera rerum vocabula*[1], el recunoaște implicit incapacitatea sa și se scoate din cauză." (Proudhon, vol. I, pag. 188.)

Am văzut că d-l Proudhon face din valoarea muncii „cauza eficientă" a valorii produselor, în așa măsură încât pentru el *salariul*, numele oficial al „valorii muncii", formează prețul integrant al tuturor lucrurilor. Iată dece obiecțiunea lui Say îl turbură. In munca-marfă, care este de o realitate înspăimântătoare, el nu vede decât o elipsă gramaticală. Prin urmare, toată societatea actuală, bazată pe munca-marfă, se întemeiază de aci încolo pe o licență poetică, pe o expresie figurată. Dacă societatea vrea „să elimine toate inconvenientele" care o supără, ei bine! ea n'are decât să elimine termenii care sună urât, să-și schimbe limbajul, și pentru aceasta nu are decât să se adreseze Academiei, spre a-i cere o nouă ediție a dicționarului său. După tot ce am văzut, ne este ușor să înțelegem pentru ce d-l Proudhon, într'o lucrare de economie politică, a trebuit să se avânte în lungi disertații despre etimologie și despre alte părți ale gramaticii. Astfel, el tot mai discută încă în mod savant derivația învechită a lui *servus* din *servare*. Aceste disertații filologice au un sens profund, un sens esoteric, ele formează o parte esențială a argumentării d-lui Proudhon.

[1] Adevăratul nume al lucrurilor. — N. T.

Munca, în măsura în care se vinde și se cumpără, este o marfă ca oricare alta și are, prin urmare, o valoare de schimb. Dar valoarea muncii, sau munca, în măsura în care este marfă, produce tot atât de puțin, pe cât valoarea grâului, sau grâul, ca marfă, poate servi drept hrană.

Munca „valorează" mai mult sau mai puțin, după cum produsele alimentare sunt mai mult sau mai puțin scumpe, după cum cererea și oferta de brațe există în cutare sau cutare măsură etc. etc.

Munca nu este „un lucru vag"; nu se vinde și nu se cumpără niciodată munca în general, ci totdeauna o muncă determinată. Nu numai munca este aceea care se definește calitativ cu ajutorul obiectului, ci și obiectul este determinat prin calitatea specifică a muncii.

Munca, în măsura în care se cumpără și se vinde, este ea însăși marfă. In ce scop este ea cumpărată? „In vederea valorilor pe care se presupune că le cuprinde în stare potențială." Dar dacă se spune că un anumit lucru este o marfă, nu mai este vorba de scopul pentru care el este cumpărat, adică de utilitatea pe care vrem s'o obținem, de folosirea pe care vrem să i-o dăm. El este marfă ca obiect de trafic. Toate raționamentele d-lui Proudhon se mărginesc la aceasta: munca nu se cumpără ca un obiect

nemijlocit de consum. Nu, ea este cumpărată ca instrument de producție, așa cum s'ar cumpăra o mașină. Ca marfă, munca valorează și nu produce. D-l Proudhon ar fi putut tot atât de bine să spună că nu există deloc mărfuri, căci orice marfă este cumpărată numai în vederea unui scop util oarecare și niciodată ca marfă în sine.

Măsurând valoarea mărfurilor prin muncă, d-l Proudhon întrezărește vag imposibilitatea de a feri munca în măsura în care are valoare, munca-marfă, de aceeași măsurătoare. El presimte că aceasta înseamnă a face din minimul de salariu prețul natural și normal al muncii nemijlocite, că aceasta înseamnă a accepta starea actuală a societății. Deaceea, pentru a se sustrage acestei consecințe fatale, el face o cotitură bruscă și pretinde că munca nu este o marfă și că ea nu poate avea valoare. D-l Proudhon uită că el însuși a luat ca măsură valoarea muncii, uită că tot sistemul său se bazează pe munca-marfă, pe munca cu care se face schimb, care se vinde și se cumpără, care este dată în schimbul produselor etc.; pe munca, în sfârșit, care este un izvor imediat de venituri pentru muncitor. El uită tot.

Pentru a-și salva sistemul, el consimte să sacrifice baza sistemului.

Et propter vitam vivendi perdere causas ! [1]

Ajungem acum la o nouă determinare „a valorii *constituite*".

„Valoarea este *raportul de proporționalitate* al produselor care constitue avuția."

Să observăm mai întâi că simplul cuvânt de „valoare relativă sau de schimb" implică ideea unui raport oarecare în care produsele se schimbă între ele. Dacă acestui raport i se dă numele de „raport de proporționalitate", nimic nu s'a schimbat în valoarea relativă, în afară de expresie. Nici deprecierea nici creșterea valorii unui produs nu distrug calitatea pe care o are acesta de a se afla într'un „raport de proporționalitate" oarecare cu celelalte produse care formează avuția.

[1] Și de dragul vieții, să pierzi temeiurile ei. — *N. T.*

Atunci dece acest termen nou, care nu aduce o idee nouă?

„Raportul de proporționalitate" te face să te gândești la multe alte raporturi economice, ca proporționalitatea producției, justa proporție dintre cerere și ofertă etc.; și d-l Proudhon s'a gândit la toate acestea atunci când a formulat această parafrază didactică a valorii venale.

In primul rând, valoarea relativă a produselor fiind determinată de cantitatea comparativă de muncă întrebuințată la producția fiecăruia dintre ele, raportul de proporționalitate, aplicat la acest caz special, înseamnă cantitatea respectivă de produse care pot fi fabricate într'un timp dat și care, prin urmare, pot fi schimbate.

Să vedem ce folos trage d-l Proudhon din acest raport de proporționalitate.

Toată lumea știe că atunci când oferta și cererea se echilibrează, valoarea relativă a unui produs oarecare este determinată exact de cantitatea de muncă pe care o cuprinde, adică această valoare relativă exprimă raportul de proporționalitate tocmai în sensul pe care i l-am dat. D-l Proudhon intervertește ordinea lucrurilor. Incepeți, spune el, prin a măsura valoarea relativă a unui produs prin cantitatea de muncă încorporată în el, și atunci oferta și cererea se vor echilibra negreșit. Producția va corespunde consumației, produsul va putea fi totdeauna schimbat. Prețul lui curent va exprima exact justa lui valoare. In loc de a spune la fel cu toată lumea: când timpul este frumos, multă lume se plimbă, d-l Proudhon scoate lumea la plimbare pentru a-i putea asigura un timp frumos.

Ceeace d-l Proudhon prezintă ca o consecință a valorii venale determinate *a priori* prin timpul de muncă, nu se poate justifica decât printr'o lege, formulată, în mod aproximativ, după cum urmează:

Produsele se vor schimba de acum înainte în proporție exactă cu timpul de muncă pe care l-au costat. Oricare ar fi proporția dintre ofertă și cerere, schimbul de mărfuri va avea totdeauna loc ca și când ele ar fi fost produse proporțional cu cererea. Dacă d-l Proudhon se încumetă să formuleze și să introducă o astfel de lege, atunci noi renunțăm la dovezi. Dacă, dimpotrivă, el ține să justifice teoria sa, nu ca legiuitor, ci ca economist, el va trebui să demonstreze că *timpul* necesar creării unei mărfi arată

exact gradul său de *utilitate* şi raportul său de proporţiona litate faţă de cerere, deci faţă de întreaga avuţie. In cazu acesta, dacă un produs se vinde la un preţ egal cu chel tuelile sale de producţie, oferta şi cererea se vor echilibr totdeauna; căci cheltuelile de producţie trebue să exprim adevăratul raport dintre ofertă şi cerere.

Intr'adevăr, d-l Proudhon încearcă să demonstreze că timpul de muncă necesar creării unui produs defineşte justa sa proporţie faţă de nevoi, în aşa fel încât lucrurile a căror producţie necesită cel mai puţin timp sunt de cea mai directă utilitate, şi aşa mai departe în ordine crescândă. Chiar şi producţia unui singur obiect de lux dovedeşte, conform acestei doctrine, că societatea are timp de prisos care îi permite să satisfacă o nevoie de lux.

D-l Proudhon găseşte o dovadă pentru teza sa în observaţia că lucrurile cele mai utile necesită timpul de producţie cel mai scurt, că societatea începe totdeauna cu industriile cele mai uşoare şi că treptat ei

„porneşte la producţia obiectelor care necesită timpul de muncă cel mai îndelungat şi care corespund unor nevoi de un ordin mai ridicat".

D-l Proudhon împrumută dela d-l Dunoyer exemplul industriei extractive — cules, păstorit, vânat, pescuit etc. — care este industria cea mai simplă, cea mai puţin costisitoare şi cu care omul a început „prima zi a creaţiei sale de a doua". De prima zi a creaţiei sale dintâi se pomeneşte în Geneză, care ne arată că dumnezeu este primul industriaş al lumii.

Lucrurile se petrec cu totul altfel decât crede d-l Proudhon. Chiar în momentul în care civilizaţia se înjghebează, producţia începe să se bazeze pe antagonismul dintre ordine, stări, clase, pe antagonismul, în sfârşit, dintre munca acumulată şi munca nemijlocită. Fără antagonisme nu există progres. Aceasta este legea pe care a urmat-o civilizaţia până în zilele noastre. Până acum forţele productive s'au desvoltat mulţumită acestui regim al antagonismelor dintre clase. A spune acum că, deoarece toate nevoile tuturor lucrătorilor erau satisfăcute, oamenii puteau să înceapă să creeze produse de un ordin superior, industrii mai complicate, ar însemna să se facă abstracţie de antagonismul dintre clase şi să se răstoarne întreaga

desvoltare istorică. Este ca şi cum cineva ar vrea să spună că deoarece în timpul împăraţilor romani se hrăneau ţipari în bazine artificiale, exista hrană suficientă pentru întreaga populaţie romană; în timp ce, dimpotrivă, dacă poporul roman ducea lipsă de strictul necesar pentru a-şi cumpăra pâine, aristocraţii romani nu duceau lipsă de sclavi pentru a-i arunca drept hrană ţiparilor.

Preţul alimentelor a crescut aproape neîncetat, în timp ce preţul obiectelor manufacturate şi de lux a scăzut aproape neîncetat. Să luăm chiar industria agricolă: preţul lucrurilor celor mai necesare, ca de pildă grâul, carnea etc., creşte, în timp ce bumbacul, zahărul, cafeaua etc. scad neîncetat într'o proporţie uimitoare. Şi chiar printre comestibilele propriu zise, alimentele de lux, ca sparanghelul, anghinarele etc., sunt astăzi relativ mai ieftine decât alimentele de primă necesitate. In epoca noastră superfluul este mai uşor de produs decât necesarul. In sfârşit, în diferite epoci istorice, raporturile reciproce dintre preţuri sunt nu numai diferite, ci şi contrarii. In tot evul mediu, produsele agricole erau relativ mai ieftine decât produsele manufacturate; în epoca modernă, raporturile sunt inversate. A scăzut oare din această cauză utilitatea produselor agricole din evul mediu până astăzi?

Folosirea produselor este determinată de condiţiile sociale în care se găsesc consumatorii, iar aceste condiţii se bazează la rândul lor pe antagonismul dintre clase.

Bumbacul, cartofii şi rachiul sunt obiecte de folosinţă generală. Cartofii au dat naştere la scrofule; bumbacul a izgonit în mare parte inul şi lâna, cu toate că lâna şi inul sunt în multe cazuri de mai mare utilitate, fie chiar şi numai din punct de vedere igienic; rachiul, în sfârşit, a înlocuit berea şi vinul, deşi rachiul, întrebuinţat ca substanţă alimentară, este recunoscut de toată lumea ca o otravă. Timp de un secol guvernele au luptat zadarnic împotriva opiului european; economia a învins, ea i-a dictat consumaţiei ordinele.

Aşadar, dece bumbacul, cartofii şi rachiul sunt pivoturile societăţii burgheze? Pentrucă producţia lor necesită cea mai puţină muncă şi deci au preţul cel mai scăzut. Dece preţurile cele mai mici au ca efect un maxim de consumaţie? Să fie aceasta din cauza utilităţii absolute a acestor obiecte, a utilităţii lor intrinsece, a utilităţii lor în măsura

în care ele corespund în modul *cel mai util* nevoilor muncitorului ca om şi nu a omului ca muncitor? Nu, ci pentrucă într'o societate bazată pe *mizerie* produsele cele mai *mizerabile* sunt acelea care au fatala prerogativă de a fi întrebuinţate de cei mai mulţi.

A spune acum că, deoarece lucrurile cele mai puţin costisitoare sunt cel mai mult întrebuinţate, ele trebue să fie de cea mai mare utilitate, înseamnă a spune că întrebuinţarea atât de răspândită a rachiului din cauza restrânselor lui cheltueli de producţie este dovada cea mai concludentă a utilităţii lui; înseamnă a spune proletariatului că pentru el cartofii sunt mai buni decât carnea; înseamnă a accepta starea de lucruri existentă; înseamnă, în sfârşit, a face, odată cu d-l Proudhon, apologia unei societăţi fără a o înţelege.

Intr'o societate viitoare, în care nu ar mai exista antagonisme de clasă, în care n'ar mai exista clase, folosinţa n'ar mai fi determinată de *minimul* de timp de producţie, ci timpul de producţie consacrat unui obiect ar fi determinat de gradul său de utilitate.

Pentru a reveni la teza d-lui Proudhon, din moment ce timpul de muncă necesar producţiei unui obiect nu este expresia gradului său de utilitate, valoarea de schimb a acestui obiect, determinată dinainte prin timpul de muncă încorporat în el, nu va putea niciodată să reglementeze raportul just dintre ofertă şi cerere, adică raportul de proporţionalitate în sensul pe care i-l dă d-l Proudhon pentru moment.

Nu vânzarea unui produs oarecare la preţul cheltuelilor lui de producţie este ceeace constitue „raportul de proporţionalitate" dintre ofertă şi cerere sau quantumul proporţional al acestui produs faţă de ansamblul producţiei; *variaţiile cererii şi ofertei* sunt acelea care indică producătorului cantitatea în care trebue produsă o marfă dată, pentru a primi în schimb cel puţin cheltuelile de producţie. Şi deoarece aceste variaţii sunt continue, există deasemeni o mişcare continuă de retragere şi de investire a capitalurilor în diferitele ramuri ale industriei.

„Numai în urma unor astfel de variaţii capitalurile sunt consacrate producţiei diferitelor mărfuri pentru care există cerere, tocmai în *proporţia* cerută, fără a o depăşi. Prin urcarea sau scăderea preţurilor, profiturile se ridică peste sau scad sub nivelul lor general, şi deaceea capitalurile sunt atrase sau îndepărtate dela acea ramură de întrebuinţare particulară care a suferit tocmai una sau cealaltă din aceste variaţii." — „Dacă ne aruncăm ochii pe pieţele marilor oraşe, vom vedea cu ce regularitate acestea sunt aprovizionate cu tot felul de produse, naţionale şi străine, într'o cantitate cerută, şi oricât de diferită ar fi cererea în urma unui capriciu, a unui gust sau a variaţiilor numerice ale populaţiei; fără ca să existe adesea îngrămădire de mărfuri în urma unei aprovizionări supraabundente, nici scumpete excesivă în urma unei slabe aprovizionări în comparaţie cu cererea: trebue recunoscut că principiul care distribue capitalul în fiecare branşă a industriei în *proporţii exact potrivite*, este mai puternic decât se crede în general." (Ricardo, vol. I, pag. 105 şi 108.)

Dacă d-l Proudhon acceptă valoarea produselor ca determinată prin timpul de muncă, el trebue să accepte deasemeni mişcarea oscilatorie, care singură face din timpul de muncă măsura valorii. Nu există „raport de proporţionalitate" gata constituit, nu există decât o mişcare constituantă.

Am văzut în ce sens este just să se vorbească de „proporţionalitate" ca de o consecinţă a valorii determinate prin timpul de muncă. Vom vedea acum modul în care această măsurătoare prin timp, numită de d-l Proudhon „lege de proporţionalitate", se transformă în lege a *disproporţionalităţii*.

Orice invenţie nouă care permite să se producă într'o oră ceeace până acum se producea în două ore depreciază toate produsele de acelaş fel care se găsesc pe piaţă. Concurenţa obligă pe producător să vândă produsul a două ore tot atât de ieftin ca şi produsul unei ore. Concurenţa realizează legea conform căreia valoarea relativă a unui produs este determinată prin timpul de muncă necesar pentru a-l produce. Timpul de muncă servind drept măsură a valorii venale devine astfel legea unei *deprecieri* continue a muncii. Vom spune mai mult. Va fi depreciere nu numai pentru mărfurile aduse pe piaţă, dar şi pentru instrumentele de producţie şi pentru un atelier întreg. Acest fapt Ricardo îl semnalează deja spunând :

„Mărind constant uşurinţa de producţie, micşorăm constant valoarea unora din lucrurile produse mai înainte." (Vol. II, pag. 59.)

Sismondi merge mai departe. El vede în această „valoare *constituită*" prin timpul de muncă izvorul tuturor contradicţiilor din industria şi din comerţul modern.

„Valoarea mercantilă", spune el, „este totdeauna fixată, în ultimă analiză, pe baza cantităţii de muncă necesară procurării lucrului evaluat: nu a aceleia cât a costat el în momentul actual, ci a aceleia cât ar costa de acum înainte cu mijloace poate perfecţionate; şi această cantitate, cu toate că este greu de apreciat, este totdeauna stabilită cu exactitate de către concurenţă. Pe această bază este calculată cererea vânzătorului, precum şi oferta cumpărătorului. Primul va afirma că obiectul l-a costat zece zile de muncă; dar dacă celălalt recunoaşte că de acum înainte acel obiect poate fi executat în opt zile de muncă, dacă concurenţa dovedeşte acest lucru celor doi contractanţi, valoarea se va reduce şi preţul pieţei se va stabili la numai opt zile. Amândoi contractanţii au, este adevărat, convingerea că obiectul este util, că este dorit, că fără dorinţă n'ar exista vânzare; dar fixarea preţului nu are niciun raport cu utilitatea." (*Etudes* etc., vol. II, pag. 267, edit. Bruxelles.)

Este important să insistăm asupra faptului că ceeace determină valoarea nu este timpul în care a fost produs un lucru, ci *minimul* de timp în care el poate fi produs, şi că acest minim este constatat de concurenţă. Presupuneţi un moment că nu mai există concurenţă şi, prin urmare, nici mijloace de a stabili un minim de muncă necesar pentru producţia unui articol; ce s'ar întâmpla? Va fi suficient să întrebuinţăm la producţia unui obiect şase ore de muncă, pentru a avea dreptul, după d-l Proudhon, să pretindem în schimbul lui de şase ori mai mult decât acela care a avut nevoie numai de un ceas pentru a produce acelaş obiect.

In locul unui „raport de proporţionalitate" avem un raport de disproporţionalitate, dacă ţinem să rămânem la raporturi, fie bune, fie rele.

Deprecierea continuă a muncii nu este decât o singură parte, o singură consecinţă a evaluării mărfurilor prin timpul de munca. Creşterea excesivă a preţurilor, supraproducţia şi multe alte fenomene de anarhie industrială îşi găsesc interpretarea în acest mod de evaluare.

Dar timpul de muncă servind drept măsură a valorii poate oare să dea naştere cel puţin acelei varietăţi proporţionale a produselor care încântă într'atât pe d-l Proudhon?

Dimpotrivă, monopolul cu toată monotonia lui vine în urma lui să invadeze lumea produselor, aşa precum în auzul şi în văzul lumii întregi el invadează lumea instrumentelor de producţie. Numai câteva ramuri ale industriei, ca industria bumbacului, pot face progrese foarte rapide. Consecinţa naturală a acestor progrese este că preţul produselor manufacturii de bumbac, de exemplu, scade foarte repede; dar pe măsură ce preţul bumbacului scade, preţul inului trebue să urce proporţional. Ce se întâmplă? Inul va fi înlocuit prin bumbac. In felul acesta a fost izgonit inul din aproape toată America de Nord. Şi am obţinut în loc de varietate proporţională a produselor domnia bumbacului.

Ce rămâne din acest „raport de proporţionalitate"? Doar dorinţa unui om cinstit, care ar vrea ca mărfurile să fie produse într'o astfel de proporţie, încât să poată fi vândute la un preţ cinstit. Burghezilor de treabă şi economiştilor filantropi ai tuturor timpurilor le-a plăcut să formuleze acest deziderat nevinovat.

Să dăm cuvântul bătrânului *Bois-Guillebert*:

„Preţul mărfurilor", spune el, „trebue totdeauna să fie *proporţionat*, căci numai această armonie le poate face să trăiască împreună, *pentru a se da în orice clipă* (iată continua posibilitate de schimb a d-lui Proudhon) şi pentru a lua naştere reciproc unele din altele... Deoarece bogăţia nu este deci decât această legătură continuă dela om la om, dela meserie la meserie etc., se face o mare greşală dacă se caută cauza mizeriei în altă parte decât în încetarea acestui schimb, încetare provocată de deranjarea proporţiei dintre preţuri." (*Dissertation sur la nature des richesses*[1], edit. Daire [pag. 405, 408].)

Să ascultăm deasemeni un economist modern:

„O mare lege care trebue aplicată producţiei este *legea proporţionalităţii* (the law of proportion), care singură poate să menţină continuitatea valorii... Echivalentul trebue să fie garantat... Toate naţiunile au încercat în diferite epoci, cu ajutorul a numeroase regulamente şi restricţiuni comerciale, să realizeze până la un anumit punct această lege a proporţionalităţii; dar egoismul, inerent naturii omului, l-a împins să răstoarne întreg acest regim de reglementare. O producţie proporţionată (*propor-*

[1] Discurs asupra naturii bogăţiilor. — *N. T.*

tionate production) înseamnă realizarea întregului adevăr al ştiinţei economiei sociale." (W. Atkinson, *Principles of Political Economy*[1], Londra, 1840, pag. 170—195.)

Fuit Troja[2]. Această justă proporţie dintre cerere şi ofertă, care reîncepe să fie obiectul atâtor dorinţi, a încetat de mult să mai existe. Ea a ajuns o vechitură. Justa proporţie dintre cerere şi ofertă n'a fost posibilă decât în epocile în care mijloacele de producţie erau limitate, în care schimbul avea loc în limite foarte reduse. Odată cu apariţia marii industrii, această justă proporţie a trebuit să înceteze, şi producţia a fost în mod fatal forţată să treacă succesiv şi continuu prin vicisitudinile prosperităţii, ale depresiunii, ale crizei, ale stagnării, ale unei noi prosperităţi, şi aşa mai departe.

Acei care, ca Sismondi, vor să se întoarcă la justa proporţionalitate a producţiei, păstrând totodată bazele actuale ale societăţii, sunt reacţionari, deoarece, pentru a fi consecvenţi, ei ar trebui să dorească şi restabilirea tuturor celorlalte condiţiuni ale industriei din timpurile trecute.

Dar ce menţinea oare producţia în proporţii juste sau aproximativ juste? Cererea era aceea care dicta ofertei ce o preceda. Producţia urma pas cu pas consumaţia. Marea industrie, forţată de instrumentele de care dispune să producă pe o scară din ce în ce mai largă, nu mai poate să aştepte cererea. Producţia precede consumaţia, oferta forţează cererea.

In societatea actuală, în industria bazată pe schimburile individuale, anarhia, care este izvorul atâtor mizerii, este în acelaş timp izvorul oricărui progres.

Deci, din două una :

Sau vreţi justele proporţii ale secolelor trecute, cu mijloacele de producţie ale epocii noastre, şi atunci sunteţi reacţionari şi utopişti în acelaş timp.

Sau vreţi progresul fără anarhie : atunci, pentru a păstra forţele productive, renunţaţi la schimburile individuale.

Schimburile individuale nu se potrivesc decât cu mica industrie a secolelor trecute şi cu corolarul acesteia de

[1] Principii de economie politică. — *N. T.*
[2] S'a terminat cu Troia. — *N. T.*

„juste proporţii", sau cu marea industrie şi cu tot alaiul ei de mizerie şi de anarhie.

După tot ce am spus, determinarea valorii prin timpul de muncă, adică formula pe care ne-o dă d-l Proudhon ca formulă regeneratoare a viitorului, nu este decât expresia ştiinţifică a raporturilor economice ale societăţii actuale, aşa cum a demonstrat-o clar şi simplu Ricardo cu mult înaintea d-lui Proudhon.

Dar cel puţin aplicarea „*egalitară*" a acestei formule aparţine oare d-lui Proudhon? Oare este el acela care şi-a închipuit cel dintâi să reformeze societatea, transformând pe toţi oamenii în muncitori nemijlociţi care să schimbe între ei cantităţi egale de muncă? Oare are el dreptul de a face comuniştilor — aceşti oameni lipsiţi de orice cunoştinţe de economie politică, aceşti „oameni încăpăţânaţi şi proşti", aceşti „visători de paradisuri" — reproşul că nu au găsit înaintea lui această „soluţie a problemei proletariatului"?

Oricine este câtuşi de puţin familiarizat cu mişcarea economiei politice în Anglia nu poate să nu ştie că aproape toţi socialiştii acestei ţări au propus în diferite epoci aplicarea egalitară a teoriei lui Ricardo. Am putea cita d-lui Proudhon : *Economia politică* a lui Hodgskin, 1822 ; William Thompson : *An Inquiry into the Principles of the distribution of wealth, most conducive to Human Happiness*[1] 1824 ; T. R. Edmonds : *Practical, Moral and Political Economy*[2], 1828 ; etc. etc. şi încă patru pagini cu *etc.* Noi ne vom mulţumi să dăm cuvântul unui *comunist* englez, d-l Bray. Vom alătura pasagiile hotărîtoare ale remarcabilei sale lucrări : *Labour's wrongs and Labour's remedy*[3], Leeds 1839, şi ne vom opri destul de mult asupra lor, întâi pentrucă d-l Bray nu este încă prea cunoscut în Europa, apoi pentrucă noi credem că acolo se găseşte cheia lucrărilor trecute, prezente şi viitoare ale d-lui Proudhon.

„Singurul mijloc de a ajunge la adevăr este acela de a ataca pe faţă primele principii. Să ne întoarcem dintr'odată la izvorul de unde chiar şi guvernele au luat naştere. Mergând astfel la origina lucrurilor, vom afla că orice formă de guvernare, că orice ne-

[1] Studiu asupra principiilor de distribuire a bogăţiilor care sunt cele mai potrivite pentru fericirea umană. — *N. T.*
[2] Economia practică, morală şi politică. — *N. T.*
[3] Relele şi foloasele muncii. — *N. T.*

dreptate socială şi guvernamentală provine din sistemul social actualmente în vigoare — de *instituţia proprietăţii în forma ei actuală* (the institution of property as it at present exists)—şi că astfel, pentru a pune capăt pentru totdeauna nedreptăţilor şi mizeriilor de astăzi, trebue ***răsturnată complect starea actuală a societăţii***... Atacând economiştii pe propriul lor teren şi cu propriile lor arme, vom evita pălăvrăgeala absurdă despre *vizionari* şi *teoreticieni*, pe care ei sunt totdeauna dispuşi s'o debiteze. Economiştii nu vor putea să respingă concluziile la care vom ajunge prin această metodă, decât dacă neagă sau desaprobă adevărurile şi principiile recunoscute pe care îşi bazează propriile lor argumente. (Bray, pag. 17 şi 41.) *Doar munca este aceea care dă valoare.* (It is labour alone which bestows value.)... Fiecare om are un drept neîndoios la tot ceeace munca sa cinstită poate să-i procure. Luând astfel în stăpânire rodul muncii sale, el nu comite nicio nedreptate faţă de ceilalţi oameni; căci nu calcă dreptul altuia de a face la fel... Toate ideile de superioritate şi de inferioritate, de stăpân şi de salariat, iau naştere pentrucă s'au neglijat primele principii şi s'a reintrodus, în consecinţă, *inegalitatea* în proprietate (and to the consequent rise of inequality of possessions). Atât timp cât această inegalitate va fi menţinută, va fi imposibil de a se desrădăcina asemenea idei sau de a se răsturna instituţiile care se bazează pe ele. Până în prezent a existat totdeauna speranţa deşartă de a se îndrepta o stare de lucruri care este contrară naturii, ca aceea care ne conduce astăzi, distrugându-se ***inegalitatea existentă*** şi lăsându-se neatinsă *cauza* inegalităţii; dar vom demonstra în curând că guvernul nu este o cauză ci un efect, că el nu creează, ci este creat, — că, într'un cuvânt, el este ***rezultatul inegalităţii de proprietate*** (the offspring of inequality of possessions) şi că inegalitatea de proprietate este inseparabil legată de sistemul social actual." (Bray, pag. 33, 36 şi 37.)

,,Sistemul egalităţii are de partea lui nu numai avantajele cele mai mari, dar şi dreptatea absolută... Fiecare om este o verigă, şi o verigă neapărat necesară, în lanţul de efecte care îşi are punctul de plecare într'o idee, pentru a sfârşi poate prin producţia unei bucăţi de stofă. Astfel, pentrucă gusturile noastre nu sunt aceleaşi pentru diferitele profesiuni, nu trebue să se ajungă la concluzia că munca unuia trebue să fie mai bine plătită decât munca altuia. Inventatorul va primi totdeauna, în afară de dreapta sa răsplată în bani, tributul admiraţiei noastre, pe care numai geniul îl poate obţine dela noi...

,,Prin natura însăşi a muncii şi a schimbului, dreptatea absolută cere ca toţi cei care fac schimb să aibă avantaje nu numai *mutuale*, ci şi *egale* (all exchangers should be not only *mutually* but they should likewise be *equally* benefitted). Nu există decât două lucruri cu care oamenii să poată face schimb între ei, anume munca şi produsul muncii. Dacă schimburile s'ar efectua după un sistem echitabil, valoarea tuturor articolelor ar fi determinată prin *totalitatea cheltuelilor lor de producţie*; şi *valori egale s'ar da totdeauna în schimbul unor valori egale.* (If a just system of exchanges were acted upon, the value of all ar-

ticles would be determined by the entire cost of production, and equal values should always exchange for equal values). Dacă, de exemplu, unui pălărier îi trebue o zi pentru a face o pălărie şi unui pantofar acelaş timp pentru a face o pereche de pantofi (presupunând că materia primă pe care fiecare o întrebuinţează are aceeaşi valoare), şi dacă ei fac schimb cu aceste articole între ei, beneficiul pe care îl au este în acelaş timp mutual şi egal. Avantajul care reiese pentru fiecare parte nu poate fi un desavantaj pentru cealaltă, deoarece fiecare a dat aceeaşi cantitate de muncă şi deoarece materialele de care s'au servit erau egale în valoare. Dar dacă pălărierul ar fi obţinut *două* perechi de pantofi în schimbul *unei* pălării, toate celelalte condiţiuni rămânând neschimbate, este evident că schimbul ar fi nedrept. Pălărierul ar păgubi pantofarul de o zi de lucru; şi dacă ar face astfel în toate schimburile sale, el ar primi în schimbul muncii de *o jumătate de an* produsul *unui an întreg* al unei alte persoane. Până aici ne-am conformat totdeauna acestui sistem de schimb complect nedrept: *lucrătorii* au *dat* capitalistului munca pe un an întreg în schimbul valorii unei jumătăţi de an (the workmen have given the capitalist the labour of a whole year, in exchange for the value of only half a year), — şi de aici a provenit inegalitatea bogăţiei şi a puterii iar nu dintr'o presupusă inegalitate a forţelor fizice şi intelectuale ale indivizilor. Inegalitatea schimburilor, diferenţa de preţuri în cumpărări şi vânzări, nu poate să existe decât cu o condiţie: capitaliştii să rămână pe veci capitalişti, iar muncitorii muncitori, —unii o clasă de tirani, iar ceilalţi o clasă de sclavi... Această tranzacţie dovedeşte deci limpede că proprietarii şi capitaliştii nu fac altceva decât să dea lucrătorului pentru munca sa de o săptămână o parte din bogăţia pe care au obţinut-o dela el cu o săptămână înainte, adică pentru *ceva* să nu-i dea *nimic* (nothing for something)... Tranzacţia dintre muncitor şi capitalist este o adevărată comedie; în fapt ea nu este, în multe împrejurări, decât un *furt* neruşinat, deşi *legal*. (The whole transaction between the producer and the capitalist is a mere farce; it is, in fact, in thousands of instances, no other than barefaced though *legal robbery*.)" (Bray, pag. 45, 48, 49 şi 50.)

,,Beneficiul patronului nu va înceta niciodată de a fi o pagubă pentru muncitor — până când schimburile dintre părţi vor fi egale; şi schimburile nu pot fi egale atâta timp cât societatea este împărţită în capitalişti şi producători şi atâta timp cât aceştia din urmă trăiesc din munca lor, în timp ce primii se umflă din profitul acestei munci...

,,Este clar", continuă d-l Bray, ,,că este inutil să stabileşti cutare sau cutare formă de guvernământ... Că este inutil să ţii predici în numele moralei şi al dragostei frăţeşti... reciprocitatea este incompatibilă cu inegalitatea schimburilor. Inegalitatea schimburilor, ca izvor al inegalităţii proprietăţilor, este duşmanul ascuns care ne roade. (No reciprocity can exist where there are unequal exchanges. Inequality of exchanges, as being the cause of inequality of possessions, is the secret enemy that devours us.)" (Bray, pag. 51 şi 52.)

„Considerarea ţelurilor şi scopurilor societăţii îmi permite să ajung la concluzia că nu numai toţi oamenii trebue să lucreze şi astfel să poată face schimburi, ci şi că valori egale trebue date în schimbul unor valori egale. In plus, deoarece beneficiul unuia nu trebue să fie o pagubă pentru altul, valoarea trebue determinată prin cheltuelile de producţie. Totuşi, am văzut că în regimul social actual profitul capitalistului şi al omului bogat este totdeauna paguba muncitorului — că se ajunge la acest rezultat în mod inevitabil şi că omul sărac este cu totul lăsat la cheremul bogătaşului, sub orice formă de guvernământ, atâta timp cât inegalitatea schimburilor continuă — şi că egalitatea schimburilor nu poate fi asigurată decât printr'un regim social care recunoaşte universalitatea muncii... Egalitatea schimburilor ar face să treacă treptat bogăţia din mâinile capitaliştilor actuali în mâinile clasei muncitoare." (Bray, pag. 53—55.)

„Atâta timp cât acest sistem de inegalitate a schimburilor va fi în vigoare, producătorii vor fi tot atât de săraci, tot atât de inculţi, tot atât de supraîncărcaţi de muncă, ca şi acum, chiar dacă *s'ar desfiinţa toate taxele, toate impozitele guvernamentale*... Numai o schimbare complectă de sistem, introducerea egalităţii muncii şi a schimburilor, ar putea să îmbunătăţească această stare de lucruri şi să asigure oamenilor adevărata egalitate de drepturi... Producătorii n'au decât să facă un efort — şi ei sunt aceia care trebue să facă toate eforturile pentru propria lor salvare — şi lanţurile lor vor fi sfărâmate pe veci... Ca scop, egalitatea politică este o eroare; ea este o eroare chiar ca mijloc. (*As an end, the political equality is there a failure, as a means, also, it is there a failure.*)

„Odată cu egalitatea schimburilor, profitul unuia nu poate fi paguba celuilalt; căci orice schimb nu este mai mult decât un simplu *transfer* de muncă şi de bogăţie, el nu necesită niciun sacrificiu. Astfel, într'un sistem social bazat pe egalitatea schimburilor, producătorul va mai putea ajunge la bogăţie cu ajutorul economiilor sale; dar bogăţia sa nu va mai fi decât produsul acumulat al propriei sale munci. El va putea face schimb cu bogăţia sa sau să o dea altora; dar îi va fi imposibil să rămână bogat pentru o vreme mai îndelungată, după ce va fi încetat să mai lucreze. Prin egalitatea schimburilor bogăţia pierde puterea actuală de a se reînnoi şi de a se reproduce, ca să zicem aşa, prin ea însăşi; ea nu va mai putea să umple golul produs de consumaţie; căci, dacă nu este reprodusă prin muncă, bogăţia odată consumată poate fi considerată pierdută pe veci. Ceeace numim acum *profit* şi *interes*, nu va mai putea exista în regimul schimburilor egale. Atunci producătorul şi distribuitorul vor fi retribuiţi la fel, iar suma totală a muncii lor va servi la determinarea valorii tuturor articolelor produse şi puse la dispoziţia consumatorului...

„Principiul de egalitate în schimburi trebue deci, prin însăşi natura lui, să aducă cu sine *munca universală*." (Bray, pag. 67, 88, 89, 94 şi 109.)

După ce a combătut obiecţiunile economiştilor împotriva *comunismului*, d-l Bray continuă astfel:

„Dacă o schimbare a caracterelor este absolut necesară pentru realizarea unui sistem social de comunitate în forma lui perfectă; dacă, pe de altă parte, regimul actual nu prezintă nici circumstanţele, nici posibilităţile dorite pentru a ajunge la această schimbare a caracterelor şi pentru a pregăti oamenii pentru o stare mai bună spre care năzuim cu toţii: este evident că lucrurile trebue să rămână neapărat aşa cum sunt, afară doar dacă nu se descoperă şi nu se aplică o formă socială pregătitoare — o mişcare care să ţină de sistemul actual ca şi de sistemul viitor (sistemul comunităţii) — un fel de staţie intermediară, la care societatea să poată ajunge cu toate excesele şi nebuniile ei, pentru a o părăsi apoi, îmbogăţită cu experienţa şi calităţile care sunt condiţiile vitale ale sistemului comunităţii." (Bray, pag. 134.)

„Mişcarea întreagă n'ar avea nevoie decât de cooperaţie în forma ei cea mai simplă... Cheltuelile de producţie ar determina în orice situaţie valoarea produsului, şi valori egale s'ar da totdeauna în schimbul altor valori egale. Din două persoane, din care una ar fi lucrat o săptămână întreagă, iar cealaltă o jumătate de săptămână, prima ar obţine dublul remuneraţiei celeilalte; dar acest surplus de plată nu va fi în dauna celeilalte: paguba suferită de aceasta din urmă nu va cădea în niciun fel asupra primei. Fiecare persoană ar da salariul, pe care l-ar fi primit individual, în schimbul obiectelor egale în valoare cu salariul ei, şi în niciun caz profitul realizat de o persoană sau de o industrie n'ar constitui paguba unei alte persoane sau a unei alte ramuri de industrie. Munca fiecărui individ ar fi *singura măsură* a profiturilor şi a pagubelor sale...

„„...Cu ajutorul unor oficii (*boards of trade*) generale şi locale s'ar determina cantitatea diferitelor obiecte cerute de consumaţie şi valoarea relativă a fiecărui obiect în comparaţie cu celelalte (numărul de muncitori de care este nevoie în diferitele ramuri de activitate), într'un cuvânt tot ce ţine de producţia şi de distribuţia socială. Aceste operaţiuni s'ar face, în cadrul unei naţiuni, în tot atât de puţin timp şi cu tot atâta uşurinţă cum se fac sub regimul actual pentru o societate particulară... Indivizii s'ar grupa în familii, familiile în comune, ca în regimul actual... nici nu s'ar desfiinţa măcar deadreptul împărţirea populaţiei între oraş şi sat, oricât de rea este ea. In această asociere fiecare individ ar continua să beneficieze de libertatea pe care o posedă acum de a acumula atât cât i se pare lui de cuviinţă şi de a întrebuinţa aceste acumulări aşa cum va crede de cuviinţă... Societatea noastră va fi, ca să spunem aşa, o mare societate pe acţiuni, compusă dintr'un număr infinit de societăţi pe acţiuni mai mici, care toate lucrează, produc şi fac schimb cu produsele lor pe picior de perfectă egalitate... Noul nostru sistem de societate pe acţiuni,

care nu este decât o concesie făcută societăţii actuale pentru a ajunge la comunism, constituită astfel încât să permită coexistarea *proprietăţii individuale* asupra produselor cu *proprietatea în comun* asupra forţelor de producţie, face ca soarta fiecărui individ să depindă de propria sa activitate şi îi acordă o parte egală în toate avantajele oferite de natură şi de progresul meşteşugurilor. Prin aceasta ea poate fi aplicată societăţii aşa cum există şi o poate pregăti pentru transformări ulterioare." (Bray, pag. 158, 160, 162, 168, 194 şi 199.)

Nu vom răspunde decât în câteva cuvinte d-lui Bray, care, fără voia şi în ciuda noastră, a luat locul d-lui Proudhon, cu singura deosebire că d-l Bray, departe de a vrea să aibă ultimul cuvânt al umanităţii, propune doar măsurile pe care le crede bune pentru o epocă de tranziţie dela societatea actuală la regimul comunităţii.

O oră de muncă a lui Petru e dată în schimbul unei ore de muncă a lui Pavel. Iată axioma fundamentală a d-lui Bray.

Să presupunem că Petru are douăsprezece ore de muncă înaintea lui şi că Pavel nu are decât şase: atunci Petru nu va putea face cu Pavel decât un schimb de şase contra şase. Petru va avea deci şase ore de muncă în plus. Ce va face el cu aceste şase ore de muncă?

Sau nu va face nimic, adică va fi muncit şase ore degeaba; sau va şoma alte şase ore pentru a-şi restabili echilibrul; sau încă, şi aceasta este ultima sa posibilitate, el îi va da lui Pavel în plus aceste şase ore cu care nu are ce face.

Ce avantaj va avea deci, în cele din urmă, Petru asupra lui Pavel? Ore de muncă, nu. El nu va fi câştigat decât ore de repaos; el va fi obligat să facă pe trântorul timp de şase ore. Şi pentru ca acest nou drept la trândăvie să fie nu numai acceptat, dar şi apreciat în noua societate, aceasta trebue să considere lenea ca cea mai mare fericire, iar munca nu trebue să fie pentru ea decât un lanţ de care va trebui să se scuture cu orice preţ. Şi, pentru a reveni la exemplul nostru, dacă cel puţin aceste ore pe care Petru le-a câştigat dela Pavel ar fi un câştig real! Dar nu. Lucrând dela început numai şase ore, Pavel ajunge printr'o muncă regulată şi ordonată la rezultatul pe care Petru nu-l obţine decât pornind dela un exces de muncă. Fiecare va voi să fie Pavel; va începe concurenţa

pentru cucerirea locului lui Pavel, concurenţa pentru trândăvie.

Ei bine! Ce ne-a dat schimbul de cantităţi egale de muncă? Supraproducţie, depreciere, exces de muncă urmat de şomaj, în sfârşit raporturile economice aşa cum le vedem constituite în societatea actuală, minus concurenţa muncii.

Dar nu, noi ne înşelăm. Mai există un expedient care va putea să salveze societatea cea nouă, societatea lui Petru şi a lui Pavel. Petru va mânca singur produsul celor şase ore de muncă care îi rămân. Dar din moment ce nu mai trebue să facă schimb pentrucă a produs, el nu mai trebue nici să mai producă pentru a face schimb, şi astfel ipoteza unei societăţi bazate pe schimb şi pe diviziunea muncii ar cădea. Egalitatea schimbului va fi salvată prin însuşi faptul că schimburile vor înceta să mai existe: Pavel şi Petru ar ajunge la starea lui Robinson.

Deci, dacă se presupune că toţi membrii unei societăţi sunt muncitori nemijlociţi, schimbul cantităţilor egale de ore de muncă nu este posibil decât cu condiţia ca să se stabilească dinainte numărul de ore ce vor trebui folosite în producţia materială. Dar o astfel de convenţie neagă schimbul individual.

Vom ajunge tot la aceeaşi consecinţă dacă luăm ca punct de plecare nu distribuirea produselor create, ci actul producţiei. In marea industrie Petru nu este liber de a fixa el însuşi timpul său de muncă, căci munca lui Petru nu reprezintă nimic fără concursul tuturor celorlalţi Petru şi Pavel-i care formează atelierul. Aceasta explică foarte bine rezistenţa îndârjită pe care fabricanţii englezi au opus-o *bill*-ului *de zece ore*. Ei ştiau prea bine că o reducere de două ore de muncă acordată femeilor şi tinerilor trebuia deasemeni să antreneze o reducere a timpului de muncă pentru bărbaţi. Insăşi natura marii industrii cere ca timpul de muncă să fie egal pentru toţi. Ceeace este astăzi rezultatul capitalului şi al concurenţei dintre muncitori, va fi mâine, dacă eliminaţi raportul dintre muncă şi capital, efectul unei convenţii bazate pe raportul dintre suma forţelor de producţie şi suma nevoilor existente.

Dar o astfel de convenţie este condamnarea schimbului individual, şi iată-ne încă odată ajunşi la primul nostru rezultat.

In principiu, nu există schimb de produse, ci schimb între munci care iau parte la producţie. Modul de schimb al produselor depinde de modul de schimb al forţelor de producţie. In general, forma de schimb a produselor corespunde formei de producţie. Schimbaţi-o pe aceasta din urmă, şi prima va fi schimbată în consecinţă. Astfel vedem cum în istoria societăţii modul de schimb al produselor se orientează după modul lor de producţie. Schimbul individual corespunde deasemeni unui mod de producţie determinat, care corespunde el însuşi antagonismelor dintre clase. Astfel, schimbul individual nu poate exista fără antagonismul dintre clase.

Dar conştiinţele cinstite refuză să recunoască această evidenţă. Când eşti burghez nu poţi face altfel decât să vezi în acest raport antagonist un raport de armonie şi de justiţie eternă, care nu permite nimănui să se valorifice în dauna altuia. Pentru burghez schimbul individual poate să existe chiar şi fără antagonismul dintre clase: pentru el acestea sunt două lucruri cu totul deosebite. Schimbul individual, aşa cum şi-l închipue burghezul, este departe de a semăna cu schimbul individual aşa cum se practică.

D-l Bray face din *iluzia* burghezului cinstit *idealul* pe care ar vrea să-l realizeze. Purificând schimbul individual, descotorosindu-l de toate elementele antagoniste pe care le găseşte, el crede că a descoperit un raport „*egalitar*", pe care ar vrea să-l introducă în societate.

D-l Bray nu se gândeşte că acest raport egalitar, acest *ideal corectiv*, pe care ar vrea să-l aplice lumii nu este decât expresia lumii actuale şi că, prin urmare, este cu totul imposibil să se reconstitue societatea pe o bază care nu este decât propria ei umbră înfrumuseţată. Pe măsură ce umbra redevine corp, îţi dai seama că acest corp, departe de a fi acea transfiguraţie visată, este chiar corpul actual al societăţii [1].

[1] Ca orice altă teorie, aceea a d-lui Bray a avut partizanii ei, care s'au lăsat amăgiţi de aparenţe. S'au întemeiat la Londra, Sheffield, Leeds şi în multe alte oraşe din Anglia bazare de schimb echitabil de muncă (*equitable — labour — echange — bazars*). Aceste bazare, după ce au înghiţit capitaluri considerabile, au ajuns toate la falimente ruşinoase. Iar gustul pentru asemenea afaceri a pierit pentru totdeauna: aviz d-lui Proudhon! (*Nota lui Marx.*) (Se ştie că Proudhon nu a ţinut seamă de acest avertisment. In 1849 a încercat şi dânsul să înfiinţeze o bancă de schimb la Paris.

§ III. Aplicarea legii proporţionalităţii valorii

A. *Moneta.*

„Aurul şi argintul sunt primele mărfuri a căror valoare a devenit o valoare constituită." [I, 69.]

Deci, aurul şi argintul sunt primele aplicaţii ale „valorii constituite"... de către d-l Proudhon. Şi deoarece d-l Proudhon constitue valoarea produselor determinându-le prin cantitatea comparativă de muncă încorporată în ele, singurul lucru pe care trebuia să-l facă era de a dovedi că *variaţiile* survenite în valoarea aurului şi a argintului se explică totdeauna prin variaţiile timpului de muncă necesar pentru a le produce. D-l Proudhon nici nu se gândeşte la aşa ceva. El nu vorbeşte despre aur şi argint ca marfă, ci ca monetă.

Toată logica sa, dacă există aşa ceva, constă în a escamota calitatea pe care o au aurul şi argintul de a servi drept *monetă* în folosul tuturor mărfurilor care au calitatea de a fi evaluate prin timpul de muncă. Hotărît, această escamotare cuprinde mai multă naivitate decât şiretenie.

Un produs util, fiind evaluat prin timpul de muncă necesar producţiei lui, poate fi totdeauna primit în schimb. Dovadă, exclamă d-l Proudhon, aurul şi argintul, care se găsesc în condiţiunile „de schimb" voite de mine. Deci, aurul şi argintul — sunt valoarea ajunsă la starea de constituire, sunt încarnarea ideii d-lui Proudhon. El este cât se poate de fericit în alegerea exemplului său. Aurul şi argintul, în afară de calitatea pe care o au de a fi o marfă, evaluată ca orice altă marfă prin timpul de muncă, mai au şi pe aceea de a fi agent universal de schimb, de a fi monetă. Considerând acum aurul şi argintul ca o aplicare a „*valorii constituite*" prin timpul de muncă, nimic nu e mai uşor decât de a dovedi că orice marfă a cărei valoare va fi constituită prin timpul de muncă va fi totdeauna bună de schimb, va fi monetă.

Incercarea dădu însă greş, înainte de a fi fost cu adevărat pusă în funcţiune; o acţiune în justiţie împotriva lui Proudhon a trebuit să servească pentru a masca prăbuşirea.) (*Nota lui Engels.*)

D-l Proudhon se află în faţa unei probleme foarte simple. Dece aurul şi argintul au privilegiul de a fi tipul „valorii constituite"?

„Funcţiunea particulară pe care întrebuinţarea a dat-o metalelor preţioase de a servi ca agent al comerţului este pur convenţională, şi orice altă marfă ar putea, poate mai puţin bine, dar într'un fel tot atât de autentic, să joace acest rol: economiştii recunosc acest fapt şi se citează mai multe exemple. Care este deci cauza acestei preferinţe generale acordate metalelor pentru a servi de monetă şi cum se explică acest caracter special al funcţiunii banilor ne mai întâlnit în economia politică?... Este oare cu putinţă *restabilirea seriei* din care *moneta* pare să fi fost desprinsă şi, prin urmare, readucerea ei la adevăratul ei principiu?" [I, 68—69.]

Din momentul în care pune chestiunea în termenii aceştia, d-l Proudhon presupune deja *moneta*. Prima chestiune pe care ar fi trebuit să şi-o pună este aceea de a şti pentruce în schimburile aşa cum sunt constituite în momentul de faţă, a fost nevoie să se individualizeze, ca să zicem aşa, valoarea de schimb, creându-se un agent special de schimb. Moneta nu este un lucru, ea este un raport social. Pentruce raportul monetei este un raport al producţiei ca orice alt raport economic, ca de pildă diviziunea muncii etc.? Dacă d-l Proudhon şi-ar fi dat bine seama de acest raport, el nu ar fi văzut în monetă o excepţie, un membru desprins dintr'o serie necunoscută sau care trebue regăsită.

El ar fi recunoscut, dimpotrivă, că acest raport este o verigă, că este, ca atare, strâns legat de toată înlănţuirea celorlalte raporturi economice, şi că acest raport corespunde, exact ca şi schimbul individual, unui mod de producţie determinat. Ce face el? Incepe prin a desprinde moneta din ansamblul modului de producţie actual, pentru a face mai târziu din ea primul membru al unei serii imaginare, al unei serii ce trebue regăsită.

Odată ce s'a recunoscut necesitatea unui agent de schimb particular, adică necesitatea monetei, nu mai rămâne decât să se explice dece această funcţiune particulară a revenit aurului şi argintului mai curând decât oricărei alte mărfi. Aceasta este o chestiune secundară care nu se mai explică prin înlănţuirea raporturilor de producţie, ci

prin calităţile specifice inerente aurului şi argintului ca materie. Dacă, după toate acestea, economiştii „au sărit, cu această ocazie, în afara domeniului ştiinţei, dacă au făcut fizică, mecanică, istorie etc.", după cum le-o reproşează d-l Proudhon, ei nu au făcut decât ceeace trebuiau să facă. Chestiunea nu mai este de domeniul economiei politice.

„Ceeace niciunul din economişti", spune d-l Proudhon, „n'a văzut şi n'a înţeles, este *raţiunea economică* care a determinat favoarea de care se bucură metalele preţioase." [I, 69.]

Raţiunea economică pe care nimeni, şi din motive bine justificate, n'a văzut-o şi n'a înţeles-o, d-l Proudhon a văzut-o, a înţeles-o şi a transmis-o posterităţii.

„Or, ceeace nimeni n'a observat, e că, dintre toate mărfurile, aurul şi argintul sunt primele a căror valoare a devenit o valoare constituită. In perioada patriarhală aurul şi argintul se târguesc încă şi se schimbă în lingouri, dar cu o tendinţă de dominare deja vizibilă şi cu o preferinţă vădită. *Puţin câte puţin*, suveranii le acaparează şi le aplică pecetea lor: şi din această consacrare suverană ia naştere moneta, adică marfa prin excelenţă, aceea care, în ciuda tuturor sguduirilor care se petrec în comerţ, păstrează o valoare proporţională determinată şi este acceptată la toate plăţile.... Trăsătura care deosebeşte aurul şi argintul provine, o repet, din aceea că mulţumită proprietăţilor lor metalice, dificultăţilor de a le produce, şi, mai ales, datorită intervenţiei autorităţii publice, ele au cucerit de timpuriu, ca marfă, stabilitatea şi autenticitatea."

A spune că dintre toate mărfurile aurul şi argintul sunt primele a căror valoare a devenit o valoare constituită, înseamnă a spune, după cele de mai înainte, că aurul şi argintul sunt primele care au ajuns la stadiul de monetă. Iată marea descoperire a d-lui Proudhon, iată adevărul pe care nimeni nu-l descoperise înaintea lui.

Dacă prin aceste cuvinte d-l Proudhon a vrut să spună că aurul şi argintul sunt mărfuri al căror timp de producţie a fost cunoscut mai curând decât al tuturor celorlalte, aceasta ar fi încă una din acele presupuneri cu care este totdeauna gata să gratifice pe cititorii săi. Dacă am vrea să ne mărginim la această erudiţie patriarhală,

noi am spune d-lui Proudhon că timpul necesar producției obiectelor de primă necesitate, ca fierul etc., a fost cunoscut în primul rând. Il vom scuti de arcul clasic al lui Adam Smith.

Dar, după toate acestea, cum mai poate d-l Proudhon să vorbească de constituirea unei valori, din moment ce valoarea nu se constitue niciodată singură? Ea este constituită nu prin timpul necesar numai pentru producerea ei, ci în raport cu cantitatea tuturor celorlalte produse care pot fi create în acelaș interval de timp. Astfel constituirea valorii aurului și a argintului presupune constituirea gata efectuată a unui număr de alte produse.

Deci nu marfa este aceea care a ajuns, în aur și argint, la starea de „valoare constituită", ci „valoarea constituită" a d-lui Proudhon este aceea care a ajuns, în aur și argint, la starea de monetă.

Să cercetăm mai de aproape acum aceste *rațiuni economice*, care, după d-l Proudhon, au adus aurului și argintului avantajul de a fi ridicate la rangul de monetă mai de timpuriu decât toate celelalte produse, trecând prin starea constitutivă a valorii.

Aceste rațiuni economice sunt: „tendința vizibilă de dominare", „preferința vădită" deja în „perioada patriarhală" și alte ocoliri ale faptului însuși, care măresc dificultatea, pentrucă ele complică faptul multiplicând incidentele pe care d-l Proudhon le ridică pentru a-l explica. D-l Proudhon încă n'a epuizat toate rațiunile pretins economice. Iată una din ele, de o forță suverană, irezistibilă:

„Din consacrarea suverană ia naștere moneta: suveranii acaparează aurul și argintul și le aplică pecetea lor." [I, 69.]

Astfel, bunul plac al suveranilor este pentru d-l Proudhon rațiunea supremă în economia politică!

Intr'adevăr, trebue să fii lipsit de orice cunoștință istorică pentru a nu ști că suveranii sunt aceia care, din toate timpurile, au fost subordonați condițiunilor economice și că niciodată ei n'au putut să le dea o lege... Legislația, atât cea civilă cât și cea politică, nu face decât să pronunțe, să exprime voința raporturilor economice.

Suveranul este oare acela care a acaparat aurul și argintul pentru a face din ele agenți universali de schimb,

aplicându-le pecetea sa? Nu sunt oare mai degrabă acești agenți universali de schimb aceia care l-au acaparat pe suveran, forțându-l să le aplice pecetea sa și să le dea o consacrare politică?

Amprenta care a fost dată și care se dă banului nu este amprenta valorii lui, ci este aceea a greutății lui. Stabilitatea și autenticitatea de care vorbește d-l Proudhon nu se aplică decât titlului monetei și acest titlu arată câtă materie metalică este cuprinsă în fiecare monetă.

„Singura valoare intrinsecă a unei mărci de argint", spune Voltaire cu cunoscutul său bun simț, „este o marcă de argint, o jumătate de livră având greutatea de opt uncii. Greutatea și titlul formează singure această valoare intrinsecă." (Voltaire, *Système de Law* [1].)

Dar întrebarea: Cât valorează o uncie de aur și de argint? rămâne mai departe. Dacă un cașmir din magazinul *Grand Colbert* ar purta marca de fabricație: *lână pură*, această marcă de fabrică încă nu ne-ar spune valoarea cașmirului. Ar mai rămâne de văzut cât valorează lâna.

„Filip I, regele Franței", spune d-l Proudhon, „adaugă la livra tournois [2] a lui Carol cel Mare o treime de aliaj, închipuindu-și că deținând numai el monopolul fabricării monetelor poate să facă ceeace face orice comerciant care are monopolul unui produs. Intr'adevăr, ce era această alterare a monetelor atât de mult reproșată lui Filip și urmașilor săi? Un raționament foarte just din punct de vedere al rutinei comerciale, dar foarte greșit în știința economică, anume că oferta și cererea fiind regula valorii, se poate ridica evaluarea și deci și valoarea lucrurilor, fie producând o raritate factice, fie acaparând fabricarea; și aceasta este adevărat pentru aur și argint, ca și pentru grâu, vin, untdelemn și tutun. Totuși, de îndată ce frauda lui Filip a fost descoperită, moneta sa a fost redusă la justa ei valoare și el pierdu totodată ceeace crezuse că va câștiga dela supușii săi. Acelaș lucru s'a întâmplat în urma tuturor tentativelor de acelaș fel." [I, 70—71.]

S'a dovedit mai întâi de nenumărate ori că dacă prințul îndrăsnește să altereze moneta, el este acela care pierde.

---

[1] Sistemul lui Law. — *N. T.*

[2] Se numeau „*tournois*" până în secolul al XIII-lea monetele bătute la Tours, iar după aceea moneta regală bătută după modelul celei dela Tours. — *N. T.*

Ceeace a câştigat dintr'o singură dată la prima emisiune, el pierde treptat oridecâteori monetele falsificate îi revin sub formă de impozite etc. Dar Filip şi urmaşii săi au ştiut mai mult sau mai puţin să prevină această pierdere, căci, odată moneta alterată pusă în circulaţie, ei se grăbiră să ordone retopirea generală a monetelor conform vechiului titlu.

Şi, de altfel, dacă Filip I ar fi raţionat într'adevăr ca d-l Proudhon, el n'ar fi raţionat bine „din punct de vedere comercial". Nici Filip I, nici d-l Proudhon nu dau dovadă de geniu mercantil atunci când îşi închipue că se poate schimba valoarea aurului ca şi aceea a oricărei mărfi numai pentru singurul motiv că valoarea lor este determinată de raportul dintre cerere şi ofertă.

Dacă regele Filip ar fi ordonat ca o baniţă de grâu să se numească de acum înainte două baniţe de grâu, el ar fi fost un escroc. El ar fi înşelat pe toţi rentierii, pe toţi oamenii care aveau de primit o sută de baniţe de grâu; din cauza lui, toţi aceşti oameni, în loc să primească o sută de baniţe de grâu, n'ar fi primit decât cincizeci. Presupunând că regele ar datora o sută de baniţe de grâu, el n'ar fi trebuit să plătească decât cincizeci. Dar în comerţ această sută de baniţe n'ar fi valorat niciodată mai mult decât cincizeci. Schimbând numele, nu se poate schimba lucrul. Cantitatea de grâu, fie oferită, fie cerută, n'ar fi nici micşorată nici mărită prin această singură schimbare de nume. Astfel, raportul dintre cerere şi ofertă fiind acelaş, cu toată această schimbare de nume, preţul grâului nu va suferi nicio schimbare reală. Vorbind despre cererea şi oferta de lucruri, nu se vorbeşte despre cererea şi oferta numelor de lucruri. Filip I nu era fabricant de aur şi de argint, precum spune d-l Proudhon; el era fabricant de nume de monete. Spunând că aceste caşmiruri franceze sunt caşmiruri asiatice, s'ar putea să înşelaţi unul sau doi cumpărători; dar înşelătoria odată descoperită, aşa zisele caşmiruri asiatice ale voastre vor scădea la preţul caşmirurilor franceze. Dând o falsă etichetă aurului şi argintului, regele Filip I nu putea să înşele lumea decât atât timp cât frauda nu era cunoscută. Ca oricare alt negustor, el îşi înşela clienţii printr'o falsă calificare a mărfii: aceasta nu putea să dureze mult timp. Mai devreme sau mai târziu el trebuia să suporte rigorile legilor comerciale. Aceasta voia oare să dovedească d-l Proudhon? Nu. După el, banii îşi primesc valoarea dela suveran, iar nu dela comerţ. Şi ce a dovedit el efectiv? Că comerţul este mai suveran decât suveranul. Dacă suveranul va porunci ca o marcă să fie de acum înainte două mărci, comerţul va arăta totdeauna că aceste două mărci nu valorează mai mult decât o marcă dinainte.

Dar, cu toate acestea, chestiunea valorii determinate prin cantitatea de muncă n'a făcut niciun pas înainte. Rămâne încă să se hotărască dacă aceste două mărci redevenite marca dinainte sunt determinate de cheltuelile de producţie sau de legea cererii şi ofertei.

D-l Proudhon continuă:

„Trebue chiar să se ţină seamă de faptul că, dacă în loc să altereze monetele, ar fi stat în puterea regelui să dubleze masa lor, valoarea de schimb a aurului şi a argintului ar fi scăzut de îndată la jumătate, tot din cauza proporţionalităţii şi a echilibrului." [I, 71.]

Dacă această părere pe care d-l Proudhon o împărtăşeşte cu ceilalţi economişti este justă, ea pledează în favoarea doctrinei lor despre cerere şi ofertă, iar nu în favoarea proporţionalităţii d-lui Proudhon. Căci indiferent care a fost cantitatea de muncă cuprinsă în masa dublă de aur şi argint, valoarea sa ar fi scăzut la jumătate, dacă cererea ar fi rămas aceeaşi şi oferta s'ar fi dublat. Sau poate că, din întâmplare, „*legea proporţionalităţii*" s'ar confunda de data aceasta cu legea atât de dispreţuită a cererii şi ofertei? Această justă proporţionalitate a d-lui Proudhon este într'adevăr atât de elastică, ea se pretează la atâtea variaţii, combinări şi permutări, încât s'ar putea într'adevăr ca odată ea să coincidă cu raportul dintre cerere şi ofertă.

A face „orice marfă acceptabilă în schimb, chiar dacă nu în fapt, cel puţin în drept", bazându-ne pe rolul pe care îl joacă aurul şi argintul, înseamnă deci a nu cunoaşte acest rol. Aurul şi argintul nu sunt acceptabile de drept decât pentrucă sunt acceptate în fapt, şi ele sunt acceptate în fapt pentrucă organizaţia actuală a producţiei

are nevoie de un agent universal de schimb. Dreptul nu este decât recunoașterea oficială a faptului.

Noi am văzut că exemplul banilor ca aplicare a valorii ajunse la starea de constituire nu fusese ales de d-l Proudhon decât pentru ca să treacă prin contrabandă toată doctrina sa despre schimb, adică pentru a dovedi că orice marfă evaluată prin cheltuelile ei de producție trebue să ajungă la starea de monetă. Toate acestea ar fi foarte bune dacă n'ar exista inconvenientul că tocmai aurul și argintul, ca monetă, sunt, dintre toate mărfurile, singurele care nu se determină prin cheltuelile lor de producție; și aceasta este atât de adevărat, încât în circulație ele pot fi înlocuite prin hârtie. Atâta timp cât va exista o anumită proporție între nevoile circulației și cantitatea de monetă emisă, indiferent dacă este monetă de hârtie, de aur, de platină sau de cupru, nu va putea fi vorba de menținerea unei proporții între valoarea intrinsecă (cheltuelile de producție) și valoarea nominală a monetei. Fără îndoială, în comerțul internațional moneta este determinată, ca orice altă marfă, de timpul de muncă. Dar tot astfel aurul și argintul, trecute în comerțul internațional, sunt mijloace de schimb ca produs și nu ca monetă, adică aurul și argintul pierd caracterul de „stabilitate și autenticitate", de „consacrare suverană", care formează, pentru d-l Proudhon, caracterul lor specific. Ricardo a înțeles atât de bine acest adevăr, încât, după ce a bazat întreg sistemul său pe valoarea determinată prin timpul de muncă și după ce a spus :

„*Aurul și argintul*, la fel ca toate celelalte mărfuri, n'au valoare decât proporțional cu cantitatea de muncă necesară pentru a le produce și a le arunca pe piață",

el adaugă totuși că valoarea *monetei* nu este determinată de timpul de muncă încorporat în materia ei, ci numai de legea cererii și ofertei.

„Cu toate că hârtia nu are valoare intrinsecă, totuși, dacă i se limitează cantitatea, valoarea ei de schimb poate să egaleze valoarea unei monete metalice cu aceeași denumire sau a unui lingou evaluat în bani. Tot pe baza aceluiaș principiu, adică limitându-se cantitatea de monetă, piesele cu un titlu

scăzut pot circula ca reprezentând aceeași valoare pe care ele ar avea-o dacă titlul și greutatea lor ar fi cele fixate prin lege și nu prin valoarea intrinsecă a metalului pur pe care l-ar conține. Iată dece, în istoria monetei engleze, vom găsi că numerarul nostru n'a fost niciodată depreciat în aceeași proporție în care a fost alterat. Motivul este că n'a fost niciodată sporit în proporție cu deprecierea lui." (Ricardo, *loc. cit.* [pag. 206—207].)

Iată ce observă J.-B. Say referitor la acest pasaj din Ricardo :

„Acest *exemplu* ar trebui să ajungă, mi se pare, pentru a convinge autorul că baza tuturor valorilor nu este cantitatea de muncă necesară pentru a produce o marfă, ci nevoia pe care o avem de ea, echilibrată prin raritatea ei."

Astfel moneta, care pentru Ricardo nu mai este o valoare determinată prin timpul de muncă și pe care, din această cauză, J.-B. Say o ia ca exemplu pentru a-l convinge pe Ricardo că celelalte valori n'ar putea nici ele să fie determinate prin timpul de muncă, această monetă, zic, luată de către J.-B. Say ca exemplu de valoare determinată exclusiv prin ofertă și cerere, devine pentru d-l Proudhon cel mai strălucit exemplu de aplicare a valorii constituite... prin timpul de muncă.

In sfârșit, dacă moneta nu este o „valoare constituită" prin timpul de muncă, cu atât mai puțin poate ea să aibă ceva comun cu justa „proporționalitate" a d-lui Proudhon. Aurul și argintul pot totdeauna să intre în schimb, pentrucă au funcțiunea particulară de a servi ca agent universal de schimb și nicidecum pentrucă ele există în cantitate proporțională cu ansamblul avuțiilor; sau, pentru a ne exprima mai bine, ele sunt totdeauna proporționale pentrucă dintre toate mărfurile numai ele servesc ca monetă, ca agent universal de schimb, indiferent care ar fi cantitatea lor în raport cu ansamblul bogățiilor.

„Moneta în circulație nu poate niciodată să fie destul de abundentă pentru a depăși nevoile; căci dacă îi veți scădea valoarea îi veți mări în aceeași proporție cantitatea, iar mărindu-i valoarea îi micșorați cantitatea." (Ricardo [II, 205].)

„Ce încurcătură şi economia politică!" exclamă d-l Proudhon. [I, 72.]

„Aur blestemat!" exclamă caraghios un comunist (prin gura d-lui Proudhon). S'ar putea spune tot atât de bine: grâu blestemat, viţă blestemată, oi blestemate! deoarece,

„ca şi aurul şi argintul, *orice valoare comercială* trebue să ajungă la exacta şi riguroasa ei determinare". [I, 73.]

Ideea de a aduce oile şi viţa de vie la starea de monetă nu este nouă. In Franţa, ea aparţine secolului lui Ludovic al XIV-lea. In această epocă, în care banii ajunseseră să-şi stabilească atotputernicia, lumea se plângea de deprecierea tuturor celorlalte mărfuri şi aştepta din tot sufletul momentul în care „orice valoare comercială" ar putea să ajungă la exacta şi riguroasa ei determinare, la starea de monetă. Iată ce găsim încă la Bois-Guillebert, unul din cei mai vechi economişti ai Franţei:

„Prin această participare nelimitată de concurenţi care vor fi înseşi mărfurile restabilite la justa lor valoare, banii vor fi readuşi atunci în limitele lor naturale." (*Economistes financiers du dix-huitième siècle* [1], pag. 422, edit. Daire.)

Se vede că primele iluzii ale burgheziei sunt şi ultimele ei iluzii.

B. *Excedentul de muncă.*

„In anumite lucrări de economie politică se poate citi această ipoteză absurdă: *Dacă s'ar dubla preţul tuturor lucrurilor...* Ca şi cum preţul tuturor lucrurilor nu ar fi proporţia dintre lucruri, ca şi cum s'ar putea dubla o proporţie, un raport, o lege!" (Proudhon, vol. I, pag. 81.)

Economiştii au făcut această greşală pentrucă n'au ştiut să aplice „legea proporţionalităţii" şi a „valorii constituite".

Din nefericire, chiar în lucrarea d-lui Proudhon, vol. I, pag. 110, se poate citi această ipoteză absurdă că „dacă

[1] Economişti financiari din secolul al XVIII-lea. — *N. T.*

salariul ar creşte în mod general, preţul tuturor lucrurilor ar creşte şi el". Mai mult, dacă în anumite lucrări de economie politică se întâlneşte fraza în chestiune, tot acolo se întâlneşte şi explicarea ei.

„Dacă se spune că preţul tuturor mărfurilor creşte sau scade, se exclude totdeauna o marfă sau alta: în general, marfa exclusă sunt banii sau munca." (*Enciclopoedia Metropolitana or Universal Dictionary of Knowledge* [1], vol. IV, articolul *Political Economy* [2] de Senior, Londra 1836. Vezi, deasemeni, pentru această expresie, J. St. Mill, *Essays on some unsettled questions of political economy* [3], Londra 1844, şi Tooke, *A history of prices etc.* [4], Londra 1838.)

Să trecem acum la *a doua aplicare* a „valorii constituite" şi la alte proporţionalităţi care au singurul defect de a fi puţin proporţionate; să vedem dacă d-l Proudhon izbuteşte mai bine aici decât în *monetizarea* oilor.

„O axiomă admisă în general de către economişti este că orice muncă trebue să dea un excedent. Această propoziţiune este pentru mine de o valabilitate universală şi absolută: este corolarul legii proporţionalităţii, care poate fi privit ca rezumatul întregii ştiinţe economice. Dar, cer iertare economiştilor: principiul că *orice muncă trebue să dea un excedent* nu are sens în teoria lor şi nu poate să fie *demonstrat*." (Proudhon [I, 73].)

Pentru a dovedi că orice muncă trebue să dea un excedent, d-l Proudhon personifică societatea; el face din ea o *societate persoană*, o societate care nu este câtuşi de puţin societatea persoanelor, deoarece are legile ei proprii, care nu au nimic comun cu persoanele din care se compune societatea, şi „inteligenţa ei proprie", care nu este inteligenţa majorităţii oamenilor, ci o inteligenţă aparte. D-l Proudhon reproşează economiştilor că ei n'au înţeles personalitatea acestei fiinţe colective. Ne face plăcere să-i opunem următorul pasaj al unui economist american care reproşează celorlalţi economişti exact contrariul:

[1] Enciclopedia metropolitană sau dicţionarul universal al cunoştinţelor. — *N. T.*
[2] Economie politică. — *N. T.*
[3] Disertaţii asupra unor chestiuni de economie politică, neclarificate. — *N. T.*
[4] O istorie a preţurilor etc. — *N. T.*

„*Entitatea* morală (*the moral entity*), ființa gramaticală (*the gramatical being*) numită societate, a fost învestită cu atribute care nu au o existență reală decât în imaginația acelora care dintr'un cuvânt fac un lucru... Iată ce a dat naștere la atâtea greutăți și la atâtea greșeli regretabile în economia politică." (Th. Cooper, *Lectures on the Elements of Political Economy*[1], Columbia 1826.)

„Acest principiu al excedentului de muncă", continuă d-l Proudhon, „nu este adevărat pentru indivizi decât în măsura în care el emană dela societatea care le acordă astfel beneficiul propriilor ei legi." [I, 75.]

Oare prin aceasta d-l Proudhon vrea să spună pur și simplu că producția individului social depășește pe aceea a individului izolat? Oare despre acest excedent al producției indivizilor asociați față de aceea a indivizilor neasociați vrea să vorbească d-l Proudhon? Dacă este așa, vom putea să-i cităm o sută de economiști care au exprimat acest adevăr simplu fără acel misticism în care d-l Proudhon se înfășoară. Iată ce spune, de exemplu, d-l Sadler:

„Munca asociată dă rezultate pe care munca individuală nu le-ar putea da niciodată. Deci, pe măsură ce omenirea va crește în număr, produsele industriei unite vor întrece cu mult suma unei simple adunări calculate conform acestei creșteri... In meseriile mecanice ca și în lucrările științei, un om poate să facă actualmente într'o zi mai mult decât un individ izolat timp de o viață întreagă. Axioma matematicienilor că întregul este egal cu părțile, aplicată subiectului nostru, nu mai este adevărată. In ce privește munca, acest mare stâlp al existenței umane (*the great pillar of human existence*), se poate spune că produsul eforturilor acumulate întrece cu mult tot ceeace eforturile individuale și separate ar putea vreodată să producă." (T. Sadler, *The law of population*[2], Londra 1830.)

Să revenim la d-l Proudhon. Excedentul de muncă, spune el, se explică prin societatea persoană. Viața acestei persoane se călăuzește după legi opuse legilor care fac pe om să acționeze ca individ, lucru pe care el vrea să-l dovedească prin „*fapte*".

„Descoperirea unui procedeu economic nu poate niciodată să aducă inventatorului un profit egal profitului pe care el îl aduce societății... S'a observat că întreprinderile de cale ferată sunt mult mai puțin un izvor de bogății pentru antrepre-

[1] Conferințe asupra elementelor de economie politică. — *N. T.*
[2] Legea populației. — *N. T.*

nori decât pentru stat... Prețul mediu la cărăușia de mărfuri este de 18 centime de tonă-kilometru, marfă luată și predată la depozit. S'a calculat că la acest preț o întreprindere obișnuită de cale ferată n'ar obține nici zece la sută beneficiu net, rezultat aproximativ egal cu cel al unei întreprinderi de cărăușie. Dar să admitem că viteza transporturilor pe calea ferată ar fi față de cărăușie în raport de 4 la 1; cum în societate timpul este însăși valoarea, la un preț egal calea ferată va prezenta față de cărăușie un avantaj de 400%. Totuși, acest enorm avantaj, foarte real pentru societate, este foarte departe de a se realiza în aceeași proporție pentru expeditor, care, în timp ce aduce societății un avantaj egal cu 400%, nu scoate pentru el nici 10%. Să presupunem, într'adevăr, pentru a concretiza lucrurile și mai mult, că această cale ferată își schimbă tariful la 25 de centime, cel al cărăușiei rămânând de 18: ea își va pierde în curând toate transporturile de mărfuri. Expeditori, destinatari, toată lumea va reveni la căruță, la barcă, dacă va fi nevoie. Locomotiva va fi părăsită: un avantaj social egal cu 400% va fi sacrificat pentru o pierdere particulară de 35%. Motivul este ușor de înțeles: avantajul care rezultă din rapiditatea căii ferate este cu totul social și fiecare individ nu participă la el decât într'o proporție minimă (să nu uităm că în momentul de față nu este vorba decât de transportul mărfurilor), în timp ce pierderea lovește deadreptul pe consumator. Un beneficiu social egal cu 400 reprezintă pentru individ, dacă societatea este numai de un milion de oameni, 4/10.000, în timp ce o pierdere de 33% pentru consumator ar presupune un deficit social de 33 de milioane." (Proudhon [I, 75, 76].)

Trecem cu vederea faptul că d-l Proudhon exprimă o viteză împătrită prin 400% din viteza inițială; dar a pune în raport procentele de viteză cu procentele de profit și a stabili o proporție între două raporturi care, deși pot fi măsurate fiecare în parte prin procente, nu se pot totuși măsura între ele, înseamnă a stabili o proporție între procente și a lăsa deoparte denumirile.

Procentele sunt totdeauna procente. 10% și 400% sunt comensurabile; ele se află unul față de altul în acelaș raport ca 10 față de 400. Deci, conclude d-l Proudhon, un profit de 10% valorează de 40 de ori mai puțin decât o viteză împătrită. Ca să salveze aparențele, el spune că pentru societate timpul este valoare (*time is money*). Această eroare provine din faptul că, în mod confuz, el își aduce aminte de existența unui raport între valoare și timpul de muncă; el se grăbește deci să asimileze timpul de muncă cu timpul de transport, adică să identifice pe cei câțiva mecanici, șefi de tren și însoțitori, al căror timp

de muncă nu este altul decât timpul de transport, cu societatea întreagă. Iată dintr'odată viteza devenită capital, și în acest caz el are deplină dreptate să spună: „Un beneficiu de 400 % va fi sacrificat unei pierderi de 35 %." După ce a stabilit, ca matematician, această ciudată propozițiune, el ne dă explicația ei ca economist.

„Un beneficiu social egal cu 400 reprezintă pentru individ, dacă societatea este numai de un milion de oameni, 4/10.000."

De acord: dar nu este vorba de 400, ci de 400 %, iar un beneficiu de 400 % reprezintă pentru individ 400 %, nici mai mult nici mai puțin. Indiferent care ar fi capitalul, dividendele se vor stabili tot după raportul de 400 %. Ce face d-l Proudhon? El ia procentele drept capital și, parcă temându-se că în modul acesta confuzia lui nu este încă destul de vădită, destul de „concretă", spune mai departe:

„O pierdere de 33 % pentru consumator ar presupune un deficit social de 33 de milioane." Treizeci și trei procente pierdere pentru consumator înseamnă 33 % pierdere pentru un milion de consumatori. Cum poate deci d-l Proudhon să spună cu siguranță că deficitul social, în cazul unei pierderi de 33 %, se ridică la 33 de milioane, când el nu cunoaște nici capitalul social și nici măcar capitalul vreunuia dintre cei interesați? Nu-i era așadar de ajuns d-lui Proudhon să confunde *capitalul* cu *procentele*; el se întrece pe sine însuși, identificând *capitalul* investit într'o întreprindere cu *numărul* celor interesați.

„Să presupunem, într'adevăr, pentru a concretiza lucrurile și mai mult", un capital determinat Un profit social de 400 % împărțit la un milion de participanți, interesați fiecare cu un franc, dă un beneficiu de 4 franci de persoană, iar nu 0,0004, după cum pretinde d-l Proudhon. La fel o pierdere de 33 % pentru fiecare din participanți reprezintă un deficit social de 330.000 franci, iar nu de 33 milioane (100 : 33 este egal cu 1.000.000 : 330.000).

D-l Proudhon, preocupat de teoria sa despre societatea persoană, uită să facă împărțirea cu 100; el obține astfel 330.000 franci pierdere; dar 4 franci profit de persoană sunt pentru societate 4 milioane de franci profit. Rămâne pentru societate un profit net de 3.670.000 franci. Această socoteală exactă răstoarnă demonstrația d-lui Proudhon: beneficiile și pierderile societății nu sunt invers proporționale cu beneficiile și pierderile indivizilor.

După ce am corectat aceste simple greșeli de calcul, să cercetăm consecințele care ar urma dacă s'ar admite pentru căile ferate acest raport între viteză și capital, așa cum îl dă d-l Proudhon, minus greșelile de calcul. Dacă presupunem că un transport de patru ori mai rapid costă de patru ori mai mult, acest transport n'ar da mai puțin profit decât cărăușia, care este de patru ori mai înceată și costă un sfert din cheltueli. Cărăușia luând 18 centime, calea ferată ar putea lua 72 centime. După „rigoarea matematică", aceasta ar fi consecința presupunerilor d-lui Proudhon, scăzând bine înțeles din nou greșelile sale de calcul. Dar iată că pe neașteptate el ne spune că dacă în loc de 72 de centime calea ferată n'ar lua decât 25, ea ar pierde îndată toate transporturile de mărfuri. Evident, trebue să ne întoarcem la căruță sau chiar la barcă. Numai că avem de dat un sfat d-lui Proudhon: să nu uite în al său „*Program al asociației progresive*" să facă împărțirea cu 100. Dar vai! nu trebue să ne facem iluzii că statul nostru va fi ascultat, căci d-l Proudhon este atât de încântat de calculul său „progresiv", corespunzând „asociației progresive", încât exclamă cu multă emfază:

„Am arătat deja în capitolul II, prin rezolvarea antinomiei valorii, că avantajul oricărei descoperiri folositoare este, orice s'ar spune, incomparabil mai mic pentru inventator decât pentru societate; am mers cu demonstrarea acestui lucru *până la rigoarea matematică*!"

Să revenim la ficțiunea societății persoană, ficțiune care n'avea alt scop decât să dovedească acest simplu adevăr: o invenție nouă care cu aceeași cantitate de muncă permite să se producă o mai mare cantitate de marfă face să scadă valoarea venală a produsului. Deci, societatea are un profit nu pentrucă ar obține mai multe valori de schimb, ci pentrucă obține mai multe mărfuri în schimbul aceleiași valori. Cât despre inventator, concurența face să scadă treptat profitul său la nivelul general al profiturilor. A dovedit oare d-l Proudhon această propozițiune, așa precum voia s'o facă? Nu. Aceasta nu-l îm-

piedică totuși să reproșeze economiștilor că n'au demonstrat-o. Pentru a-i dovedi contrariul, noi nu vom cita decât pe Ricardo și pe Lauderdale; Ricardo, întemeietorul școlii care determină valoarea prin timpul de muncă, Lauderdale, unul dintre apărătorii cei mai îndârjiți ai determinării valorii prin ofertă și cerere. Amândoi au desvoltat aceeași teză.

„Perfecționând neîncetat condițiunile de producție, micșorăm neîncetat valoarea unora dintre lucrurile produse înainte, cu toate că prin acelaș mijloc noi nu numai că mărim avuția națională, dar mărim în acelaș timp și posibilitatea de a produce pe viitor... De îndată ce cu ajutorul mașinilor sau prin cunoștințele noastre de fizică forțăm agenții naturali să facă lucrul pe care înainte îl făcea omul, valoarea de schimb a acestui lucru scade în consecință. Dacă pentru a învârti o moară de grâu ar fi nevoie de zece oameni și s'ar descoperi că munca acestor zece oameni poate fi economisită cu ajutorul vântului sau apei, valoarea făinii, care ar fi produsul acțiunii morii, ar scădea din acel moment în mod proporțional cu cantitatea de muncă economisită; și societatea s'ar îmbogăți cu întreaga valoare a lucrurilor pe care munca acestor zece oameni le-ar putea produce, fără ca fondurile destinate întreținerii muncitorilor să sufere prin aceasta nici cea mai slabă scădere." (Ricardo [II, 59].)

La rândul lui, Lauderdale spune:

„Profitul capitalurilor provine totdeauna din faptul că ele înlocuesc o parte din munca pe care omul ar trebui s'o facă cu mâinile sale sau din faptul că ele efectuează o parte din munca ce depășește sforțările personale ale omului și pe care n'ar putea s'o execute el însuși. Micul beneficiu pe care îl au de obiceiu proprietarii de mașini, comparat cu prețul muncii pe care acestea o înlocuesc, va da naștere poate unor îndoeli asupra justeței acestei opinii. O pompă mecanică, de exemplu, scoate dintr'o mină de cărbuni într'o zi mai multă apă decât ar putea să scoată cu brațele trei sute de oameni, chiar cu ajutorul hârdaielor; și nu încape îndoială că ea înlocuește munca lor cu mult mai puțină cheltuială. Acesta este cazul tuturor mașinilor. Substituindu-se mâinii omului pentru o anumită muncă, ele trebue s'o efectueze la un preț mai scăzut... Presupun că se dă un brevet inventatorului unei mașini care face munca a patru oameni: deoarece privilegiul exclusiv împiedică orice concurență, în afară de aceea care rezultă din munca lucrătorilor, este clar că în tot timpul privilegiului salariul acestora va fi măsura prețului pe care inventatorul trebue să-l ceară pentru produsele sale; adică, pentru a-și asigura întrebuințarea ei, el va cere ceva mai puțin decât salariul muncii pe care o înlocuește mașina sa. Dar la încetarea privilegiului apar alte

mașini de acelaș fel și rivalizează cu a sa. Atunci el va reglementa prețul său după principiul general, făcându-l să depindă de abundența de mașini. Profitul fondurilor folosite... cu toate că rezultă dintr'o muncă înlocuită, se stabilește în cele din urmă nu după valoarea acestei munci, ci, ca în toate celelalte cazuri, după concurența dintre proprietarii de fonduri; și mărimea acestui profit este totdeauna fixat de proporția dintre capitalurile oferite pentru această funcție și cererea existentă pentru aceste capitaluri." [Pag. 119, 123, 124, 125, 134.]

Deci, în ultimă analiză, atâta timp cât profitul va fi mai mare decât în alte industrii, vor exista capitaluri care se vor arunca asupra noii industrii, până ce rata profitului va fi scăzut la nivelul comun.

Am văzut adineaori că exemplul căilor ferate nu era deloc potrivit pentru a lumina câtuși de puțin ficțiunea societății persoană. Totuși, d-l Proudhon își reia curajos cuvântarea:

„Aceste chestiuni odată clarificate, nimic mai ușor decât să explicăm dece munca trebue să dea fiecărui producător un excedent." [I, 77.]

Ceeace urmează acum, aparține antichității clasice. Un basm poetic povestit pentru a recrea cititorul după oboseala pe care trebue să i-o fi pricinuit exactitatea demonstrațiilor matematice care au precedat. D-l Proudhon dă societății persoană a sa numele de *Prometeu*, ale cărui mărețe fapte le glorifică după cum urmează:

„La început, ieșind din sânul naturii, Prometeu se trezește la viață printr'o toropeală plină de farmec etc. etc. Prometeu se apucă de lucru, și din prima sa zi, din prima zi a celei de a doua creații, produsul lui Prometeu, adică bogăția sa, bunăstarea sa, este egală cu zece. A doua zi Prometeu își divide munca, iar produsul său devine egal cu o sută. A treia zi și în fiecare din zilele următoare Prometeu inventează mașini, descoperă noi proprietăți ale corpurilor, noi forțe în natură... La fiecare pas pe care îl face industria sa, cifra producției sale se ridică și îi arată un surplus de fericire. Și, în sfârșit, deoarece pentru el a consuma înseamnă a produce, este clar că fiecare zi de consumație care nu ia decât produsul zilei din ajun lasă un excedent de produse pentru ziua următoare." [I, 77—88.]

Acest Prometeu al d-lui Proudhon este un personagiu nostim, la fel de slab în logică și în economia politică. Atât

timp cât Prometeu ne învață numai diviziunea muncii, aplicarea mașinilor, exploatarea forțelor naturale și a posibilităților științei, înmulțind forțele productive ale oamenilor și dând un excedent în comparație cu produsul muncii izolate, acest nou Prometeu n'are decât un singur cusur, acela de a veni prea târziu. Dar de îndată ce Prometeu se apucă să vorbească despre producție și consumație, el devine într'adevăr caraghios. Pentru el, a consuma înseamnă a produce; el consumă a doua zi ceeace a produs în ajun; astfel, el are totdeauna o zi avans; această zi de avans este „excedentul de muncă". Dar consumând a doua zi ceeace a produs în ajun, trebue totuși ca în prima zi care nu avea ajun, să fi lucrat pentru două zile, pentru a avea după aceea o zi avans. Cum a câștigat Prometeu în prima zi acest excedent, atunci când nu existau nici diviziunea muncii, nici mașini și când nu se cunoșteau măcar alte forțe fizice în afară de aceea a focului? Astfel că deși chestiunea a fost dată îndărăt „până la prima zi a celei de a doua creații", ea n'a făcut niciun pas înainte. Acest fel mistic și alegoric de a explica lucrurile, ținând de greacă și de ebraică, îi dă cu prisosință d-lui Proudhon dreptul de a spune:

> „Am demonstrat teoretic și prin fapte principiul că orice muncă trebue să dea un excedent."

Faptele sunt faimosul calcul progresiv; teoria este mitul lui Prometeu.

> „Dar", continuă d-l Proudhon, „acest principiu tot atât de sigur ca și o propozițiune aritmetică este încă departe de a se realiza pentru toată lumea. In timp ce prin progresul industriei colective fiecare zi de muncă individuală are ca rezultat o producție sporită, în timp ce lucrătorul cu acelaș salariu ar trebui printr'o consecință inevitabilă să devină în fiecare zi mai bogat, există totuși în societate o parte care profită și alta care se istovește." [I, 79—80.]

In 1770 populația Regatului Unit al Marii Britanii era de 15 milioane, iar populația producătoare de 3 milioane. Posibilitățile științifice ale producției erau aproximativ egale cu un plus de populație de 12 milioane de indivizi; deci, existau în total 15 milioane de forțe producătoare.

Astfel puterea producătoare era față de populație în raport de 1 la 1, iar posibilitățile științifice erau față de puterea manuală în raport de 4 la 1.

In 1840 populația nu depășea 30 de milioane; populația producătoare era de 6 milioane, în timp ce posibilitățile științifice se urcau la 650 de milioane, adică se aflau față de populație în raport de 21 la 1, iar față de puterea manuală în raport de 108 la 1.

In societatea engleză ziua de muncă a câștigat deci în șaptezeci de ani un excedent de productivitate de 2.700 la sută, adică în 1840 ea a produs de douăzeci și șapte de ori cât în 1770. După d-l Proudhon ar trebui să se pună următoarea chestiune: Pentruce lucrătorul englez din 1840 nu era de douăzeci și șapte de ori mai bogat decât cel din 1770. Punând o astfel de întrebare s'ar presupune, desigur, că Englezii ar fi putut produce aceste bogății fără ca să fi existat condițiunile istorice în cadrul cărora ele au fost produse, ca de pildă: acumularea privată a capitalurilor, diviziunea modernă a muncii, atelierele automate, concurența anarhică, munca salariată, în sfârșit tot ce se bazează pe antagonismul dintre clase. Or, tocmai acestea erau condițiunile de existență pentru desvoltarea forțelor productive și a excedentului de muncă. A fost deci nevoie, pentru a obține această desvoltare a forțelor producătoare și a acestui excedent de muncă, ca să existe clase care să profite și altele care să se istovească.

Ce este în ultimă analiză acest Prometeu reînviat de d-l Proudhon? El este societatea, raporturile sociale bazate pe antagonismul dintre clase. Aceste raporturi sunt raporturi nu dela individ la individ, ci dela lucrător la capitalist, dela fermier la proprietar funciar etc. Ștergeți aceste raporturi și veți distruge întreaga societate, iar din Prometeul vostru nu va mai rămâne decât o fantomă fără brațe și fără picioare, adică fără atelier automat, fără diviziune a muncii; în sfârșit, fără atributele cu care l-ați înzestrat la început pentru a-l face să obțină acest excedent de muncă.

Dacă deci, teoretic, ar fi deajuns să se interpreteze, așa cum face d-l Proudhon, formula excedentului de muncă în sensul egalității fără a se ține seamă de condițiile actuale ale producției, ar trebui să fie deajuns, în practică, ca să se împartă în mod egal, între lucrători, toate bogățiile

deja câștigate, fără ca să se schimbe cu nimic condițiunile actuale de producție. Desigur că această împărțire n'ar asigura fiecărui participant un prea mare confort.

Dar d-l Proudhon nu este atât de pesimist pe cât s'ar putea crede. Deoarece proporționalitatea este pentru el totul, el trebue, desigur, să vadă neapărat în Prometeul existent, adică în societatea actuală, un început de realizare a ideii sale celei mai scumpe.

> „Dar pretutindeni progresul bogăției, adică *proporționalitatea valorilor*, este legea dominantă; și când economiștii opun plângerilor partidului socialist creșterea progresivă a avuției obștești și îndulcirile aduse condiției chiar și a celor mai nenorocite clase, ei proclamă, fără să bănuiască, un adevăr care le condamnă teoriile.“ [I, 80.]

Ce este, într'adevăr, bogăția colectivă, avuția obștească? Ea este bogăția burgheziei, iar nu a fiecărui burghez în parte. Ei bine! Economiștii n'au făcut altceva decât să demonstreze cum s'a desvoltat bogăția burgheziei și cum trebue ea să mai crească în raporturile de producție existente. In ce privește clasele muncitoare, chestiunea de a se ști dacă starea lor s'a ameliorat prin creșterea avuției pretins obștești este încă foarte controversată. Dacă economiștii ne citează întru sprijinirea optimismului lor exemplul lucrătorilor englezi din industria bumbacului, ei nu văd situația lor decât în rarele momente de prosperitate ale comerțului. Aceste momente de prosperitate se află față de epocile de criză și de stagnare în „justa proporționalitate“ de 3 la 10. Dar poate că vorbind de îmbunătățiri, economiștii au vrut să vorbească, deasemeni, de acele milioane de lucrători care au trebuit să piară în Indiile Orientale pentru a procura unui milion și jumătate de lucrători ocupați în Anglia, în aceeași industrie, trei ani de prosperitate din zece.

Cu totul alta este chestiunea participării temporare la avuția obștească mărită. Faptul de a participa temporar se explică prin teoria economiștilor. El confirmă această teorie și nu o „condamnă“ câtuși de puțin, cum susține d-l Proudhon. Dacă e ceva de condamnat, aceasta ar fi desigur teoria d-lui Proudhon, care ar reduce, după cum am dovedit, pe lucrător la minimul de salariu, cu toată creșterea bogățiilor. Numai reducându-l la minimul de

salariu, ar fi putut el să aplice justa proporționalitate a valorilor și „valoarea constituită“ prin timpul de muncă. Deoarece în urma concurenței salariul oscilează deasupra sau dedesubtul prețului alimentelor necesare întreținerii lucrătorului, acesta poate să beneficieze într'o măsură oarecare de creșterea avuției obștești, dar poate să și moară de mizerie. Aceasta este toată teoria economiștilor care nu-și fac iluzii.

După aceste lungi divagații cu privire la calea ferată, la Prometeu și la noua societate care trebue refăcută pe baza „valorii constituite“, d-l Proudhon se reculege; îl cuprinde emoția și exclamă pe un ton părintesc:

> „*Ii implor* pe economiști să se întrebe un moment, în tăcerea inimii lor, departe de prejudecățile care îi turbură și fără să țină seamă de posturile pe care le ocupă sau pe care le așteaptă, fără să țină seamă de interesele pe care le slujesc, de sufragiile la care râvnesc, de distincțiile care le încântă vanitatea: să spună dacă până în această zi principiul că orice muncă trebue să dea un excedent le apăruse în această înlănțuire de premise și consecințe pe care noi am înfățișat-o.“ [I, 80.]

AL DOILEA CAPITOL

METAFIZICA ECONOMIEI POLITICE

§ I. Metoda

Iată-ne în plină Germanie! O să facem metafizică vorbind despre economie politică. Chiar şi aici nu facem decât să urmărim „contradicţiile" d-lui Proudhon. Adineaori ne punea să vorbim englezeşte, să devenim noi înşine într'o măsură oarecare Englez. Acum se schimbă decorul. D-l Proudhon ne transportă în scumpa noastră patrie, şi ne forţează să reluăm calitatea noastră de German fără voie.

Dacă Englezul transformă omul în pălărie, Germanul transformă pălăriile în idei. Englezul este Ricardo, bancher bogat şi economist distins; Germanul este Hegel, simplu profesor de filosofie la Universitatea din Berlin.

Ludovic al XV-lea, ultimul rege absolut şi care reprezenta decadenţa regalităţii franceze, ţinea pe lângă el un medic care era şi primul economist al Franţei. Acest medic, acest economist, reprezenta triumful apropiat şi sigur al burgheziei franceze. Doctorul Quesnay a făcut din economia politică o ştiinţă; el a rezumat-o în faimosul său „*Tableau économique*"[1]. In afară de cele o mie şi una de comentarii care au apărut asupra acestui tablou, noi mai avem un comentariu al doctorului însuşi. Acest comentariu este „analiza tabloului economic", urmată de „şapte *observaţii importante*".

D-l Proudhon este un alt doctor Quesnay. El este Quesnay-ul metafizicii economiei politice.

Or, după Hegel, metafizica, filosofia întreagă, se rezumă în metodă. Va trebui deci să căutăm să clarificăm metoda d-lui Proudhon, care este cel puţin tot atât de

[1] Tablou economic. — *N. T.*

tenebroasă ca şi *Tabloul economic*. Deaceea vom face şapte observaţii mai mult sau mai puţin importante. Dacă doctorul Proudhon nu va fi mulţumit de observaţiile noastre, ei bine, el se va transforma în abatele Baudeau şi ne va da el însuşi „explicaţia metodei economico-metafizice".

Prima observaţie.

„Noi nu facem o *istorie cronologică*, ci o *istorie a succesiunii ideilor*. *Fazele* sau *categoriile* economice sunt în *manifestarea* lor când contemporane, când intervertite... Teoriile economice au totuşi *succesiunea* lor *logică* şi *seria* lor *în intelect*; aceasta este ordinea cu a cărei descoperire ne mândrim." (Proudhon, vol. I, pag. 146.)

Evident, d-l Proudhon a vrut să-i sperie pe francezi, aruncându-le în obraz fraze quasi-hegeliene. Avem deci de-a-face cu doi oameni, întâi cu d-l Proudhon apoi cu Hegel. Prin ce se deosebeşte d-l Proudhon de ceilalţi economişti? Şi ce rol joacă Hegel în economia politică a d-lui Proudhon?

Economiştii exprimă raporturile producţiei burgheze, diviziunea muncii, creditul, moneta etc., ca pe nişte categorii fixe, imuabile, eterne. D-l Proudhon, care are înaintea sa aceste categorii gata formate, vrea să ne explice actul de formare, geneza acestor categorii, principii, legi, idei, gânduri.

Economiştii ne explică cum se produce în cadrul acestor raporturi date, dar ei nu ne explică cum se produc aceste raporturi, adică mişcarea istorică din care se nasc ele. D-l Proudhon, care consideră aceste raporturi ca pe nişte principii, categorii şi idei abstracte, nu trebue decât să facă *ordine* în aceste idei, care se găsesc deja aşezate după alfabet la sfârşitul oricărui tratat de economie politică. Obiectul de studiu al economiştilor este viaţa activă şi palpitantă a oamenilor; obiectul de studiu al d-lui Proudhon sunt dogmele economiştilor. Dar, din moment ce nu se urmăreşte mişcarea istorică a raporturilor de producţie, ale căror categorii nu sunt decât expresia lor teoretică, din moment ce nu vrem să mai vedem în aceste categorii decât idei, gândiri spontane, independente de raporturile reale, suntem nevoiţi să desemnăm ca origină a acestor idei mişcarea raţiunii pure. Cum dă naştere

acestor idei raţiunea pură, eternă, impersonală? Cum le produce ea?

Dacă am avea îndrăsneala d-lui Proudhon în ce priveşte hegelianismul, am spune: Ea se distinge în ea însăşi de ea însăşi. Ce înseamnă aceasta? Raţiunea impersonală neavând în afară de ea nici teren pe care să se pună, nici obiect căruia să i se opună, nici subiect cu care să compună, se vede în situaţia de a face o tumbă punându-se, opunându-se şi compunând — poziţie, opoziţie, compoziţie. Pe greceşte aşa ceva se chiamă: teză, antiteză şi sinteză. Celor care nu cunosc terminologia hegeliană, le vom spune formula sacramentală: afirmaţie, negaţie, negaţia negaţiei. Iată ce înseamnă a spune lucrurilor pe nume. Desigur că nu vorbim evreieşte, cu voia d-lui Proudhon; dar aceasta este terminologia acestei raţiuni atât de pure, despărţită de individ. In locul individului comun, cu felul său obişnuit de a vorbi şi de a gândi, nu mai avem altceva decât felul acesta obişnuit, cu totul pur de a gândi, minus individul.

Trebue oare să ne mirăm că orice lucru, în ultimă abstracţiune, căci avem abstracţiune şi nu analiză, se prezintă sub formă de categorie logică? Trebue oare să ne mirăm că renunţând puţin câte puţin la tot ceeace constitue individualitatea unei case, că făcând abstracţie de materialele din care ea se compune, de forma care o caracterizează, nu veţi mai avea decât un corp — că făcând abstracţie de limitele acestui corp, nu veţi mai avea în curând decât un spaţiu — că făcând în sfârşit abstracţie de dimensiunile acestui spaţiu — veţi ajunge să nu mai aveţi decât cantitatea cu totul pură, categoria logică. Astfel, eliminând prin abstracţiune dintr'un subiect toate pretinsele accidente, însufleţite sau neînsufleţite, oameni sau lucruri, avem dreptate dacă spunem că, făcând ultima abstracţie, vom ajunge să avem ca substanţă categoriile logice. Astfel metafizicienii care făcând aceste abstracţii îşi închipue că fac analiză şi care pe măsură ce se îndepărtează din ce în ce mai mult de lucruri îşi închipue că se apropie de ele până într'acolo că le pătrund, aceşti metafizicieni au la rândul lor dreptate dacă spun că lucrurile din lumea aceasta sunt broderii pe canavaua categoriilor logice. Iată prin ce se deosebeşte filosoful de creştin. Creştinul n'are decât o singură încarnare a *Logos*-ului, în ciuda logicii; filosoful nu mai termină cu încarnările. Cine poate să se mai mire atunci că tot ce există, că tot ce trăieşte pe pământ şi sub apă, poate, în urma abstracţiunilor, să fie redus la o categorie logică; că în felul acesta întreaga lume reală poate să se înnece în lumea abstracţiunilor, în lumea categoriilor logice?

Tot ce există, tot ce trăieşte pe pământ şi sub apă, nu există, nu trăieşte decât printr'o mişcare oarecare. Astfel mişcarea din istorie produce raporturile sociale, mişcarea în industrie ne dă produsele industriale etc.

După cum prin metoda abstracţiunilor am transformat orice lucru în categorie logică, tot astfel n'avem decât să facem abstracţie de orice caracter distinctiv al diferitelor mişcări pentru a ajunge la mişcarea abstractă, la mişcarea pur formală, la formula pur logică a mişcării. Dacă în categoriile logice se găseşte substanţa oricărui lucru, e de închipuit că şi în formula logică a mişcării se găseşte *metoda absolută*, care nu numai că explică orice lucru, dar implică deasemeni mişcarea lucrului.

Aceasta este metoda absolută de care Hegel vorbeşte astfel:

> „Metoda este forţa absolută, unică, supremă, infinită, căreia niciun obiect nu-i poate rezista; ea este tendinţa raţiunii de a se regăsi, de a se recunoaşte pe ea însăşi în orice lucru." (*Logica*, vol. III.)

Orice lucru fiind redus la o categorie logică şi orice mişcare, orice act de producţie la metodă, urmează dela sine că orice ansamblu de produse şi de producţie, de obiecte şi de mişcare, se reduce la o metafizică aplicată. Ceeace Hegel a făcut pentru religie, drept etc., d-l Proudhon încearcă să facă pentru economia politică.

Ce este deci această metodă absolută? Abstracţiunea mişcării. Ce este abstracţiunea mişcării? Mişcarea în stare abstractă. Ce este mişcarea în stare abstractă? Formula pur logică a mişcării sau mişcarea raţiunii pure. In ce consistă mişcarea raţiunii pure? In a se pune, a se opune, a se compune; a se formula ca teză, antiteză, sinteză; sau: a se afirma, a se nega, a-şi nega negaţia.

Cum ajunge raţiunea să se afirme ca o categorie determinată? Aceasta e treaba raţiunii însăşi şi a apologeţilor ei.

Dar de îndată ce a reuşit să se formuleze ca teză, această

teză, acest gând, opus sie însuşi, se despică în două gânduri contradictorii, pozitivul şi negativul, da şi nu. Lupta acestor două elemente antagoniste, cuprinse în antiteză, constitue mişcarea dialectică. Da, devenind nu, nu devenind da, da devenind totodată da şi nu, nu devenind totodată nu şi da, contrariile se contrabalansează, se neutralizează, se paralizează. Contopirea acestor două gânduri contradictorii constitue un gând nou care este sinteza lor. Acest gând nou se despică la rândul lui în două gânduri contradictorii, care se contopesc iarăşi într'o nouă sinteză. Din aceste chinuri ale facerii se naşte un grup de gânduri. Acest grup de gânduri urmează aceeaşi mişcare dialectică ca şi o simplă categorie şi are ca antiteză un grup contradictoriu. Din aceste două grupe de gânduri se naşte un nou grup de gânduri care este sinteza lor.

După cum din mişcarea dialectică a categoriilor simple ia naştere grupul, tot astfel din mişcarea dialectică a grupelor apare seria, iar din mişcarea dialectică a seriilor se formează întreg sistemul.

Aplicaţi această metodă categoriilor economiei politice şi veţi găsi logica şi metafizica economiei politice sau, cu alte cuvinte, veţi găsi categoriile economice cunoscute de toată lumea, traduse într'o limbă puţin cunoscută, care le dă aerul de a fi proaspăt ieşite dintr'un cap de raţiune pură; atât de mult par aceste categorii să se creeze unele pe altele, să se înlănţue şi să se împletească unele cu celelalte prin simplul mecanism al mişcării dialectice. Cititorul să nu se sperie de această metafizică, cu întreaga ei schelărie de categorii, de grupe, de serii şi de sisteme. D-l Proudhon, cu toată silinţa pe care şi-a dat-o de a se căţăra pe înălţimile *sistemului de contradicţii*, n'a putut niciodată să se ridice mai sus de primele două trepte ale tezei şi ale antitezei simple, şi pe acestea încă n'a putut să se caţere decât de două ori, şi, din aceste două ori, odată a căzut cu capul în jos.

Dar n'am expus până acum decât dialectica lui Hegel. Vom vedea mai târziu cum reuşeşte d-l Proudhon s'o reducă la proporţiile cele mai meschine. Astfel, pentru Hegel, tot ce s'a petrecut şi ce se petrece încă, este tocmai ce se petrece în propria sa gândire. Astfel, filosofia istoriei nu mai este decât istoria filosofiei, a filosofiei sale. Nu mai

există „istoria cronologică", nu există decât „succesiunea ideilor în intelect". El crede că poate să construiască lumea prin mişcarea gândirii, în timp ce el nu face decât să reconstruiască sistematic şi să încadreze într'o metodă absolută ideile care se găsesc în capetele tuturor.

A doua observaţie.

Categoriile economice nu sunt decât expresiile teoretice, abstracţiunile raporturilor sociale ale producţiei. D-l Proudhon, ca adevărat filosof ce este, înţelegând lucrurile pe dos, nu vede în raporturile reale decât întruchiparea acestor principii, a acestor categorii care dormitau, ne spune tot d-l Proudhon filosoful, în sânul „raţiunii impersonale a umanităţii".

D-l Proudhon, economistul, a înţeles foarte bine că oamenii produc stofă, pânză, mătase, în cadrul unor raporturi de producţie determinate. Dar el n'a înţeles că aceste raporturi sociale determinate sunt şi ele produse de oameni, ca şi pânza, inul etc. Raporturile sociale sunt strâns legate de forţele productive. Dobândind noi forţe productive, oamenii îşi schimbă modul lor de producţie, şi schimbând modul de producţie, felul lor de a-şi câştiga existenţa, ei schimbă toate raporturile lor sociale. Moara de mână va da societatea cu stăpânul feudal; moara de foc, societatea cu capitalistul industrial.

Aceiaşi oameni care stabilesc raporturile sociale conform productivităţii lor materiale, produc şi principiile, ideile, categoriile, conform raporturilor lor sociale.

Astfel aceste idei, aceste categorii sunt tot atât de puţin eterne ca şi relaţiile pe care le exprimă. Ele sunt *produse istorice şi trecătoare.*

Există o mişcare continuă de creştere a forţelor productive, de desfiinţare a raporturilor sociale, de formare a ideilor; nu există nimic neschimbător decât abstracţia de mişcare — *mors immortalis.*

A treia observaţie.

Raporturile de producţie ale oricărei societăţi formează un tot. D-l Proudhon consideră raporturile economice ca pe tot atâtea faze sociale care se nasc unele din altele,

rezultând unele din altele ca antiteza din teză şi realizând în succesiunea lor logică raţiunea impersonală a umanităţii.

Singurul inconvenient al acestei metode este că pornind la examinarea unei singure faze, d-l Proudhon nu poate s'o explice decât cu ajutorul tuturor celorlalte raporturi ale societăţii, raporturi pe care totuşi el nu le-a creat încă prin mişcarea sa dialectică. Când după aceea d-l Proudhon, cu ajutorul raţiunii pure, trece la crearea celorlalte faze, el procedează de parcă acestea ar fi nişte copii nou născuţi, uitând că ele au aceeaşi vârstă ca şi prima.

Astfel, pentru a ajunge la constituirea valorii, care pentru el este baza oricărei evoluţii economice, el nu se putea lipsi de diviziunea muncii, de concurenţă etc. Totuşi în *seria*, în *intelectul* d-lui Proudhon, în *succesiunea logică* aceste raporturi nu existau încă.

Construind cu ajutorul categoriilor economiei politice edificiul unui sistem ideologic, el dislocă membrele sistemului social şi transformă diferitele membre ale societăţii în tot atâtea societăţi separate care se ivesc unele după altele. Cum ar putea, într'adevăr, simpla formulă logică a mişcării, a succesiunii, a timpului, să explice corpul fizic al societăţii, în care toate raporturile coexistă simultan şi se sprijină unele pe altele?

A patra observaţie.

Să vedem acum ce modificări aduce d-l Proudhon dialecticii lui Hegel, aplicând-o economiei politice.

Pentru d-l Proudhon orice categorie economică are două părţi: una bună, alta rea. El consideră categoriile aşa cum micul burghez priveşte pe marii oameni ai istoriei: *Napoleon* este un om mare; el a făcut mult bine, el a făcut deasemeni mult rău.

Partea bună şi *partea rea*, *avantajul* şi *desavantajul*, luate împreună, formează pentru d-l Proudhon *contradicţia* din fiecare categorie economică.

Problema care trebue rezolvată este: Menţinerea părţii bune, eliminându-se cea rea.

Sclavajul este o categorie economică ca oricare alta. Deci şi el are două părţi. Să lăsăm de o parte partea proastă şi să vorbim de partea frumoasă a sclavajului: bine înţeles că nu este vorba decât de sclavajul direct, de sclavajul negrilor din Surinam, din Brazilia, din regiunile meridionale ale Americii de Nord.

Sclavajul direct este pivotul industriei burgheze, ca şi maşinile, creditul etc. Fără sclavaj nu există bumbac; fără bumbac nu există industrie modernă. Sclavajul este acela care a dat valoare coloniilor, coloniile sunt acelea care au creat comerţul lumii, comerţul din lumea întreagă este condiţia de existenţă a marii industrii. Astfel, sclavajul este o categorie economică de cea mai mare importanţă.

Fără sclavaj, America de Nord, ţara aflată în cel mai deplin progres, s'ar transforma într'o ţară patriarhală. Ştergeţi America de Nord de pe harta lumii şi veţi ajunge la anarhia, la decadenţa completă a comerţului şi a civilizaţiei moderne. Desfiinţaţi sclavajul, şi veţi fi şters America de pe harta lumii. [1]

Astfel, sclavajul fiind o categorie economică, el a existat totdeauna în instituţiile popoarelor. Popoarele moderne n'au ştiut să-l mascheze decât în propria lor ţară, dar l-au impus fără mască lumii noi.

Cum va salva d-l Proudhon sclavajul? El va pune *problema*: A menţine partea bună a acestei categorii economice, a o elimina pe cea rea.

Hegel nu are probleme de pus. El nu are decât dialectica. D-l Proudhon n'a păstrat din dialectica lui Hegel decât terminologia. Mişcarea sa dialectică este diferenţa dogmatică dintre bun şi rău.

Să-l privim un moment pe însuşi d-l Proudhon ca pe o categorie. Să-i cercetăm partea bună şi cea rea, avantajele şi desavantajele sale.

---

[1] *Lucrul acesta era întru totul adevărat pentru anul 1847. Pe atunci comerţul exterior al Statelor Unite se limita mai ales la import de produse industriale şi de imigranţi şi la export de bumbac şi tutun, deci de produse ale muncii sclavilor din Sud. Statele nordice produceau mai ales grâu şi carne pentru statele sclavagiste. Desfiinţarea sclavajului a devenit posibilă numai după ce Nordul a început să producă grâu şi carne pentru export, devenind, pe lângă aceasta, o ţară industrială, şi abia după ce s'a format în India, Egipt, Brazilia etc. o puternică concurenţă pentru monopolul american al bumbacului. Şi chiar atunci aceasta a avut ca urmare prăbuşirea Sudului, care n'a reuşit să înlocuiască sclavajul făţiş al Negrilor prin sclavajul camuflat al Kulilor indieni sau chinezi.* — Nota lui Engels la ediţia germană din 1885.

Dacă faţă de Hegel el are avantajul de a pune probleme pe care intenţionează să le rezolve spre binele omenirii, el are desavantajul de a fi steril atunci când este vorba să procreeze cu ajutorul dialecticii o categorie nouă. Ceeace constitue mişcarea dialectică, este coexistenţa celor două părţi contradictorii, lupta şi contopirea lor într'o categorie nouă. E deajuns să se pună problema eliminării părţii rele, pentru ca mişcarea dialectică să fie retezată. Nu categoria se pune şi se opune sie însăşi prin natura ei contradictorie, ci d-l Proudhon este acela care se emoţionează, se sbate şi se agită între cele două laturi ale categoriei.

Aflându-se astfel într'un impas din care e greu de ieşit prin mijloace legale, d-l Proudhon face o adevărată tumbă care îl transportă dintr'o singură săritură într'o categorie nouă. Şi atunci se desvălue în faţa ochilor săi miraţi *seria din intelect*.

El ia prima categorie întâlnită şi îi acordă, arbitrar, calitatea de a remedia inconvenientele categoriei de epurat. Astfel impozitele remediază, dacă dăm crezare d-lui Proudhon, desavantajele monopolului; balanţa comercială, desavantajele impozitelor; iar proprietatea funciară, desavantajele creditului.

Luând astfel pe rând categoriile economice, una câte una, şi făcând din una *antidotul* alteia, d-l Proudhon izbuteşte să facă din acest amestec de contradicţii şi de antidoturi la contradicţii două volume de contradicţii, pe care le numeşte pe drept cuvânt: *sistem de contradicţii economice.*

A cincea observaţie.

„In raţiunea absolută, toate aceste idei... sunt tot atât de simple şi de generale... De fapt noi nu ajungem la ştiinţă decât printr'un *fel de eşafodaj* al ideilor noastre. Dar adevărul în sine este în afara acestor figuri dialectice şi deasupra combinaţiilor spiritului nostru." (Proudhon, vol. II, pag. 97.)

Iată, dintr'odată, printr'un fel de schimbare bruscă al cărei secret îl cunoaştem acum, metafizica economiei politice devenită o iluzie! Niciodată d-l Proudhon n'a spus

un lucru mai adevărat. Desigur, din moment ce procedeul mişcării dialectice se reduce la simplul procedeu de a opune ce e bun răului, de a pune probleme tinzând să elimine ce e rău şi de a face dintr'o categorie antidotul alteia, categoriile nu mai au spontaneitate; ideea „nu mai *funcţionează*"; ea nu mai are viaţă în ea. Ea nu se mai pune şi nu se mai descompune în categorii. Succesiunea categoriilor a devenit un fel de *eşafodaj*. Dialectica nu mai este mişcarea raţiunii absolute. Nu mai există dialectică; există cel mult o morală cu totul pură.

Când d-l Proudhon vorbea de *seria din intelect*, de *succesiunea logică a categoriilor*, el declara hotărît că nu voia să facă *istoria cronologică*, adică, după d-l Proudhon, succesiunea istorică în care s'au *manifestat* categoriile. Totul se petrecea atunci pentru el în *eterul pur al raţiunii*. Totul trebuia să decurgă din acest eter cu ajutorul dialecticii. Acum când este vorba să pună în aplicare această dialectică, îi lipseşte raţiunea. Dialectica d-lui Proudhon trage chiulul dialecticii lui Hegel şi iată că d-l Proudhon ajunge să spună că ordinea în care el prezintă categoriile economice nu mai este ordinea în care ele se nasc unele din altele. Evoluţiile economice nu mai sunt evoluţiile raţiunii însăşi.

Dar ce ne dă d-l Proudhon? Istoria reală, adică, după cum înţelege d-l Proudhon, succesiunea conform căreia categoriile s'au *manifestat* cronologic? Nu. Istoria aşa cum se desfăşoară ea în ideea însăşi? Nici atât. Deci nici istoria profană a categoriilor, nici istoria sfântă a lor! Dar, în sfârşit, ce istorie ne dă el? Istoria propriilor lui contradicţii. Să le vedem cum evoluează şi cum îl târăsc pe d-l Proudhon după ele.

Inainte de a începe acest examen care dă loc la a şasea observaţie importantă, mai avem încă de făcut o observaţie mai puţin importantă.

Să admitem împreună cu d-l Proudhon că istoria reală, istoria cronologică, este succesiunea istorică în care s'au manifestat ideile, categoriile, principiile.

Fiecare principiu a avut secolul lui pentru a se manifesta: principiul de autoritate, de exemplu, a avut secolul al XI-lea, după cum principiul individualismului, secolul al XVIII-lea. Din consecinţă în consecinţă, secolul era acela care aparţinea principiului, iar nu principiul

secolului. Cu alte cuvinte, principiul era acela care făcea istoria, iar nu istoria principiul. Când, după aceea, pentru a salva atât principiile cât şi istoria ne întrebăm dece cutare principiu s'a manifestat în secolul al XI-lea sau în secolul al XVIII-lea mai curând decât în oricare altul, suntem forţaţi să cercetăm amănunţit care erau oamenii secolului al XI-lea, care erau cei din secolul al XVIII-lea, care erau nevoile lor respective, forţele lor de producţie, modul lor de producţie, materiile prime ale producţiei lor, care erau, în sfârşit, raporturile dela om la om rezultate din toate aceste condiţiuni de existenţă. A adânci toate aceste chestiuni, nu înseamnă a face istoria reală, profană a oamenilor din fiecare secol, a-i prezenta pe aceşti oameni în acelaş timp ca pe autorii şi actorii propriei lor drame? Dar, din moment ce prezentaţi oamenii ca pe actorii şi autorii propriei lor istorii, aţi ajuns printr'un ocol la adevăratul punct de plecare, deoarece aţi abandonat principiile eterne dela care aţi pornit la început.

D-l Proudhon n'a înaintat destul nici măcar pe drumul ocolit pe care îl alege ideologul pentru a ajunge la calea cea largă a istoriei.

A şasea observaţie.

Să păşim alături de d-l Proudhon pe drumul ocolit.

Suntem de acord ca raporturile economice, privite ca *legi imuabile, principii eterne, categorii ideale*, să fie anterioare oamenilor activi şi vii; suntem deasemeni de acord ca aceste legi, aceste principii, aceste categorii să fi dormitat dela începutul începuturilor „în raţiunea impersonală a umanităţii". Am văzut deja cum datorită tuturor acestor eternităţi imuabile şi imobile nu mai există istorie; există cel mult istoria în idee, adică istoria care se reflectează în mişcarea dialectică a raţiunii pure. Spunând că în mişcarea dialectică ideile nu se mai „*diferenţiază*", d-l Proudhon a anulat şi *umbra mişcării* şi *mişcarea umbrelor*, cu ajutorul cărora s'ar fi putut cel mult crea un simulacru de istorie. In schimb el reproşează istoriei propria lui neputinţă, se leagă de orice, chiar şi de limba franceză.

„Deci nu este exact să se spună", afirmă d-l Proudhon filosoful, „că ceva *se întâmplă*, că ceva *se produce*: în civilizaţie ca şi

în univers totul există, totul acţionează de totdeauna. *Aşa se întâmplă cu toată economia socială.*" (Vol. II, pag. 102.)

Atât de mare este forţa productivă a contradicţiilor care *funcţionează* şi care-l însufleţesc pe d-l Proudhon, încât voind să explice istoria el este forţat să o nege, încât voind să explice perindarea succesivă a raporturilor sociale el neagă faptul că *ceva* poate *să se întâmple*, încât voind să explice producţia cu toate fazele ei el contestă că *ceva se poate produce*.

Astfel pentru d-l Proudhon nu mai există istorie, nu mai există succesiune a ideilor şi totuşi cartea sa continuă să existe; şi această carte este, după propria sa expresie, tocmai „*istoria conform succesiunii ideilor*". Cum să găsim o formulă, căci d-l Proudhon este omul formulelor, care să-l ajute să poată sări *dintr'odată* peste toate contradicţiile sale?

Pentru aceasta el a inventat o raţiune nouă, care nu este nici raţiunea absolută, pură şi neprihănită, nici raţiunea comună a oamenilor activi şi vii din diferite secole, ci o raţiune cu totul aparte, raţiunea societăţii persoană, a subiectului *umanitate*, care sub pana d-lui Proudhon apare câteodată şi ca „*geniu social*", „*raţiune generală*" şi în cele din urmă ca „*raţiune umană*". Această raţiune înzorzonată cu atâtea nume poate totuşi să fie recunoscută în fiecare moment ca raţiune individuală a d-lui Proudhon, cu părţile sale bune şi rele, cu antidoturile şi problemele ei.

„Raţiunea umană nu creează adevărul", ascuns în profunzimile raţiunii absolute, eterne. Ea nu poate decât să-l desvălue. Dar adevărurile pe care le-a desvăluit până acum sunt incomplecte, insuficiente şi, deci, contradictorii. Aşadar, categoriile economice, fiind ele înseşi adevăruri descoperite, revelate de raţiunea umană, de către geniul social, sunt şi ele incomplecte şi cuprind germenul contradicţiei. Inaintea d-lui Proudhon geniul social n'a văzut decât *elementele antagoniste* şi nu *formula sintetică*, ascunse amândouă deodată în *raţiunea absolută*. Raporturile economice nefăcând altceva decât să realizeze pe pământ aceste adevăruri insuficiente, aceste categorii incomplecte, aceste noţiuni contradictorii, sunt deci contradictorii prin ele însele şi prezintă cele două laturi, din care una bună şi alta rea.

A găsi adevărul complect, noţiunea în toată plenitudi-

nea ei, formula sintetică care să distrugă antinomia, iată problema geniului social. Iată, deasemeni, dece în închipuirea d-lui Proudhon acelaş geniu social a fost împins dintr'o categorie într'alta, fără să fi reuşit încă, cu toată bateria categoriilor sale, să smulgă lui Dumnezeu, raţiunii absolute, o formulă sintetică.

„Mai întâi societatea (geniul social) porneşte dela un prim fapt, emite o *ipoteză*... adevărată antinomie, ale cărei rezultate antagoniste se desfăşoară în economia socială în acelaş mod în care, în spirit, ar fi putut fi deduse consecinţele din ea; astfel că desvoltarea industrială, urmând în totul deducţia ideilor, se împarte într'un curent dublu, unul cu efecte utile, celălalt cu rezultate negative... Pentru a constitui armonios acest principiu cu două feţe şi pentru a rezolva această antinomie, societatea scoate la iveală o *a doua* antinomie, care în curând va fi urmată de o a treia, şi aceasta va fi *mersul geniului social*, până când, epuizând toate contradicţiile sale — presupun, dar nu s'a dovedit că contradicţia din sânul umanităţii ar avea un sfârşit — el revine dintr'o săritură pe toate poziţiile sale anterioare şi rezolvă într'*o singură formulă* toate problemele sale." (Vol. I, pag. 133.)

După cum înainte *antiteza* s'a transformat în *antidot*, tot aşa *teza* devine acum *ipoteză*. Din partea d-lui Proudhon această schimbare de termeni nu ne mai miră. Raţiunea umană, care numai pură nu este, neavând decât vederi incomplecte, se loveşte la fiecare pas de noi probleme de rezolvat. Fiecare teză nouă pe care o descoperă în raţiunea absolută şi care este negarea primei teze, devine pentru ea o sinteză pe care o acceptă destul de naiv ca soluţie a problemei în chestiune. Şi astfel această raţiune se sbate în contradicţii mereu noi, până când, pomenindu-se lipsită de contradicţii, ea observă că toate tezele şi sintezele ei nu sunt decât nişte ipoteze contradictorii. In nedumerirea sa,

„raţiunea umană, geniul social, revine dintr'o săritură pe toate poziţiile sale anterioare şi rezolvă într'o singură formulă toate problemele sale".

Această formulă unică, s'o spunem în treacăt, constitue adevărata descoperire a d-lui Proudhon. Ea este *valoarea constituită*.

Nu se fac ipoteze decât în vederea unui scop oarecare. Scopul pe care şi-l propunea în primul rând geniul social care vorbeşte prin gura d-lui Proudhon este acela de a

elimina din fiecare categorie economică ce este rău, pentru a nu avea decât ce este bun. Pentru el, binele suprem, adevăratul scop practic, este *egalitatea*. Şi de ce îşi propunea geniul social egalitatea mai curând decât inegalitatea, fraternitatea, catolicismul sau oricare alt principiu? Pentrucă

„umanitatea n'a realizat în mod succesiv atâtea ipoteze particulare decât în vederea unei ipoteze superioare",

care este tocmai egalitatea. Cu alte cuvinte: pentrucă egalitatea este idealul d-lui Proudhon. El îşi închipue că diviziunea muncii, creditul, atelierul, că toate raporturile economice n'au fost inventate decât în profitul egalităţii şi totuşi ele au sfârşit totdeauna prin a se întoarce împotriva ei. Pentrucă istoria şi ficţiunea d-lui Proudhon se contrazic la fiecare pas, el ajunge la concluzia că există contradicţii. Dacă există contradicţii, ele nu există decât între ideea sa fixă şi mişcarea reală.

De acum înainte latura cea bună a unui raport economic este aceea care afirmă egalitatea; latura cea rea este aceea care o neagă şi afirmă inegalitatea. Orice categorie nouă este o ipoteză a geniului social pentru a elimina inegalitatea creată de ipoteza precedentă. In rezumat, egalitatea este *intenţia primitivă, tendinţa mistică, scopul providenţial* pe care geniul social îl are neîncetat înaintea ochilor, rotindu-se în cercul contrazicerilor economice. Astfel că *Providenţa* este locomotiva care trage mai bine bagajul economic al d-lui Proudhon decât raţiunea sa pură şi eterată. El a consacrat Providenţei un capitol întreg, care urmează după capitolul impozitelor.

Providenţă, scop providenţial, iată marele cuvânt întrebuinţat astăzi pentru a explica mersul istoriei. In fapt, cuvântul acesta nu explică nimic. El este cel mult o formă declamatorie, un fel ca oricare altul de a parafraza faptele.

Este un fapt că în Scoţia proprietăţile funciare au obţinut o valoare nouă prin desvoltarea industriei engleze. Această industrie a deschis lânii debuşee noi. Pentru a produce lână pe o scară mare trebuia ca ogoarele să fie transformate în păşuni. Pentru a înfăptui această transformare trebuiau concentrate proprietăţile. Pentru a con-

centra proprietățile trebuiau desființate micile ferme arendate, trebuiau izgoniți mii de arendași din regiunea lor de baștină, iar în locul lor trebuiau puși câțiva păstori care să supravegheze milioane de oi. Astfel, prin transformări succesive, proprietatea funciară a avut ca rezultat în Scoția izgonirea oamenilor de către oi. Spuneți acum că scopul providențial al instituției proprietății funciare în Scoția a fost izgonirea oamenilor de către oi, și veți face istorie providențială.

Desigur, tendința de egalitate aparține secolului nostru. A spune acum că toate secolele anterioare, cu nevoi și cu mijloace de producție etc. cu totul diferite, lucrau în mod providențial întru realizarea egalității, înseamnă în primul rând a substitui oamenii și mijloacele secolului nostru oamenilor și mijloacelor anterioare și a nu înțelege mișcarea istorică prin care generațiile succesive transformau rezultatele obținute de generațiile precedente. Economiștii știu foarte bine că acelaș lucru care este pentru unul materie prelucrată nu este pentru celălalt decât materie primă pentru o nouă producție.

Presupuneți, așa cum face d-l Proudhon, că geniul social ar fi produs, sau mai curând ar fi improvizat, pe seniorii feudali cu scopul providențial de a transforma pe *colóni* în *muncitori responsabili* și *egalitari*; veți face astfel o substituire de scopuri și de persoane foarte demnă de această Providență, care în Scoția introducea proprietatea funciară pentru a-și procura plăcerea diabolică de a înlocui oamenii cu oi.

Dar, pentrucă d-l Proudhon manifestă un interes atât de tandru pentru Providență, îl trimitem la *Histoire de l'Economie politique*[1] de d-l de Villeneuve-Bargemont, care și el aleargă după un scop providențial. Acest scop nu mai este egalitatea, ci catolicismul.

A șaptea și ultima observație.

Economiștii au un mod curios de a proceda. Pentru ei nu există decât două feluri de instituții, artificiale și naturale. Instituțiile feudalismului sunt artificiale, cele ale burgheziei sunt naturale. Ei seamănă în această privință

[1] Istoria economiei politice. — *N. T.*

cu teologii, care împart și ei religiile în două categorii. Orice religie, alta decât a lor, este o născocire omenească, în timp ce religia lor proprie este o revelație divină. Spunând că raporturile actuale — raporturile producției burgheze — sunt naturale, economiștii lasă să se înțeleagă că acestea sunt raporturile prin care se creează bogăția și se desvoltă forțele productive conform legilor naturii. Deci, aceste raporturi sunt ele însele legi naturale, pe care nu le influențează timpul. Ele sunt legi eterne care trebue să conducă totdeauna societatea. A existat, așadar, istorie în trecut, dar nu mai există. Istoria a existat pentrucă au existat instituții feudale și pentrucă în aceste instituții feudale se găsesc raporturi de producție cu totul diferite de cele ale societății burgheze, pe care economiștii vor să le prezinte ca naturale și deci ca eterne.

Feudalitatea avea deasemeni proletariatul ei — șerbia, care purta în sine toți germenii burgheziei. Producția feudală avea deasemeni două elemente antagoniste, denumite și ele *partea frumoasă* și *partea rea* a feudalității, fără să se țină seama că partea rea este totdeauna aceea care sfârșește prin a învinge partea frumoasă. Partea rea este aceea care produce mișcarea, care face istoria, provocând lupta. Dacă în epoca domniei feudalității, economiștii entuziasmați de virtuțile cavalerești, de buna armonie dintre drepturi și datorii, de viața patriarhală a orașelor, de starea de prosperitate a industriei casnice dela țară, de desvoltarea industriei organizate de corporații, jurande[1] și bresle meșteșugărești, în sfârșit de tot ceeace constitue partea frumoasă a feudalității, și-ar fi pus problema de a elimina tot ceeace întunecă acest tablou — șerbia, privilegiile, anarhia — ce s'ar fi întâmplat? S'ar fi distrus toate elementele care provocau lupta și s'ar fi înăbușit în germen desvoltarea burgheziei. S'ar fi pus problema absurdă de a elimina istoria.

Când burghezia a învins, n'a mai fost vorba nici de latura bună nici de cea rea a feudalității. Forțele productive care se desvoltaseră prin ea în timpul feudalității au fost de partea ei. Toate vechile forme economice, rela-

[1] Colegii de jurați, exercitând autoritatea supremă în corporație. — *N. T.*

ţiile civile care îi corespundeau, statul politic care era expresiunea oficială a vechii societăţi civile, au fost sfărâmate.

Astfel, pentru a judeca bine producţia feudală, ea trebue privită ca un mod de producţie bazat pe antagonisme. Trebue să se arate cum se producea bogăţia înăuntrul acestui antagonism, cum se desvoltau forţele productive în acelaş timp cu antagonismul dintre clase, cum una din clase, partea rea, desavantajul societăţii, creştea mereu până ce condiţiunile materiale ale emancipării ei ajungeau la maturitate. Nu înseamnă aceasta că modul de producţie, că raporturile în care se desvoltă forţele de producţie nu sunt câtuşi de puţin eterne, dar că ele corespund unei anumite desvoltări a oamenilor şi a forţelor lor de producţie şi că o schimbare ivită în forţele de producţie ale oamenilor aduce în mod necesar o schimbare în raporturile de producţie? Cum înainte de toate este important ca să nu se piardă roadele civilizaţiei, forţele de producţie cucerite, trebue ca formele tradiţionale în care ele au fost produse să fie sfărâmate. Din acest moment clasa revoluţionară devine conservatoare.

Burghezia începe cu un proletariat care este el însuşi un rest al proletariatului din timpurile feudale. In cursul desvoltării sale istorice burghezia desvoltă în mod necesar caracterul ei antagonist, care la început s'a dovedit a fi mai mult sau mai puţin ascuns, existând doar în stare latentă. Pe măsură ce burghezia se desvoltă, se desvoltă în sânul ei şi un proletariat nou, un proletariat modern; se desvoltă o luptă între clasa proletară şi clasa burgheză, luptă care înainte de a fi simţită de ambele părţi, observată, apreciată, înţeleasă, recunoscută şi declarată făţiş, nu se manifestă la început decât prin conflicte parţiale şi de scurtă durată, prin fapte subversive. Pe de altă parte, dacă toţi membrii burgheziei moderne au un interes comun în măsura în care ei formează o clasă faţă de o altă clasă, ei au interese opuse, antagoniste, în relaţiile pe care le au unii faţă de alţii. Această opoziţie de interese decurge din condiţiunile economice ale vieţii lor burgheze. Din zi în zi se arată deci mai limpede că raporturile de producţie în care se mişcă burghezia nu au un caracter unitar, un caracter simplu, ci un caracter de duplicitate; că în cadrul aceloraşi raporturi în care se produce bogă-

ţia, se produce şi mizeria; că în cadrul aceloraşi raporturi în care se desvoltă forţele de producţie există şi o forţă producătoare de represiune; că aceste raporturi nu produc *avuţia burgheză*, adică avuţia clasei burgheze, decât desfiinţând în mod continuu avuţia unor membri componenţi ai acestei clase şi producând un proletariat în continuă creştere.

Cu cât se evidenţiază caracterul ei antagonist, cu atât mai mult economiştii, reprezentanţii ştiinţifici ai producţiei burgheze, ajung în conflict cu propria lor teorie şi se formează fel de fel de şcoli.

Avem pe economiştii *fatalişti*, care, în teoriile lor, vor fi tot atât de nepăsători faţă de ceeace numesc ei desavantajele producţiei burgheze, pe cât sunt de nepăsători, în practică, burghezii înşişi faţă de suferinţele proletariatului care îi ajută să strângă bogăţii. In această şcoală fatalistă există clasici şi romantici. Clasicii, ca Adam Smith şi Ricardo, reprezintă o burghezie care, luptând încă cu resturile societăţii feudale, nu lucrează decât pentru a elimina din raporturile economice rămăşiţele feudale, pentru a mări forţele productive şi pentru a da un nou avânt industriei şi comerţului. Proletariatul care participă la această luptă şi care e absorbit de această muncă febrilă nu întâmpină decât suferinţe trecătoare, accidentale, pe care el însuşi le socoteşte ca atare. Economiştii ca Adam Smith şi Ricardo, care sunt istoricii acestei epoci, n'au altă misiune decât aceea de a demonstra cum se obţine bogăţia în raporturile producţiei burgheze, de a formula aceste raporturi în categorii, în legi, şi de a demonstra că, pentru producerea bogăţiilor, aceste legi, aceste categorii sunt mult superioare legilor şi categoriilor societăţii feudale. Mizeria nu este pentru ei decât durerea care însoţeşte orice naştere, în natură ca şi în industrie.

Romanticii aparţin epocii noastre, în care burghezia este în opoziţie directă cu proletariatul; în care mizeria înfloreşte cu aceeaşi abundenţă ca şi bogăţia. Economiştii adoptă o atitudine de fatalişti blazaţi care, dela înălţimea poziţiei lor, aruncă o măreaţă privire de dispreţ asupra oamenilor-locomotive care fabrică bogăţiile. Ei copiază toate teoriile precedesorilor, iar indiferenţa care la aceia era o naivitate devine la ei o cochetărie.

Apoi urmează *şcoala umanitaristă*, care se ocupă de partea rea a raporturilor actuale de producţie. Ea încearcă, pentru ca să-şi împace conştiinţa, să îndulcească pe cât este posibil contrastele reale; ea deplânge cu sinceritate mizeria proletariatului, concurenţa fără frâu dintre burghezi; ea sfătueşte pe muncitori să fie sobri, să muncească bine şi să facă puţini copii; ea recomandă burghezilor să fie cumpătaţi în zelul lor de a produce. Toată teoria acestei şcoli se bazează pe nesfârşite discriminări între teorie şi practică, între principii şi rezultate, între idee şi aplicare, între conţinut şi formă, între esenţă şi realitate, între drept şi fapt, între latura bună şi latura rea.

Şcoala *filantropă* este şcoala umanitaristă perfecţionată. Ea neagă necesitatea antagonismului; ea vrea să facă burghezi din toţi oamenii; ea vrea să realizeze teoria în măsura în care se deosebeşte de practică şi în măsura în care nu cuprinde antagonisme. Este dela sine înţeles că în teorie este uşor să faci abstracţie de contradicţiile care se întâlnesc în realitate la fiecare pas. Această teorie ar deveni astfel realitatea idealistă. Filantropii vor, deci, să păstreze categoriile care exprimă raporturile burgheze, fără antagonismul care le constitue şi de care sunt strâns legate. Ei îşi închipue că luptă serios împotriva practicii burgheze şi sunt mai burghezi ca ceilalţi.

După cum *economiştii* sunt reprezentanţii ştiinţifici ai clasei burgheze, tot aşa *socialiştii* şi *comuniştii* sunt teoreticienii clasei proletare. Atât timp cât proletariatul nu este încă destul de desvoltat pentru a se constitui în clasă, şi deci lupta lui cu burghezia nu are încă un caracter politic, iar forţele productive nu sunt încă destul de desvoltate în sânul burgheziei însăşi pentru a lăsa să se întrevadă condiţiunile materiale necesare eliberării proletariatului şi formării unei societăţi noi, aceşti teoreticieni nu sunt decât nişte utopişti, care pentru a face faţă nevoilor claselor oprimate improvizează sisteme şi aleargă după o ştiinţă regeneratoare. Dar, pe măsură ce istoria merge înainte şi, odată cu ea, lupta proletariatului se conturează mai precis, ei nu mai au nevoie să inventeze o ştiinţă; ei nu au decât să înţeleagă ceeace se petrece în faţa ochilor lor şi să procedeze în consecinţă. Atâta timp cât aleargă după ştiinţă şi nu fac decât sisteme, atâta timp cât sunt la începutul luptei, ei nu văd în mizerie decât mizerie pur şi simplu, fără a vedea latura ei revoluţionară, subversivă, care va răsturna vechea societate. Din acest moment, ştiinţa ivită din însuşi procesul istoric şi asociindu-se lui în deplină cunoştinţă de cauză a încetat de a mai fi o ştiinţă doctrinară; ea a devenit o ştiinţă revoluţionară.

Să revenim la d-l Proudhon.

Fiecare raport economic are o parte bună şi una rea: acesta este singurul punct în care d-l Proudhon nu se desminte. Partea bună o vede expusă de economişti; partea rea o vede denunţată de socialişti. El împrumută dela economişti necesitatea raporturilor eterne, iar dela socialişti iluzia de a nu vedea în mizerie decât mizerie. El este de acord şi cu unii şi cu alţii, vrând să se refere la autoritatea ştiinţei. Pentru el ştiinţa se reduce la dimensiunea liliputană a unei formule ştiinţifice; el este omul care caută formule. Astfel, d-l Proudhon se laudă de a fi criticat şi economia politică şi comunismul: dar el este mai prejos şi de una şi de alta. Mai prejos de economişti, pentrucă filosof fiind şi având la îndemână o formulă magică, a crezut că nu mai este nevoie să intre în detalii pur economice; mai prejos de socialişti, pentrucă nu are nici destul curaj şi nu este nici destul de luminat pentru a se ridica, speculativ cel puţin, deasupra orizontului burghez.

El vrea să fie sinteza, dar este o eroare compusă.

Vrea să planeze, ca om de ştiinţă, deasupra burghezilor şi a proletarilor; dar nu este decât micul burghez, care oscilează neîncetat între capital şi muncă, între economie politică şi comunism.

§ II. Diviziunea muncii şi maşinile

Diviziunea muncii deschide, după d-l Proudhon, seria *evoluţiilor economice*.

Latura bună a diviziunii muncii	„Privită în esenţa ei, diviziunea muncii este modul în care se realizează *egalitatea* situaţiilor şi a capacităţilor." (Vol. I, pag. 93.)

„Diviziunea muncii a devenit pentru noi un instrument de mizerie." (Vol. I, pag. 91.)

VARIANTĂ

Latura rea a diviziunii muncii

„Munca *divizându-se conform legii* care îi este proprie și care este condiția primă a productivității ei, sfârșește prin a-și nega scopurile și se distruge pe ea însăși." (Vol I, pag. 94.)

Problemă de rezolvat

Să se găsească „recompunerea care să șteargă desavantajele diviziunii, menținând totodată rezultatele ei folositoare". (Vol. I, pag. 97.)

Diviziunea muncii este, după d-l Proudhon, o lege eternă, o categorie simplă și abstractă. Trebue deci ca abstracțiunea, ideea, cuvântul să-i ajungă pentru a explica diviziunea muncii în diferitele epoci ale istoriei. Castele, corporațiile, regimul manufacturier, marea industrie trebue explicate prin singurul cuvânt „*a divide*". Să studiem întâi bine sensul lui „a divide", și nu vom avea nevoie să studiem numeroasele influențe care dau diviziunii muncii în fiecare epocă un caracter determinat.

Desigur, ar însemna să judecăm lucrurile prea simplu dacă le-am reduce la categoriile d-lui Proudhon. Istoria nu procedează atât de categoric. In Germania a fost nevoie de trei secole pentru a se efectua prima mare diviziune a muncii, care este despărțirea orașelor de sate. Pe măsură ce se modifica acest singur raport, dintre oraș și sat, societatea se transforma în întregime. Considerând numai această latură a diviziunii muncii, vom avea vechile republici sau feudalitatea creștină; vechea Anglie cu baronii ei sau Anglia modernă cu seniorii bumbacului (*cotton-lords*). In secolul al XIV-lea și al XV-lea, când încă nu existau colonii, când America nu exista încă pentru Europa, când Asia nu exista decât prin intermediul Constantinopolului, când Mediterana era centrul activității comerciale, diviziunea muncii avea cu totul altă formă, cu totul alt aspect decât în secolul al XVII-lea, când Spaniolii, Portughezii, Olandezii, Englezii, Francezii stabiliseră colonii în toate regiunile lumii. Intinderea pieței, felul în care ea se prezintă dau diviziunii muncii în diferitele epoci o fizionomie, un caracter care ar fi greu de dedus doar din cuvântul *a divide*, din idee, din categorie.

„Toți economiștii", spune d-l Proudhon, „dela A. Smith încoace au semnalat *avantajele* și *desavantajele* legii diviziunii, dar insistând mai mult asupra primelor decât asupra celorlalte, pentrucă aceasta convenea mai bine optimismului lor, și fără ca vreunul dintre ei să se fi întrebat vreodată ce putea să constitue desavantajele unei legi... Cum se poate ca acelaș principiu, urmărit în toate consecințele lui, să ducă la efecte diametral opuse? Niciun economist, nici înainte nici după A. Smith, n'a observat măcar că ar exista aci o problemă care ar trebui elucidată. Say merge până la a recunoaște că în diviziunea muncii aceeași cauză care produce binele naște și răul." [I, 95—96.]

A. Smith a văzut mai departe decât își închipue d-l Proudhon. El a văzut foarte bine că

„In realitate diferența de aptitudini dintre indivizi este mult mai mică decât credem. Aceste dispoziții atât de diferite, care par să distingă oamenii de diferite profesiuni când au ajuns la maturitatea vârstei lor, nu sunt atât *cauza* cât *efectul* diviziunii muncii." [I, 20.]

In principiu, un hamal se deosebește mai puțin de un filosof decât un dulău de un ogar. Diviziunea muncii este aceea care a săpat o prăpastie între ei. Toate acestea nu-l împiedică pe d-l Proudhon să spună în altă parte că Adam Smith nici nu bănuia desavantajele provocate de diviziunea muncii. Tot din cauza aceasta el ajunge să spună că J.-B. Say a fost primul care a recunoscut

„că în diviziunea muncii aceeași cauză care produce binele naște și răul". [I, 96.]

Dar să-l ascultăm pe Lemontey: *Suum cuique.*

„D-l J.-B. Say mi-a făcut onoarea de a adopta în excelentul său tratat de economie politică principiul *pe care l-am desvăluit* în acel fragment despre influența morală a diviziunii muncii. Desigur că titlul puțin cam frivol al cărții mele nu i-a permis să mă citeze. Nu pot să atribui decât acestui motiv tăcerea unui scriitor prea bogat în fonduri proprii pentru a nega un împrumut atât de neînsemnat." (Lemontey, *Oeuvres complètes*[1], vol. I, Paris 1840, pag. 245.)

[1] Opere complecte. — *N. T.*

Trebue să recunoaştem: Lemontey a expus în mod spiritual consecinţele supărătoare ale diviziunii muncii, aşa cum este constituită ea în zilele noastre, şi d-l Proudhon n'a găsit nimic de adăugat. Dar pentrucă ne-am angajat, din vina d-lui Proudhon, în această chestiune de prioritate, vom mai spune în treacăt că mult timp înaintea d-lui Lemontey şi cu şaptesprezece ani înaintea lui Adam Smith, elev al lui A. Ferguson, acesta din urmă a expus chestiunea în mod clar într'un capitol care tratează în special despre diviziunea muncii.

> „S'ar putea naşte chiar îndoiala dacă capacitatea generală a unei naţiuni creşte în mod proporţional cu evoluţia meşteşugurilor. Sunt multe meşteşuguri mecanice... care reuşesc perfect când sunt complect lipsite de ajutorul raţiunii şi al sentimentului, iar neştiinţa este mama industriei ca şi a superstiţiei. Reflexiunea şi imaginaţia sunt supuse erorii; dar obişnuinţa de a mişca piciorul sau mâna nu depinde nici de reflexiune, nici de imaginaţie. Astfel, s'ar putea spune că perfecţiunea în ce priveşte manufacturile constă în a te putea lipsi de judecată, astfel ca, fără sforţări intelectuale, atelierul să poată fi privit ca o maşină ale cărei piese le formează oamenii... Generalul poate să fie foarte priceput în arta războiului, în timp ce tot meritul soldatului se mărgineşte la executarea câtorva mişcări cu piciorul sau cu mâna. Se poate ca unul să fi câştigat ceeace celălalt a pierdut... Insăşi gândirea poate să devină o indeletnicire separată, în această epocă a separaţiunilor." (A. Ferguson, *Essai sur l'histoire de la société civile*[1], Paris 1783 [II, 108, 109, 110].)

Pentru a termina scurta analiză literară, negăm formal că

> „toţi economiştii au insistat mai mult asupra avantajelor decât asupra desavantajelor diviziunii muncii".

Este suficient să amintim de Sismondi.

Astfel, în ce priveşte *avantajele* diviziunii muncii, d-l Proudhon nu are altceva de făcut decât să parafrazeze mai mult sau mai puţin pompos frazele obişnuite pe care toată lumea le cunoaşte.

Să vedem cum scoate el din diviziunea muncii, privită drept lege generală, drept categorie, drept idee, *desavantajele* pe care ea le cuprinde. Cum se face că această categorie, această lege implică o repartiţie inegală a muncii în dauna sistemului egalitar al d-lui Proudhon?

[1] Esseuri despre societatea civilă. — *N. T.*

> „In această clipă solemnă a diviziunii muncii, un vânt de furtună se abate asupra umanităţii. Progresul nu se înfăptueşte pentru toţi în mod egal şi uniform...; el începe prin a lua în stăpânire un mic număr de privilegiaţi... Această stare privilegiată acordată de către progres unor persoane a făcut pe oameni să creadă atâta timp în inegalitatea naturală şi providenţială a condiţiunilor, a dat naştere la caste şi a ierarhizat toate societăţile." (Proudhon, vol. I, pag. 94.)

Diviziunea muncii a dat naştere castelor. Or, castele reprezintă desavantajul diviziunii muncii; deci diviziunea muncii este aceea care a creat desavantaje. *Quod erat demonstrandum*. Să mergem mai departe şi să ne întrebăm ce a determinat diviziunea muncii să creeze castele, ierarhiile şi privilegiile? D-l Proudhon vă va răspunde: Progresul. Şi ce determină progresul? Limita. Limita este pentru d-l Proudhon numărul de persoane privilegiate de progres.

După filosofie, vine istoria. Aceasta nu mai este nici istoria descriptivă, nici istoria dialectică; ea este istoria comparată. D-l Proudhon face o paralelă între lucrătorul tipograf actual şi lucrătorul tipograf din evul mediu; între lucrătorul dela Creusot şi fierarul dela ţară; între literatul din zilele noastre şi literatul din evul mediu şi face să încline balanţa de partea celor care aparţin mai mult sau mai puţin diviziunii muncii aşa cum a constituit-o sau cum a transmis-o evul mediu. El opune diviziunii muncii dintr'o epocă istorică diviziunea muncii din altă epocă istorică. Oare aceasta trebuia să demonstreze d-l Proudhon? Nu. El trebuia să ne arate desavantajele diviziunii muncii în general, a diviziunii muncii privită ca o categorie. De altfel dece să mai insistăm asupra acestei părţi a lucrării d-lui Proudhon, de vreme ce-l vom vedea ceva mai departe retractând el însuşi în mod formal toate aceste pretinse desvoltări?

> „Prima consecinţă a muncii parcelare", continuă d-l Proudhon, „este, în afară de *înjosirea sufletească*, prelungirea şedinţelor, care cresc invers proporţional cu cantitatea de inteligenţă cheltuită... Dar pentrucă durata şedinţelor nu poate să depăşească şaisprezece, optsprezece ore pe zi şi deoarece compensaţia nu se va putea face pe socoteala timpului, ea se va face pe socoteala preţului şi salariile vor scădea... Ceeace este sigur şi ceeace nu trebue decât să notăm, este că *conştiinţa universală* nu pune la acelaş nivel munca unui contramaistru şi munca unui salahor. Apare *deci* necesitatea unei reduceri a preţului unei zile; astfel încât muncitorul, după ce a fost înjosit din punct de vedere mo-

ral de o funcțiune degradantă, este necesarmente lovit în acelaș timp din punct de vedere material de mărimea redusă a recompensei." [I, 97—98.]

Vom trece peste valoarea logică a acestor silogisme, pe care Kant le-ar numi paralogisme ce nimeresc alături.

Iată fondul lor:

Diviziunea muncii reduce lucrătorul la o funcțiune degradantă; acestei funcțiuni degradante îi corespunde un suflet înjosit; unei înjosiri a sufletului i se potrivește o reducere mereu crescândă a salariului. Și pentru a dovedi că această reducere a salariilor se potrivește unui suflet înjosit, d-l Proudhon spune, spre împăcarea conștiinței sale, că așa vrea conștiința universală. Sufletul d-lui Proudhon face și el parte din conștiința universală?

Mașinile sunt pentru d-l Proudhon „antiteza logică a diviziunii muncii", și, în sprijinul dialecticii sale, el începe prin a transforma mașinile în *atelier*.

După ce a presupus atelierul modern, pentru a deduce din diviziunea muncii mizeria, d-l Proudhon presupune mizeria creată de diviziunea muncii, pentru a ajunge la atelier și pentru a-l putea prezenta ca negare dialectică a acestei mizerii. După ce a înjosit moralmente lucrătorul cu o *funcție degradantă*, el îl înjosește materialmente prin micimea salariului; după ce l-a făcut pe lucrător *dependent de contramaistru*, înjosindu-i munca până la *munca unui salahor*, el se leagă iar de atelier și de mașini pentru *a-l degrada* pe lucrător „dându-i un *stăpân*" și-i complectează înjosirea făcându-l să „decadă dela rangul de meșteșugar la acela de *salahor*". Frumoasă dialectică! Și încă de s'ar opri aici; dar nu, el are nevoie de o nouă istorie a diviziunii muncii, nu pentru a scoate din ea contradicțiile, ci pentru a reconstrui atelierul după cum vrea el. Pentru a ajunge la acest scop, el are nevoie să uite tot ceeace a spus despre diviziune.

Munca se organizează, de divide în mod diferit, conform instrumentelor de care dispune. Moara de mână presupune o altă diviziune a muncii decât moara de foc. A vrea să începi cu diviziunea muncii în general, pentru a ajunge după aceea la un instrument specific de producție, la mașini, înseamnă a intra fățiș în conflict cu istoria.

Mașinile nu sunt o categorie economică, după cum nu este nici boul care trage plugul. Mașinile nu sunt decât o

forță productivă. Atelierul modern, care se bazează pe aplicarea mașinilor, este un raport social de producție, o categorie economică.

Să vedem acum cum se petrec lucrurile în imaginația sclipitoare a d-lui Proudhon.

„In societate, apariția neîncetată a mașinilor este antiteza, formula inversă a muncii; este *protestul* geniului industrial împotriva *muncii parcelare și asasine*. Ce este de fapt o mașină? *Un fel de a uni diferite părticele de muncă* pe care diviziunea le-a despărțit. Orice mașină poate fi definită ca un rezumat al mai multor operațiuni... Deci prin mașină *se va restaura lucrătorul*. Deoarece în economia politică mașinile sunt antipodul diviziunii muncii, ele reprezintă sinteza care se opune în spiritul omenesc analizei... Diviziunea nu făcea decât să separe diferitele părți ale muncii, lăsând pe fiecare să se ocupe de specialitatea care îi plăcea cel mai mult: atelierul grupează lucrătorii în raportul fiecărei părți cu întregul..., el introduce principiul de autoritate în muncă... Dar aceasta nu este totul: *mașina* sau *atelierul*, după ce a degradat pe lucrător dându-i un stăpân, sfârșește degradarea sa făcându-l să decadă dela rangul de meșteșugar la acela de salahor... Perioada pe care o parcurgem acum, aceea a mașinilor, se distinge printr'un caracter particular, sistemul *salarizării*. Salarizarea este *posterioară* diviziunii muncii și schimbului." [I, 135, 136, 161.]

O simplă observație pentru d-l Proudhon. Separația diferitelor părți ale muncii, lăsând fiecăruia facultatea de a se ocupa de specialitatea care îi place cel mai mult, separație pe care d-l Proudhon o face să dateze dela începutul lumii, nu există decât în industria modernă, sub regimul concurenței.

D-l Proudhon face apoi o prea „interesantă" „genealogie", pentru a dovedi cum s'a născut atelierul din diviziunea muncii și sistemul salarizării din atelier.

1. El presupune un om care

„a observat că, împărțind producția și diferitele ei părți și dând pe fiecare din aceste părți spre executare câte unui lucrător", s'ar multiplica forțele de producție.

2. Acest om, „prinzând firul acestei idei, socotește că formând un grup permanent de lucrători calificați pentru obiectul special pe care și-l *propune*, va obține o producție mai mare etc." [I, 161.]

3. Acest om face o *propunere* altor oameni pentru a-i face să înțeleagă ideea și firul ideii sale.

4. La începutul industriei, acest om tratează dela *egal la egal* cu *tovarăşii săi*, deveniţi mai târziu *lucrătorii* săi.

> 5: „Intr'adevăr, este dela sine înţeles că această egalitate iniţială a trebuit să dispară din cauza poziţiei avantajoase a stăpânului şi a dependenţei salariatului." [I, 163.]

Iată încă un eşantion al *metodei istorice şi descriptive* a d-lui Proudhon.

Să cercetăm acum din punct de vedere istoric şi economic dacă atelierul sau maşina au introdus într'adevăr *principiul de autoritate* în societate ulterior diviziunii muncii; dacă a reabilitat, pe de o parte, pe lucrător pentru a-l supune, pe de altă parte, autorităţii; dacă maşina este recompunerea muncii divizate, sinteza muncii, opusă *analizei* acesteia.

Ca şi atelierul, societatea întreagă se bazează şi ea pe diviziunea muncii. Dacă s'ar lua ca model diviziunea muncii dintr'un atelier modern pentru a o aplica unei societăţi întregi, societatea cea mai bine organizată pentru producţia bogăţiilor ar fi incontestabil aceea care n'ar avea decât un singur antreprenor şef, distribuind lucrul diferiţilor membri ai comunităţii după o regulă dinainte stabilită. Dar nu este deloc aşa. In timp ce în interiorul atelierului modern diviziunea muncii este minuţios reglementată de autoritatea antreprenorului, societatea modernă nu are nicio altă regulă, nicio altă autoritate pentru a distribui munca, în afară de libera concurenţă.

Sub regimul patriarhal, sub regimul castelor, sub regimul feudal şi corporativ exista în întreaga societate o diviziune a muncii, după regule fixe. Aceste regule au fost oare stabilite de un legislator? Nu. Ivite la început din condiţiunile de producţie materială, ele n'au fost ridicate la rangul de legi decât mult mai târziu. In felul acesta diferitele forme ale diviziunii muncii au devenit tot atâtea baze ale organizării sociale. In ce priveşte diviziunea muncii în ateliere, ea era foarte puţin desvoltată în toate aceste forme ale societăţii.

Se poate chiar stabili o regulă generală după care, cu cât diviziunea muncii în cadrul societăţii este mai puţin determinată de către autoritate, cu atât mai mult se desvoltă diviziunea muncii în interiorul atelierului, unde e cu atât mai mult supusă autorităţii unui singur in-

divid. Prin urmare, în ceeace priveşte diviziunea muncii, autoritatea din atelier şi cea din societate se află, una faţă de alta, în *raport invers.*

Trebue să vedem acum ce este atelierul, în care ocupaţiunile sunt foarte separate, în care sarcina fiecărui lucrător este redusă la o operaţiune foarte simplă şi în care autoritatea, capitalul, grupează şi conduce lucrările. Cum a luat naştere acest atelier? Pentru a răspunde la această întrebare, ar trebui să cercetăm cum s'a desvoltat industria manufacturieră propriu zisă. Aud vorbindu-se despre această industrie, care încă nu este industria modernă cu maşinile ei, dar care nu mai este nici industria meşteşugarilor din evul mediu, nici industria casnică. Nu vom intra în detalii prea mari; nu vom da decât câteva puncte sumare, pentru a arăta că nu se poate face istorie cu formule.

Una din condiţiile de bază pentru formarea industriei manufacturiere era acumularea capitalurilor, înlesnită prin descoperirea Americii şi prin introducerea metalelor ei preţioase.

S'a dovedit deajuns că creşterea mijloacelor de schimb a avut ca urmare, pe de o parte, deprecierea salariilor şi a rentelor funciare, iar pe de altă parte creşterea profiturilor industriale. Cu alte cuvinte: cu cât decădeau clasa proprietarilor şi clasa muncitorilor, seniorii feudali şi poporul, cu atât se ridica clasa capitaliştilor, burghezia.

Au mai existat şi alte circumstanţe care au conlucrat simultan la desvoltarea industriei manufacturiere: sporirea mărfurilor puse în circulaţie de îndată ce comerţul a pătruns în Indiile Orientale pe calea capului Bunei Speranţe, regimul colonial, desvoltarea comerţului maritim.

Un alt punct care n'a fost încă apreciat în mod suficient în istoria industriei manufacturiere este concedierea numeroaselor suite ale seniorilor feudali, ai căror membri subalterni ajunseră vagabonzi înainte de a intra în atelier. Apariţia atelierului este precedată în secolul al XV-lea şi al XVI-lea de un vagabondaj aproape universal. Atelierul şi-a mai găsit un puternic sprijin în numeroşii ţărani care, fiind neîncetat izgoniţi dela ţară prin transformarea ogoarelor în păşuni şi prin progresul agricol care avea nevoie de mai

puţine braţe de muncă pentru cultura pământurilor, s'au revărsat, secole dearândul, spre oraşe.

Extinderea pieţei, acumularea capitalurilor, modificările ivite în poziţia socială a claselor, marele număr de persoane lipsite la un moment dat de sursa lor de venituri, iată tot atâtea condiţiuni istorice pentru formarea manufacturii. Nu convenţiile încheiate prin bună învoială între egali sunt acelea care i-au adunat pe oameni în ateliere, cum susţine d-l Proudhon. Deasemeni manufactura nu a apărut nici în sânul vechilor corporaţii. Negustorul a fost acela care a devenit şeful atelierului modern, iar nu vechiul meşter breslaş. Aproape pretutindeni a avut loc o luptă îndârjită între manufactură şi meşteşuguri.

Acumularea şi concentrarea de unelte şi de lucrători a precedat desvoltarea diviziunii muncii în interiorul atelierului. O manufactură consta mai curând în reunirea mai multor lucrători şi a mai multor meserii într'un singur loc, într'o sală, sub comanda unui capital, decât în descompunerea muncilor şi în adaptarea unui lucrător special la o muncă foarte simplă.

Utilitatea unui atelier consta mai puţin în diviziunea muncii propriu zise, decât în faptul că se lucra pe o scară mare, că se economiseau o mulţime de cheltueli generale etc. La sfârşitul secolului al XVI-lea şi la începutul celui de al XVII-lea manufactura olandeză abia cunoştea diviziunea.

Desvoltarea diviziunii muncii presupune strângerea lucrătorilor într'un singur atelier. Nici în secolul al XVI-lea, nici în secolul al XVII-lea nu întâlnim măcar un singur exemplu în care diferitele ramuri ale aceleiaşi meserii să fi fost exploatate în mod separat în aşa măsură, încât să fi fost suficientă concentrarea lor într'un loc pentru a obţine atelierul gata format. Dar odată strânşi laolaltă oamenii şi instrumentele, diviziunea muncii aşa cum exista sub forma de corporaţii se reproducea şi se oglindea în mod necesar în interiorul atelierului.

Pentru d-l Proudhon, care vede lucrurile pe de-a'ndoaselea, dacă în general le vede, diviziunea muncii în sensul lui Adam Smith este anterioară atelierului, care este una din condiţiile ei de existenţă.

Maşinile propriu zise datează dela sfârşitul secolului al XVIII-lea. Nimic mai absurd decât de a vedea în maşini

antiteza diviziunii muncii, *sinteza* care restabileşte unitatea muncii divizate.

Maşina este o concentrare de unelte de muncă şi nicidecum o combinare de munci care să-l suplinească pe lucrătorul însuşi.

„Când prin diviziunea muncii fiecare operaţiune particulară a fost redusă la întrebuinţarea unui instrument simplu, reunirea tuturor acestor instrumente puse în acţiune de un singur motor, constitue — o maşină." (Babbage, *Traité sur l'Economie des machines* etc. [1], Paris 1833.)

Unelte simple, acumulare de unelte, unelte compuse, unelte compuse acţionate de un singur motor manual, de către om, unelte acţionate prin forţe naturale, maşină, sistem de maşini având un singur motor, sistem de maşini având ca motor un automat, — iată evoluţia maşinilor.

Concentrarea uneltelor de producţie şi diviziunea muncii sunt tot atât de strâns legate una de alta, precum sunt, în regimul politic, concentrarea puterii publice şi diviziunea intereselor particulare. In Anglia, unde există concentrarea pământurilor, aceste mijloace de producţie agricolă, se aplică deasemeni diviziunea muncii agricole şi mecanica în exploatarea pământurilor. Franţa, care are diviziunea instrumentelor, regimul parcelar, nu cunoaşte în general nici diviziunea muncii agricole nici aplicarea maşinilor în agricultură.

Pentru d-l Proudhon concentrarea instrumentelor de muncă este negarea diviziunii muncii. In realitate se întâmplă, din nou, contrariul. Pe măsură ce se desvoltă concentrarea uneltelor, diviziunea se desvoltă deasemeni, şi *vice-versa*. Iată cauza pentru care orice mare invenţie în mecanică este urmată de o mai mare diviziune a muncii, iar fiecare creştere a diviziunii muncii aduce, la rândul ei, noi invenţii mecanice.

E de prisos să mai reamintim că marile progrese ale diviziunii muncii au început în Anglia după inventarea maşinilor. Astfel, cei mai mulţi ţesători şi torcători erau ţărani, aşa cum se mai văd încă în ţările înapoiate. Invenţia maşinilor a dus până la capăt separarea industriei manufacturiere de industria agricolă. Ţesătorul şi torcătorul, uniţi odinioară într'o singură familie, au fost despăr-

[1] Tratat despre Economia maşinilor etc. — *N. T.*

ţiţi de către maşini. Datorită maşinii, torcătorul poate locui în Anglia, în timp ce ţesătorul poate să stea în Indiile Orientale. Inainte de inventarea maşinilor, industria unei ţări prelucra mai ales materiile prime care erau produsul propriului ei sol: astfel, în Anglia lâna, în Germania inul, în Franţa mătăsurile şi inul, în Indiile Orientale şi în Levant bumbacul etc. Datorită aplicării maşinilor şi a aburului, diviziunea muncii a putut să ia astfel de proporţii, încât marea industrie, desprinsă de solul naţional, depinde numai de piaţa mondială, de schimburile internaţionale, de o diviziune internaţională a muncii. In sfârşit, maşina exercită o astfel de influenţă asupra diviziunii muncii, încât atunci când cu prilejul fabricării unui obiect oarecare s'a găsit posibilitatea de a se folosi pe alocuri mijloace mecanice, fabricarea se divide de îndată în două exploatări, independente una de alta.

E nevoie oare să vorbim de *scopul providenţial* şi filantropic pe care d-l Proudhon îl descoperă în invenţia şi în aplicarea primitivă a maşinilor?

Atunci când în Anglia piaţa se desvolta în aşa măsură încât munca manuală nu mai putea să prididească, s'a simţit nevoia de maşini. Oamenii s'au gândit deci la aplicarea ştiinţei mecanice, gata formată încă din secolul al XVIII-lea.

Atelierul mecanic şi-a ilustrat debutul său prin acte care nu erau tocmai filantropice. Copiii erau ţinuţi la muncă cu biciul; ei deveniseră un obiect de trafic şi se încheiau contracte cu orfelinatele. S'au desfiinţat toate legile pentru ucenicia lucrătorilor, deoarece, ca să ne folosim de fraza d-lui Proudhon, nu mai era nevoie de lucrători *sintetici*. In sfârşit, începând din 1825 aproape toate noile invenţii au fost rezultatul ciocnirilor dintre lucrător şi patron, care încerca pe toate căile să deprecieze specialitatea lucrătorului. După fiecare nouă grevă, oricât de neînsemnată, se iveşte o nouă maşină. Muncitorul vedea aşa de puţin în aplicarea maşinilor acea reabilitare, *restaurare* cum spune d-l Proudhon, încât în secolul al XVIII-lea el rezistă timp îndelungat puterii născânde a maşinii.

„Wyatt", spune doctorul Ure, „descoperise degetele torcătoare (seria de suluri cu şanţuri) cu mult înainte de Arkwright. Dificultatea principală nu consta atât în invenţia unui mecanism automat... Dificultatea consta mai ales în disciplina necesară

pentru a-i face pe oameni să renunţe la obiceiurile lor anarhice în muncă şi pentru a-i identifica cu regularitatea invariabilă a marelui automat. Dar întocmirea unui codice de disciplină corespunzător nevoilor şi vitezei sistemului automat şi reuşita lui aplicare era o muncă demnă de Hercule; aceasta este opera nobilă a lui Arkwright." [I, 21-22, 23.]

In fond, prin introducerea maşinilor, diviziunea muncii în cadrul societăţii a crescut, sarcina lucrătorului în cadrul atelierului s'a simplificat, capitalul a fost concentrat, omul a fost şi mai mult fărâmiţat.

Dacă d-l Proudhon vrea să fie economist şi să renunţe o clipă la „evoluţia seriei de idei în intelect", atunci se duce să-şi ia erudiţia dela Adam Smith, din epoca în care atelierul mecanic abia se năştea. Intr'adevăr, ce mare e diferenţa dintre diviziunea muncii aşa cum exista ea în timpul lui Adam Smith şi aşa cum o vedem în atelierul mecanic. Pentru a o înţelege mai bine, este deajuns să cităm câteva pasaje din „filosofia manufacturilor" a doctorului Ure.

„Atunci când A. Smith scria lucrarea sa nemuritoare despre elementele economiei politice, sistemul automat în industrie era abia cunoscut. Diviziunea muncii i se păru, cu drept cuvânt, marele principiu al perfecţionării în manufactură; el dovedi, luând exemplul unei fabrici de ace cu gămălie, că un lucrător care se perfecţionează prin practică într'o singură direcţie, devine mai îndemânatic şi mai puţin costisitor. Conform acestui principiu, el observă că în fiecare ramură de manufactură anumite operaţiuni, de pildă tăierea firelor de alamă în lungimi egale, se execută mai lesne; că altele, de pildă fasonarea şi aplicarea gămăliilor, sunt proporţional mai grele; el ajunge la concluzia că se poate, desigur, găsi pentru fiecare din aceste operaţiuni un lucrător al cărui salariu să fie corespunzător îndemânării sale. Tocmai această *adaptare* constitue fondul diviziunii muncii. Dar ceeace putea servi de exemplu folositor pe vremea doctorului Smith, astăzi n'ar putea decât să inducă în eroare publicul, cu privire la principiul real al industriei manufacturiere. Intr'adevăr, distribuirea sau mai curând adaptarea operaţiunilor la capacitatea fiecărui individ nu intră câtuşi de puţin în planul de lucru al manufacturilor mecanizate; din contră, oriunde un procedeu oarecare cere multă dexteritate şi o mână sigură, el este scos din mâna lucrătorului prea dibaci dar care poate adesea să greşească, pentru a-l încredinţa unui anumit mecanism simplu, al cărui lucru automat este atât de bine pus la punct, încât şi un copil îl poate supraveghea.

„Principiul sistemului mecanic este deci înlocuirea mâinii de lucru prin maşină şi înlocuirea diviziunii muncii dintre meseriaşi printr'un sistem care să poată fi descompus în părţile lui componente. In sistemul operaţiunii manuale, mâna de lucru era

de obiceiu elementul cel mai costisitor dintr'un produs oarecare; în sistemul mecanic, dibăcia meseriaşului este înlocuită în mod progresiv prin simpli supraveghetori de maşini.

„Slăbiciunea naturii umane este atât de mare, că muncitorul, cu cât e mai iscusit, cu atât e mai încăpăţânat şi mai intratabil, astfel că el e mai puţin apt pentru un sistem mecanic care poate să fie în întregime deranjat de pornirile sale capricioase. Tendinţa generală a manufacturierului actual este deci de a reduce, combinând ştiinţa cu capitalurile sale, sarcina lucrătorilor săi la exersarea vigilenţei şi a dexterităţii, însuşiri pe care le-au perfecţionat în tinereţea lor, *atunci când ele sunt fixate asupra unui singur obiect*.

„După sistemul gradaţiunilor de muncă, trebue să se facă o ucenicie de câţiva ani înainte ca ochiul şi mâna să devină destul de pricepute în exersarea unui anumit tur de forţă în mecanică; dar conform sistemului care descompune un procedeu reducându-l la părţile lui componente, supunându-le pe toate operaţiunii unei maşini automate, aceste părţi elementare pot fi încredinţate unei persoane cu o capacitate obişnuită, după ce a fost supusă unei scurte probe; iar în caz de urgenţă, această persoană poate chiar să fie trecută dela o maşină la alta după voinţa directorului întreprinderii. Astfel de mutări sunt vădit opuse vechii rutine care împărţea munca şi încredinţa unui lucrător sarcina de a fasona gămălia, altuia sarcina de a ascuţi vârful, muncă plictisitoare şi enervantă prin uniformitatea ei... Dar după principiul *egalizării* sau după sistemul mecanic facultăţile lucrătorului nu sunt supuse decât unui exerciţiu plăcut etc... Munca sa fiind aceea de a supraveghea lucrul unui mecanism bine pus la punct, el poate să şi-o însuşească în scurt timp; trecând dela o maşină la alta, el variază munca sa, îmbogăţindu-şi ideile şi reflectând la combinaţiile generale la care poate să ajungă munca sa şi a tovarăşilor săi. Astfel acest exerciţiu unilateral al facultăţilor, această restrângere a ideilor, această siluire a corpului, atribuite nu fără motiv diviziunii muncii, nu pot, în împrejurări obişnuite, să se mai întâmple sub regimul unei *distribuţii egale a muncilor*.

„Scopul constant şi tendinţa oricărei perfecţionări a sistemului industrial mecanic este, într'adevăr, de a renunţa la munca omului sau de a-i scădea preţul, înlocuind în industrie pe lucrătorii adulţi cu copii, sau munca meseriaşilor calificaţi prin munca lucrătorilor simpli... Această tendinţă de a nu întrebuinţa decât copii cu privirea ageră şi cu degete abile în locul zilerilor rutinaţi dovedeşte că dogma scolastică a diviziunii muncii bazată pe diferitele grade de iscusinţă a fost în sfârşit folosită de manufacturierii noştri luminaţi." (André Ure, *Philosophie des manufactures ou Economie industrielle* [1], vol. I, cap. I [pag. 34—35].)

[1] Filosofie a manufacturilor sau Economie industrială. — *N. T.*

Ceeace caracterizează diviziunea muncii în sânul societăţii moderne, este faptul că ea creează specialităţile, speciile, şi duce la idiotizarea meseriei.

„Ne cuprinde admiraţia", spune Lemontey, „văzând cum la antici un om putea să fie, în aceeaşi măsură, filosof, poet, orator, istoric, preot, administrator, general de armată. Pe noi ne uluieşte domeniul acesta atât de vast. Fiecare îşi face gard şi se închide în ograda sa. Nu ştiu, dacă prin această parcelare câmpul se măreşte, dar ştiu prea bine că omul se închirceşte."

Ceeace caracterizează diviziunea muncii în atelierul mecanic, este faptul că munca a pierdut orice caracter de specialitate. Dar din moment ce orice fel de desvoltare specială încetează, nevoia de universalitate, tendinţa spre o desvoltare integrală a individului începe să se facă simţită. Atelierul mecanizat şterge speciile şi idiotizarea meseriei.

D-l Proudhon, nepricepând nici măcar această singură latură revoluţionară a atelierului mecanizat, face un pas înapoi şi propune lucrătorului să facă nu numai a douăsprezecea parte dintr'un ac cu gămălie, ci, pe rând, toate cele douăsprezece părţi. Lucrătorul ar ajunge astfel la ştiinţa şi conştiinţa unui ac cu gămălie. Iată ce înseamnă munca sintetică a d-lui Proudhon. Nimeni nu va contesta faptul că o mişcare înainte şi alta înapoi este deasemeni o mişcare sintetică.

In rezumat, d-l Proudhon n'a depăşit idealul micului burghez. Şi pentru a realiza acest ideal el nu poate găsi nimic mai bun decât să ne readucă la calfă, sau, cel mult, la meşteşugarul evului mediu. Este de ajuns, spune el undeva în cartea sa, să fi făcut o singură dată în viaţă o operă de maistru, ca să te fi simţit o singură dată om. Nu este oare aceasta, atât în ce priveşte forma cât şi în ce priveşte fondul, opera de maistru pe care corporaţia meşteşugărească din evul mediu o cerea?

§ III. Concurenţa şi monopolul

Latura bună a concurenţei

„Concurenţa este tot atât de necesară muncii ca şi diviziunea... Ea este necesară *întronării egalităţii*." [I, 168—188.]

Latura rea a concurenței

„Principiul este propria lui negare. Efectul său cel mai sigur este de a pierde pe aceia care o urmează." [I, 185.]

Reflecțiuni generale

„*Desavantajele* care vin pe urma sa, ca și binele pe care îl provoacă... decurg în mod logic, unele ca și celelalte, din principiu." [185 — 186.]

„Să se caute principiul de *adaptare* care trebue să decurgă dintr'o lege superioară libertății însăși." [I, 185.]

Problemă de rezolvat

VARIANTĂ

„Deci nu poate fi vorba aci de a se distruge concurența, lucru tot atât de imposibil ca și acela de a se distruge libertatea; trebue să i se găsească echilibrul, aș spune chiar *poliția*." [I, 223.]

D-l Proudhon începe prin a apăra eterna necesitate a concurenței împotriva acelora care vor să o înlocuiască prin *emulație*.

Nu există „emulație fără scop", și deoarece

„obiectul oricărei pasiuni este în mod necesar analog pasiunii însăși: amantului femeia, ambițiosului puterea, sgârcitului aurul, poetului cununa — obiectul emulației industriale este în mod necesar *profitul*. Emulația nu este altceva decât însăși concurența." [I, 187.]

Concurența este emulația în vederea profitului. Oare emulația industrială este în mod necesar emulația în vederea profitului, deci concurența? D-l Proudhon o dovedește printr'o afirmație. Noi am văzut: a afirma pentru el înseamnă a dovedi, după cum a presupune este a nega.

Dacă *obiectul* imediat al amantului este femeia, obiectul imediat al emulației industriale este produsul iar nu profitul.

Concurența nu este emulația industrială, ea este emulația comercială. In zilele noastre emulația industrială nu există decât în vederea comerțului. Există chiar faze în viața

economică a popoarelor moderne în care toată lumea este cuprinsă de un fel de febră de a realiza profituri fără a produce. Această furie a speculei, care revine periodic, desvălue adevăratul caracter al concurenței care încearcă să scape de necesitatea emulației industriale.

Dacă ați fi spus unui meseriaș din secolul al XIV-lea că privilegiile vor fi abrogate împreună cu întreaga organizație feudală a industriei, pentru a fi înlocuite cu emulația industrială, numită concurență, el v'ar fi răspuns că privilegiile diferitelor corporații, bresle, jurande sunt concurența organizată. D-l Proudhon spune acelaș lucru atunci când afirmă că

„emulația nu este altceva decât însăși concurența".

„Dați un ordin ca începând dela 1 Ianuarie 1847 munca și salariul să fie garantate pentru toți: va urma îndată o largă destindere după tensiunea încordată a industriei." [I, 189.]

In locul unei presupuneri, unei afirmații și a unei negații avem acum o ordonanță, pe care d-l Proudhon o prezintă pentru a dovedi tocmai necesitatea concurenței, eternitatea în calitate de categorie etc.

Dacă cineva își închipue că nu este nevoie decât de ordonanțe pentru a ieși din concurență, nu vom ieși niciodată din ea. Și dacă lucrurile vor ajunge până acolo, încât să se propună abolirea concurenței, menținându-se totodată salariul, se va propune înfăptuirea unui non-sens prin decret regal. Dar popoarele nu procedează prin decrete regale. Inainte de a face astfel de ordonanțe, ele trebue să-și schimbe din temelii cel puțin condițiile lor de existență industrială și politică, și prin urmare tot felul lor de a fi.

D-l Proudhon va răspunde cu încrederea sa nestrămutată că aceasta este ipoteza „unei transformări a naturii noastre fără antecedente istorice" și că ar avea dreptul „de a ne *îndepărta* din discuție" în virtutea nu știm cărei ordonanțe.

D-l Proudhon nu știe că istoria întreagă nu este decât o transformare continuă a naturii umane.

„Să rămânem la fapte. Revoluția franceză a fost făcută pentru libertatea industrială cât și pentru libertatea politică; și cu toate că în 1789 Franța nu-și dădea seama de toate consecin-

țele principiului a cărui realizare o cerea, putem să spunem sus și tare că ea nu s'a înșelat nici în dorințele, nici în așteptările ei. Oricine ar încerca să nege acest lucru ar pierde în ochii mei dreptul la critică: nu voi discuta niciodată cu un adversar care ar accepta ca principiu eroarea spontană a douăzeci și cinci de milioane de oameni... Dacă concurența n'ar fi fost un *principiu de economie socială*, un *decret al destinului*, o *necesitate a sufletului omenesc*, pentruce în loc *să desființeze* corporațiile, breslele și jurandele oamenii nu s'au gândit mai curând *să dreagă* totul?" [I, 191—192.]

Astfel, pentrucă Francezii din secolul al XVIII-lea au desființat corporațiile, breslele și jurandele în loc să le modifice, Francezii din secolul al XIX-lea trebue să modifice concurența în loc să o desființeze. Deoarece concurența a fost introdusă în Franța în secolul al XVIII-lea, ca o consecință a condițiilor istorice, această concurență nu trebue să fie desființată în secolul al XIX-lea din cauza altor condiții istorice. D-l Proudhon, neînțelegând că apariția concurenței era legată de desvoltarea reală a oamenilor din secolul al XVIII-lea, face din concurență o necesitate a *sufletului omenesc*, IN PARTIBUS INFIDELIUM. Ce ar fi făcut el din marele Colbert, dacă s'ar fi ocupat de secolul al XVII-lea?

După revoluție vine starea de lucruri actuală. D-l Proudhon scoate și din această stare de lucruri actuale fapte pentru a demonstra eternitatea concurenței, dovedind că toate industriile în care această categorie nu este încă destul de desvoltată, cum e cazul agriculturii, se află într'o stare de inferioritate, de înapoiere.

A spune că există industrii care încă nu sunt la înălțimea concurenței, că altele sunt sub nivelul producției burgheze, este o pălăvrăgeală care nu dovedește câtuși de puțin eternitatea concurenței.

Iată la ce se rezumă toată logica d-lui Proudhon: Concurența este un raport social în care desvoltăm în prezent forțele noastre productive. El nu dă acestui adevăr o desvoltare logică, ci unele forme adesea foarte bine desvoltate, spunând că concurența este emulația industrială, modul actual de a fi liber, responsabilitatea în muncă, constituirea valorii, o condiție pentru întronarea egalității, un principiu de economie socială, un decret al destinului, o necesitate a sufletului omenesc, o inspirație a justiției eterne, libertatea

în diviziune, diviziunea în libertate, o categorie economică.

„*Concurența* și *asocierea* se sprijină una pe alta. Departe de a se exclude, ele nu sunt nici măcar *divergente*. Cine spune concurență presupune deja un *scop comun*. Concurența nu este deci *egoismul*, iar eroarea cea mai de plâns a socialismului este de a o fi privit ca răsturnare a societății." [I, 223.]

Cine spune concurență spune scop comun, și aceasta dovedește, pe de o parte, că concurența este asociere; pe de altă parte, că concurența nu este egoism. Și cine spune *egoism* nu spune țintă comună? Fiecare egoism se exercită în societate și prin societate. El presupune deci societatea, adică scopuri comune, nevoi comune, mijloace de producție comune etc. etc. Oare din această cauză concurența și asociația de care vorbesc socialiștii nu sunt nici măcar divergente?

Socialiștii știu foarte bine că societatea actuală se bazează pe concurență. Cum ar putea ei să reproșeze concurenței că ea răstoarnă societatea actuală pe care ei înșiși vor s'o răstoarne? Și cum ar putea să reproșeze concurenței că ea răstoarnă societatea viitoare, în care ei văd, din contră, răsturnarea concurenței?

D-l Proudhon spune mai departe că *opusul monopolului* este concurența, că, prin urmare, aceasta nu poate fi *opusul asocierii*.

Feudalismul era încă dela origina lui opus monarhiei patriarhale; astfel, el nu se opunea concurenței, care nu exista încă. Urmează de aci că concurența nu este opusul feudalismului?

In fapt, *societate*, *asociație* sunt denumiri care se pot da tuturor societăților, societății feudale ca și societății burgheze, care este asociația bazată pe concurență. Cum pot deci să existe socialiști care numai prin cuvântul *asociere* cred că pot respinge concurența? Și cum poate d-l Proudhon să încerce să apere concurența împotriva socialismului desemnând concurența doar prin numele de *asociere*?

Tot ce am spus până acum reprezintă latura frumoasă a concurenței, așa cum o înțelege d-l Proudhon. Să trecem acum la partea urâtă, adică la partea negativă a concurenței, la desavantajele ei, la ceeace este destructiv, subversiv în ea, într'un cuvânt la partea ei răufăcătoare.

Tabloul pe care ni-l înfăţişează d-l Proudhon este lugubru.

Concurenţa dă naştere mizeriei, pregăteşte războiul civil, „schimbă zonele naturale", confundă naţionalităţile, sdruncină familiile, corupe conştiinţa publică, „răstoarnă noţiunile de dreptate, de justiţie", de morală, şi, ce este mai rău, distruge comerţul cinstit şi liber şi nici măcar nu dă în schimb *valoarea sintetică*, preţul fix şi cinstit. Ea desamăgeşte pe toată lumea chiar şi pe economişti. Ea merge până într'acolo încât se distruge pe sine însăşi.

După toate relele pe care le înşiră d-l Proudhon, oare poate să existe pentru raporturile societăţii burgheze, pentru principiile şi iluziile ei, un element mai disolvant, mai destructiv decât concurenţa?

Să ţinem minte că concurenţa devine din ce în ce mai destructivă pentru *raporturile* burgheze pe măsură ce provoacă crearea febrilă de noi forţe productive, adică de condiţiuni materiale pentru o nouă societate. Cel puţin din acest punct de vedere latura cea rea a concurenţei ar avea şi ceva bun.

„Privită la origina ei, concurenţa ca poziţie sau ca fază economică este rezultatul necesar... al teoriei reducerii cheltuielilor generale." [I, 235.]

Pentru d-l Proudhon circulaţia sângelui este probabil consecinţa teoriei lui Harvey.

„*Monopolul* este termenul fatal al concurenţei, care îl produce prin propria ei negare neîncetată. Crearea aceasta a monopolului este însăşi justificarea lui... Monopolul este opusul natural al concurenţei... dar de vreme ce concurenţa este necesară, ea implică ideea de monopol, pentrucă monopolul este într'un fel oarecare sediul fiecărei individualităţi concurente." [I, 236—237.]

Ne bucurăm împreună cu d-l Proudhon că măcar odată poate şi el să aplice bine formula sa despre teză şi antiteză. Toată lumea ştie că monopolul modern ia naştere chiar din concurenţă.

Iar în ce priveşte conţinutul, d-l Proudhon se mărgineşte la imagini poetice. Concurenţa făcea

„din fiecare subdiviziune a muncii un fel de suveranitate în care fiecare individ se afirma cu toată forţa şi independenţa lui".

Monopolul este „*sediul* fiecărei individualităţi concurente". Suveranitatea face cel puţin cât sediul.

D-l Proudhon nu vorbeşte decât de monopolul modern creat de concurenţă. Dar precum ştim cu toţii concurenţa a fost creată de monopolul feudal. Astfel la început concurenţa a fost contrariul monopolului, iar nu monopolul contrariul concurenţei. Deci monopolul modern nu este o simplă antiteză, ci, din contră, adevărata sinteză.

Teză: Monopolul feudal anterior concurenţei.

Antiteză: Concurenţa.

Sinteză: Monopolul modern, care este negaţia monopolului feudal în măsura în care el presupune regimul concurenţei şi care este negaţia concurenţei în măsura în care el este monopol.

Astfel, monopolul modern, monopolul burghez, este monopolul sintetic, negaţia negaţiei, unitatea contrariilor. El este monopolul în stare pură, normală, raţională. D-l Proudhon este în contradicţie cu propria sa filosofie atunci când face din monopolul burghez monopolul în stare brută, *simplistă*, contradictorie, spasmodică. D-l Rossi, pe care d-l Proudhon îl citează de câteva ori cu privire la monopol, pare să fi înţeles mai bine caracterul sintetic al monopolului burghez. In al său *Cours d'économie politique*[1], el face diferenţă între monopolurile artificiale şi monopolurile naturale. Monopolurile feudale, spune el, sunt artificiale, adică arbitrare; monopolurile burgheze sunt naturale, adică raţionale.

Monopolul este un lucru bun, raţionează d-l Proudhon, pentru că el este o categorie economică, o emanaţie „a raţiunii impersonale a umanităţii". Concurenţa este şi ea un lucru bun pentrucă şi ea este o categorie economică. Dar ceeace nu este bun, este realitatea monopolului şi realitatea concurenţei. Ceeace este şi mai rău, este faptul că monopolul şi concurenţa se mănâncă între ele. Ce e de făcut? Trebue căutată sinteza acestor două noţiuni eterne; ea trebue smulsă din sânul domnului, unde se află depusă din timpuri imemoriale.

In viaţa practică nu întâlnim numai concurenţa, monopolul şi antagonismul lor, dar şi sinteza lor, care nu este o formulă ci o mişcare. Monopolul produce concurenţa,

[1] Curs de economie politică. — *N. T.*

concurența produce monopolul. Monopoliștii își fac concurență, concurenții devin monopoliști. Dacă monopoliștii limitează concurența dintre ei prin asociații parțiale, concurența crește printre lucrători, și cu cât masa proletarilor crește față de monopoliștii unei națiuni, cu atât concurența devine mai sălbatică între monopoliștii diferitelor națiuni. Sinteza este de așa natură încât monopolul nu poate să se mențină decât trecând neîncetat prin lupta concurenței.

Pentru a crea dialectic *impozitele* care vin după *monopol*, d-l Proudhon ne vorbește de *geniul social* care, după ce a urmat *fără șovăire calea sa în zig-zag,*

> „după ce a pășit cu hotărîre, *fără a se căi* și fără a se opri, *ajungând la răspântia monopolului*, aruncă o privire *melancolică* înapoi și după o cugetare adâncă pune impozite pe toate obiectele de producție și creează o întreagă organizație administrativă, pentru ca *toate posturile să fie predate proletariatului și plătite de oamenii monopolului*". [I, 284—285.]

Ce să spunem despre acest geniu care pe nebăute se plimbă în zig-zag? Și ce să spunem despre această plimbare care n'ar avea alt scop decât să distrugă pe burghezi prin impozite, atunci când, dimpotrivă, impozitele servesc tocmai pentru a da burghezilor mijloacele de a se menține drept clasă dominantă?

Pentru a face pe cititor să întrezărească felul în care d-l Proudhon tratează detaliile economice, este suficient să arătăm că după părerea lui *impozitul pe consumație* ar fi fost stabilit în vederea egalității și pentru a veni în ajutorul proletariatului.

Impozitul pe consumație n'a ajuns la adevărata lui desvoltare decât după instaurarea burgheziei. In mâinile capitalului industrial, adică a bogăției sobre și calculate, care se menține, se reproduce și se mărește prin exploatarea directă a muncii, impozitul pe consumație este un mijloc de a exploata bogăția frivolă, veselă, risipitoare a marilor seniori, care nu făceau altceva decât să consume. Jacques Steuart a expus foarte bine scopul inițial al impozitului pe consumație în *Recherches des principes de l'Economie politique*[1], pe care le-a publicat cu zece ani înaintea lui A. Smith.

[1] Cercetări asupra principiilor de economie politică. — *N. T.*

> „In monarhia pură", spune el, „prinții au oarecare invidie cu privire la creșterea bogățiilor și pun impozite asupra celor care se îmbogățesc, — impozite asupra producției. In guvernul constituțional ele se aplică mai ales celor care sărăcesc, — impozite pe consumație. Astfel, regii pun un impozit pe industrie... de exemplu „capitation"[1] și „taille"[1] sunt proporționale cu belșugul presupus al celor cărora ele se aplică. Fiecare este impus proporțional cu profitul pe care se presupune că îl are. In guvernele constituționale, impozitele sunt aplicate de obiceiu pe consumație. Fiecare este impus proporțional cu cât cheltuește." [II, 190—191.]

In ce privește *succesiunea logică* a impozitelor, a balanței comerciale, a creditului — în mintea d-lui Proudhon— atragem atenția doar asupra faptului că burghezia engleză, ajunsă sub Wilhelm de Orania la constituirea ei politică, a creat dintr'odată un nou sistem de impozite, creditul public și sistemul de taxe protecționiste, din clipa în care ea a fost în stare să-și desvolte nestânjenită condițiunile ei de existență.

Această privire generală va fi suficientă pentru a-i da cititorului o idee justă despre divagațiile d-lui Proudhon asupra poliției sau a impozitului, a balanței comerciale, a creditului, a comunismului și a populației. Noi desfidem critica cea mai indulgentă de a aborda aceste capitole cu seriozitate.

§ IV. Proprietatea sau renta

In fiecare epocă istorică proprietatea s'a desvoltat în mod diferit și într'o serie de raporturi sociale cu totul diferite. Deaceea, a defini proprietatea burgheză nu înseamnă altceva decât a face expozeul tuturor raporturilor sociale ale producției burgheze.

Intenția de a defini proprietatea ca un raport independent, ca o categorie aparte, ca o idee abstractă și eternă, nu poate fi decât o iluzie metafizică sau juridică.

D-l Proudhon, cu toate că pare să vorbească de proprietate în general, nu tratează decât despre *proprietatea funciară, despre renta funciară.*

> „Origina rentei, ca și a proprietății, este, ca să spunem așa, extraeconomică: ea rezidă în considerațiuni de psihologie și de morală care nu prea au legătură cu producția bogățiilor." (Vol. II, pag. 265.)

[1] Impozite ce se plăteau seniorului în evul mediu. — *N. T.*

Astfel, d-l Proudhon recunoaşte că este incapabil să înţeleagă origina economică a rentei şi a proprietăţii. El recunoaşte că această incapacitate îl obligă să recurgă la consideraţiuni de psihologie şi de morală, care, neavând decât o legătură foarte vagă cu producţia bogăţiilor, sunt totuşi foarte strâns legate de îngustimea vederilor lui istorice. D-l Proudhon afirmă că origina proprietăţii are ceva *mistic* şi *misterios*. Or, a vedea un mister în origina proprietăţii, adică a transforma în mistere tocmai raportul dintre producţie şi distribuirea uneltelor de producţie, nu înseamnă aceasta, ca să vorbim cu d-l Proudhon, a renunţa la orice pretenţii de ştiinţă economică?

D-l Proudhon

> „se *mărgineşte* să menţioneze din nou că în a şaptea epocă a evoluţiei economice — cea a *creditului* — se ivise necesitatea de a-l *lega pe om mai strâns de natură*, deoarece ficţiunea desfiinţase realitatea şi prin aceasta activitatea omenească era ameninţată să se piardă în vid; preţul acestui nou contract a fost renta.“ (Vol. II, pag. 269.)

Omul cu patruzeci de taleri a presimţit un Proudhon ce avea să vină:

> „Domnule creator, aveţi libertate deplină: fiecare este stăpân în lumea sa; dar nu veţi putea niciodată să mă faceţi să cred că lumea în care ne aflăm este de sticlă.“

In lumea voastră, în care creditul era un mijloc de *a te pierde în vid*, este foarte posibil ca proprietatea să fi devenit necesară pentru a-l *lega pe om de natură*. In lumea producţiei reale, în care proprietatea funciară este totdeauna anterioară creditului, *horror vacui* al d-lui Proudhon nu putea exista.

Odată admisă existenţa rentei, oricare i-ar fi origina, ea este desbătută contradictoriu între fermier şi proprietarul funciar. Care este rezultatul final al acestei desbateri, cu alte cuvinte, care este mărimea medie a rentei? Iată ce spune d-l Proudhon:

> „Teoria lui Ricardo răspunde la această întrebare. La începuturile societăţii, când omul, nou venit pe pământ, nu avea în faţă decât imensitatea pădurilor, când pământurile erau vaste şi industria era la începuturile ei, renta trebue să fi fost nulă. Pământul, încă nelucrat, era un obiect de utilitate; nu era un obiect de schimb: era comun, nu social. Puţin câte puţin înmulţirea familiilor şi progresul agriculturii au făcut să se simtă cât de preţios este pământul. Munca a dat solului valoarea lui: de aici s'a născut renta. Cu cât un câmp putea să dea mai multe roade cu aceeaşi cantitate de muncă, cu atât era mai preţuit; deaceea proprietarii au năzuit totdeauna să-şi însuşească totalitatea roadelor solului, minus salariul fermierului, adică minus cheltuelile de producţie. Astfel proprietatea vine în urma muncii pentru a-i răpi tot ceeace, în produs, depăşeşte cheltuelile reale. Proprietarul îndeplinind o datorie mistică şi reprezentând faţă de colon comunitatea, fermierul nu mai este, în previziunile Providenţei, decât un lucrător responsabil, care trebue să dea socoteală societăţii de tot ceeace culege peste salariul său legitim... Prin natura şi prin menirea ei, renta este deci un instrument de justiţie distributivă, unul din miile de mijloace pe care le pune în mişcare geniul economic pentru a ajunge la egalitate. Este un imens cadastru executat contradictoriu de proprietari şi fermieri, fără posibilitate de ciocniri, în vederea unui interes superior, al cărui rezultat definitiv trebue să fie egalizarea posesiunii pământurilor între exploatatorii solului şi industriaşi... Fără această magie a proprietăţii nu s'ar fi putut smulge colonului excedentul produsului pe care nu poate să nu-l considere ca al său şi al cărui unic creator se crede. Renta, sau mai bine zis proprietatea, a sfărâmat egoismul agricol şi a creat o solidaritate pe care nicio putere, nicio împărţire a pământului n'ar fi putut s'o înfăptuiască... Acum, după ce efectul moral al proprietăţii a fost obţinut, rămâne să se facă distribuirea rentei.“ [II, 270—272.]

Toată această vorbărie se reduce mai întâi la următorul lucru: Ricardo spune că excedentul preţului produselor agricole asupra cheltuelilor lor de producţie, în care se cuprinde profitul şi interesul obişnuit al capitalului, dă măsura rentei. D-l Proudhon face mai bine. El face să intervină proprietarul, ca un *Deus ex machina*, care smulge *colonului* tot excedentul producţiei sale asupra cheltuelilor de producţie. El se serveşte de intervenţia proprietarului pentru a explica proprietatea, de intervenţia rentierului pentru a explica renta. El răspunde la problemă punând aceeaşi problemă şi mai adăugându-i o silabă.

Să observăm, deasemeni că determinând renta prin diferenţa de fertilitate a pământului, d-l Proudhon îi dă o nouă origină, pentrucă pământul, înainte de a fi evaluat după diferitele grade de fertilitate, „nu era“, după cum spune el, „o valoare de schimb, ci era comun“. Ce a devenit deci ficţiunea despre renta care s'a născut *din necesitatea* de a-l readuce *la pământ* pe om, care *era să se piardă în infinitul vidului*?

Să desprindem acum doctrina lui Ricardo din frazele providenţiale, alegorice şi mistice în care a avut grijă s'o înfăşoare d-l Proudhon.

Renta, în sensul lui Ricardo, este proprietatea funciară în stadiul burghez; adică proprietatea feudală care a fost supusă condiţiunilor producţiei burgheze.

Am văzut că după doctrina lui Ricardo preţul tuturor obiectelor este determinat în cele din urmă de cheltuelile de producţie, inclusiv profitul industrial; cu alte cuvinte, de timpul de lucru întrebuinţat. In industria manufacturieră preţul produsului obţinut prin cantitatea cea mai mică de muncă reglementează preţul tuturor celorlalte mărfuri de acelaş fel, având în vedere că mijloacele de producţie cele mai puţin costisitoare şi cele mai productive pot fi multiplicate la infinit şi că libera concurenţă aduce cu sine, vrând nevrând, un preţ de piaţă, adică un preţ comun pentru toate produsele de acelaş fel.

In industria agricolă, din contră, preţul produsului obţinut prin cantitatea cea mai mare de muncă este acela care stabileşte preţul tuturor produselor de acelaş fel. In primul rând nu se pot înmulţi după voinţă, ca în industria manufacturieră, mijloacele de producţie de acelaş grad de productivitate, adică terenurile având acelaş grad de fertilitate. Apoi, pe măsură ce populaţia creşte, încep să fie cultivate terenuri de o calitate inferioară, sau se fac pe acelaş teren noi investiţii de capital, proporţional mai puţin productive decât primele. Şi într'un caz şi în altul se foloseşte o mai mare cantitate de muncă pentru a obţine un produs proporţional mai mic. Cauza acestui surplus de muncă fiind nevoile populaţiei, produsul unui teren cu o exploatare mai costisitoare, îşi găseşte şi el, în mod necesar, debuşeul ca şi cel al terenului a cărui exploatare e mai ieftină. Intrucât concurenţa nivelează preţul pieţei, produsul terenului mai bun va fi plătit tot atât de scump ca şi cel al terenului inferior. Excedentul preţului produselor celui mai bun teren asupra cheltuelilor de producţie este ceeace constitue renta. Dacă ar exista totdeauna la îndemână terenuri cu acelaş grad de fertilitate; dacă s'ar putea recurge totdeauna, ca în industria manufacturieră, la maşini mai puţin costisitoare şi mai productive sau dacă a doua învestire de capital ar produce tot atât cât şi prima, atunci preţul produselor agricole ar

fi determinat de către preţul de cost al produselor obţinute cu cele mai bune mijloace de producţie, aşa cum am văzut că se întâmplă cu preţul produselor manufacturate. Dar din acel moment ar fi dispărut şi renta.

Pentru ca doctrina lui Ricardo să aibă valabilitate generală adevărată, trebue să existe posibilitatea de a se investi nestânjenit capitaluri în diferitele ramuri ale industriei; trebue ca o concurenţă puternic desvoltată între capitalişti să fi adus profiturile la acelaş nivel; ca fermierul să nu mai fie decât un capitalist industrial care să ceară pentru învestirea capitalului său în terenuri inferioare un profit egal cu acela pe care l-ar obţine dela capitalul său plasat, de pildă, în industria bumbacului; ca exploatarea agricolă să fie supusă regimului marii industrii; în sfârşit, ca însuşi proprietarul funciar să nu mai pretindă decât un venit în bani.

In Irlanda renta nu există încă, cu toate că arendările s'au desvoltat extrem de mult. Deoarece renta nu este numai un excedent peste salariu dar şi peste profitul industrial, ea nu poate exista în ţările în care, ca în Irlanda de pildă, venitul proprietarului nu este decât o prelevare asupra salariului.

Astfel, departe de a face din exploatatorul de pământuri, din fermier, un *simplu lucrător* şi

> „de a smulge colonului excedentul produsului pe care nu poate să nu-l considere ca al său",

renta pune în faţa proprietarului funciar, în locul sclavului, al şerbului, al tributarului, al salariatului, pe capitalistul industrial[1]. Proprietatea funciară odată constituită ca rentă nu mai are în posesia ei decât excedentul asupra cheltuelilor de producţie, determinate nu numai prin salariu dar şi prin profitul industrial. Deci, proprietarul funciar este acela căruia renta îi smulge o parte din venitul său. Deaceea s'a scurs multă vreme până ce fermierul feudal să fie înlocuit prin capitalistul industrial. In Germania,

[1] In ediţia germană din 1885, îngrijită de Engels, fraza continuă precum urmează: „care exploatează pământul cu ajutorul muncitorilor săi salariaţi şi care nu-i plăteşte proprietarului funciar, ca arendă, decât excedentul peste cheltuelile de producţie, inclusiv profitul la capital". Cele două fraze următoare, până la „Deaceea", lipsesc în ediţia germană. — *N. T.*

de pildă, această transformare n'a început decât în ultima treime a secolului al XVIII-lea. Doar în Anglia au putut să se desvolte în întregime aceste raporturi dintre capitalistul industrial şi proprietarul funciar.

Atâta timp cât nu exista decât *colonul* d-lui Proudhon, renta nu exista. De îndată ce există rentă, colonul nu este fermierul, ci lucrătorul, colonul fermierului. Decăderea lucrătorului, redus la rolul de simplu lucrător, ziler, salariat, lucrând pentru capitalul industrial; intervenţia capitalistului industrial, exploatând pământul ca orice fabrică; transformarea proprietarului funciar dintr'un mic suveran într'un cămătar ordinar, iată diferitele raporturi exprimate prin rentă.

Renta, în sensul lui Ricardo, este agricultura patriarhală transformată în industrie comercială, capitalul industrial aplicat pământului, burghezia din oraşe transplantată la ţară. Renta, în loc *să lege omul de natură*, n'a făcut decât să lege exploatarea pământului de concurenţă. Odată ce a fost constituită în rentă, proprietatea funciară este *rezultatul concurenţei*, deoarece din această clipă ea depinde de valoarea venală a produselor agricole. Ca rentă, proprietatea funciară este mobilizată şi devine un obiect de comerţ. Renta nu este posibilă decât în momentul în care desvoltarea industriei oraşelor şi organizaţia socială care rezultă din ea obligă pe proprietarul funciar să nu caute altceva decât profitul venal, venitul în bani din produsele sale agricole, să nu vadă, în sfârşit, în proprietatea sa funciară altceva decât o maşină de fabricat bani. Renta l-a îndepărtat atât de mult pe proprietarul funciar de pământ, de natură, încât nici nu are măcar nevoie să cunoască proprietăţile sale, aşa cum se întâmplă în Anglia. Cât despre fermier, despre capitalistul industrial şi despre lucrătorul agricol, ei nu sunt mai legaţi de pământul pe care îl lucrează decât ar fi antreprenorul şi lucrătorul din manufacturi de bumbacul sau de lâna pe care o fabrică; ei nu ţin decât la preţul exploatării lor, la produsul monetar. De aici văicărelile partidelor reacţionare, care doresc din tot sufletul întoarcerea la feudalitate, la buna viaţă patriarhală, la obiceiurile simple şi la marile virtuţi ale strămoşilor noştri. Supunerea solului la legile care reglementează toate celelalte industrii este şi va fi totdeauna obiectul unor condoleanţe interesate. Astfel se poate spune că renta

a devenit forţa motrice care a lansat idila în mişcarea istoriei.

După ce a presupus producţia burgheză ca necesară pentru a determina renta, Ricardo o aplică totuşi la proprietatea funciară în toate epocile şi în toate ţările. Acestea sunt greşelile tuturor economiştilor, care prezintă raporturile producţiei burgheze ca pe nişte categorii veşnice.

Dela scopul providenţial al rentei, care este, pentru d-l Proudhon, transformarea *colonului* în *lucrător responsabil*, el trece la repartizarea egalitară a rentei.

După cum am văzut, renta îşi are origina în *preţul egal* al produselor terenurilor *inegale în fertilitate*, astfel că un hectolitru de grâu care a costat 10 franci este vândut cu 20 de franci, dacă cheltuelile de producţie se ridică, pentru un teren de calitate inferioară, la 20 de franci.

Atât timp cât nevoia impune cumpărarea tuturor produselor agricole aduse pe piaţă, preţul pieţei este determinat de cheltuelile produsului celui mai scump. Deci această egalizare a preţului rezultând din concurenţă şi nu din diferenţa de fertilitate a terenurilor este aceea care aduce proprietarului terenului mai bun o rentă de 10 franci de fiecare hectolitru pe care îl vinde fermierul său.

Să presupunem un moment că preţul grâului este determinat de timpul de muncă necesar pentru a-l produce; imediat hectolitrul de grâu obţinut pe terenul mai bun se va vinde cu 10 franci, în timp ce hectolitrul de grâu obţinut pe un teren de calitate inferioară va fi plătit cu 20 de franci. In această ipoteză, preţul mediu al pieţei va fi de 15 franci, în timp ce după legea concurenţei el este de 20 de franci. Dacă preţul mediu ar fi de 15 franci, atunci n'ar avea loc nicio distribuire, nici egalitară nici de alt fel, căci nu ar exista rentă. Renta există tocmai prin aceea că hectolitrul de grâu care-l costă pe producător 10 franci este vândut cu 20 de franci. D-l Proudhon presupune egalitatea preţului pe piaţă la preţuri de producţie inegale, pentru a ajunge la repartiţia egalitară a produsului inegalităţii.

Inţelegem acum dece economişti ca Mill, Cherbuliez, Hilditch şi alţii au cerut ca renta să fie atribuită Statului pentru a servi la achitarea impozitelor. Aceasta este ex-

presia sinceră a urii pe care capitalistul industrial o are față de proprietarul funciar, care i se pare o inutilitate, o excrescență în ansamblul producției burgheze.

Dar a cere mai întâi 20 de franci pe hectolitrul de grâu, pentru a face apoi o distribuire generală a celor 10 franci luați în plus dela consumator, este suficient pentru ca *geniul social* să-și urmeze *melancolic drumul lui în zig-zag* și ca să-și spargă capul de vreun *colț* oarecare.

Renta devine, sub pana d-lui Proudhon,

> „un imens *cadastru*, executat contradictoriu de către proprietari și fermieri... într'un interes superior și al cărui rezultat definitiv trebue să fie acela de a egala posesiunea pământului între exploatatorii solului și industriași". [II, 271.]

Pentru ca un cadastru oarecare, format de rentă, să aibă o valoare practică, trebue să fie păstrate totdeauna condițiunile societății actuale.

Or, noi am dovedit că numai în țările cele mai avansate în ce privește industria și comerțul arenda plătită de fermier proprietarului exprimă oarecum exact renta. Pe deasupra, această arendă cuprinde adesea și dobânda plătită proprietarului pentru capitalul învestit în pământ. Situația terenurilor, vecinătatea orașelor și încă multe alte circumstanțe influențează arenda și modifică renta. Aceste motive indiscutabile ar ajunge pentru a dovedi inexactitatea unui cadastru bazat pe rentă.

Pe de altă parte, renta nu poate fi indicele constant al gradului de fertilitate al unui teren, deoarece aplicarea modernă a chimiei schimbă în fiecare clipă natura terenului și deoarece cunoștințele geologice încep tocmai în zilele noastre să răstoarne vechea evaluare a fertilității relative; abia acum douăzeci de ani s'a început desțelenirea unor întinse terenuri în comitatele orientale ale Angliei, terenuri care erau lăsate în paragină pentrucă nu se apreciase destul de bine raportul dintre humus și compoziția stratului inferior.

Astfel, istoria, departe de a da prin rentă un cadastru gata format, nu face decât să schimbe, să răstoarne cu totul cadastrele deja formate.

In sfârșit, fertilitatea nu este o calitate așa de naturală cum s'ar crede; ea este strâns legată de raporturile sociale existente. Un teren poate să fie foarte fertil pentru a fi

cultivat cu grâu, și totuși prețul de pe piață va putea determina pe cultivator să-l transforme în pășune artificială și să-l facă astfel nefertil.

D-l Proudhon a improvizat cadastrul său, care nu face nici cât cadastrul obișnuit, numai pentru a concretiza *scopul providențial egalitar* al rentei.

> „Renta", continuă d-l Proudhon, „este dobânda plătită pentru un capital nepieritor, anume pământul. Și fiindcă acest capital, luat ca materie, nu este susceptibil de niciun fel de sporire, ci numai de o îmbunătățire nedefinită a exploatării lui, se întâmplă că în timp ce dobânda sau beneficiul împrumutului (*mutuum*) tinde să scadă neîncetat din cauza abundenței de capitaluri, renta tinde să crească mereu din cauza perfecționării industriei, care îmbunătățește mijloacele de exploatare a pământului... Aceasta este, în esența ei, renta." (Vol. II, pag. 265.)

De data aceasta d-l Proudhon vede în rentă toate simptomele dobânzii, cu condiția ca ea să provină dintr'un capital specific. Acest capital este pământul, capital etern,

> „care, luat ca materie, nu este susceptibil de nicio sporire, ci numai de o îmbunătățire nedefinită a exploatării".

În progresul civilizației, dobânda tinde mereu să scadă, în timp ce renta tinde neîncetat să urce. Dobânda scade din cauza abundenței de capitaluri; renta crește odată cu perfecționările realizate în industrie, care au drept consecință o exploatare din ce în ce mai sistematică a pământului.

Aceasta este, în esența ei, părerea d-lui Proudhon.

Să vedem mai întâi întru cât renta poate să fie privită ca dobândă a unui capital.

Chiar și pentru proprietarul funciar renta reprezintă dobânda capitalului plătit pentru pământ sau pe care l-ar obține dacă ar vinde pământul. Dar cumpărând sau vânzând pământul, el nu cumpără sau nu vinde decât renta. Prețul pe care l-a dat pentru a obține renta se reglementează după nivelul dobânzilor în general și nu are nimic a face cu natura însăși a rentei. Dobânda capitalurilor plasate în pământuri este în general inferioară dobânzii capitalurilor plasate în manufacturi sau în comerț. Astfel, pentru acela care nu face diferența între dobânda pe care o aduce proprietarului pământul și renta însăși, dobânda pământului-capital scade și mai

capitaluri. Dar nu este
mult decât dobânda celorlalte
vorba de preţul de cumpărare sau de vânzare a rentei,
de valoarea vendlă a rentei, de renta capitalizată, ci este
vorba de renta însăşi.
Arendarea poate să mai implice în afară de renta pro-
priu zisă şi dobânda capitalului încorporat pământului. In
acest caz proprietarul primeşte această parte a arendei nu
ca proprietar, ci în calitate de capitalist; totuşi, nu aceasta
este renta propriu zisă, de care trebue să vorbim.
Pământul, atât timp cât nu este exploatat ca mijloc de
producţie, nu este un capital. Pământurile-capital pot
să fie mărite tot atât de bine ca orice alt mijloc de pro-
ducţie. Nu se adaugă nimic material, pentru a folosi
cuvintele d-lui Proudhon, dar se înmulţesc pământurile
care servesc drept mijloace de producţie. Investind un al
doilea capital în pământuri deja transformate în mijloace
de producţie, se măreşte pământul-capital fără a se adăuga
nimic pământului-materie, adică întinderii de pământ.
Pământul-materie al d-lui Proudhon este pământul ca
limită. Cât despre eternitatea pe care d-l Proudhon o atribue
pământului, suntem de acord că pământul are această
virtute ca materie. Pământul-capital nu este mai etern
decât oricare alt capital.

Aurul şi argintul, care aduc dobânzi, sunt tot atât de
durabile şi de eterne ca şi pământul. Dacă preţul aurului
şi al argintului scade în timp ce preţul pământului merge
crescând, aceasta, desigur, nu provine din natura lui mai
mult sau mai puţin eternă.

Pământul-capital este un capital fix, dar capitalul fix
se uzează ca şi capitalul circulant. Imbunătăţirile aduse
pământului trebue întreţinute şi repetate; ele nu ţin decât
un timp, şi în privinţa aceasta ele seamănă cu toate cele-
lalte îmbunătăţiri care servesc la transformarea materiei în
mijloace de producţie. Dacă pământul-capital ar fi etern,
anumite pământuri s'ar înfăţişa cu totul altfel decât arată
astăzi, şi am vedea Câmpia Romei, Sicilia, Palestina în
toată strălucirea fostei lor prosperităţi.

Sunt cazuri în care pământul-capital ar putea să dispară
chiar dacă îmbunătăţirile rămân legate de pământ.

Aceasta se întâmplă mai întâi oridecâteori renta propriu
zisă este desfiinţată de concurenţa altor pământuri mai
fertile; apoi, îmbunătăţirile care puteau să aibă o valoare

într'o anumită epocă, nu mai au nicio valoare din momentul
în care, prin desvoltarea agronomiei, ele au devenit uni-
versale.

Reprezentantul pământului-capital nu este proprietarul
funciar, ci fermierul. Venitul pe care îl dă pământul în ca-
litate de capital este dobânda şi profitul industrial, iar nu
renta. Sunt pământuri care aduc această dobândă şi acest
profit şi care nu dau nicio rentă.

In rezumat, pământul, în măsura în care aduce dobânzi,
este pământul-capital şi, ca pământ-capital, el nu dă o
rentă şi nu constitue proprietatea funciară. Renta rezultă
din raporturile sociale în care are loc exploatarea. Ea nu
poate rezulta din natura mai mult sau mai puţin aspră,
mai mult sau mai puţin durabilă a pământului. Renta
provine din raporturile sociale, iar nu din pământ.

După d-l Proudhon, „îmbunătăţirea exploatării pămân-
tului" — consecinţă „a perfecţionării industriei" — este cauza
neîncetatei urcări a rentei. Dimpotrivă, această îmbunătă-
ţire face ca renta să scadă periodic.

In ce constă, în general, orice îmbunătăţire, fie în agri-
cultură fie în manufactură? In a produce mai mult cu aceeaşi
muncă, în a produce tot atât, sau chiar mai mult, cu mai
puţină muncă. Datorită acestor îmbunătăţiri, fermierul
este scutit de a întrebuinţa o mai mare cantitate de muncă
pentru un produs proporţional mai mic. El nu are nevoie
să recurgă la terenuri inferioare, iar porţiunile de capital
aplicate pe rând aceluiaş teren rămân tot atât de pro-
ductive. Deci, departe de a face să crească neîncetat
renta, după cum spune d-l Proudhon, aceste îmbună-
tăţiri sunt, dimpotrivă, tot atâtea piedici temporare
care se opun creşterii ei.

Proprietarii englezi din secolul al XVII-lea simţeau
atât de bine acest adevăr, încât se opuneau progresului
agriculturii de teamă să nu le scadă veniturile. (Vezi Petty,
economist englez din epoca lui Carol al II-lea.)

§ V. Grevele şi coaliţiile muncitorilor

decât
„Orice mărire a salariilor nu poate avea altă consecinţă
urcarea preţului grâului, vinului etc., adică mizeria. Căci ce este
salariul? El este preţul de cost al grâului etc.; este preţul inte-
gral al oricărui lucru. Să mergem şi mai departe: salariul este
proporţionalitatea elementelor care compun bogăţia şi care sunt
consumate reproductiv în fiecare zi de către masele de munci-

tori. Or, a dubla salariile... înseamnă a atribui fiecăruia dintre muncitori o parte mai mare decât produsul său, ceeace este o contradicție; iar dacă urcarea nu se întâmplă decât într'un mic număr de industrii, aceasta înseamnă a provoca o turburare generală în procesul de schimburi, într'un cuvânt *foamete*... Declar sus și tare că este imposibil ca grevele urmate de o urcare a salariilor să nu ducă la o *scumpire generală*; lucrul acesta este tot atât de sigur după cum doi și cu doi fac patru." (Proudhon vol. I, pag. 110—111.)

Negăm toate aceste afirmații, cu excepția afirmației că doi și cu doi fac patru.

In primul rând, nu există *scumpire generală*. Dacă prețul tuturor lucrurilor se dublează în acelaș timp cu salariul, atunci nu se produce nicio schimbare a prețurilor, ci numai a expresiilor.

In al doilea rând, o urcare generală a salariilor nu poate niciodată să producă o scumpire mai mult sau mai puțin generală a mărfurilor. Intr'adevăr, dacă toate industriile ar folosi acelaș număr de lucrători în raport cu capitalul fix sau cu uneltele pe care le întrebuințează, o urcare generală a salariilor ar produce o scădere generală a profiturilor, iar prețul curent al mărfurilor n'ar suferi nicio schimbare.

Dar raportul dintre munca manuală și capitalul fix nefiind acelaș în diferitele industrii, toate industriile care folosesc un capital fix relativ mai mare și lucrători mai puțini vor fi silite mai curând sau mai târziu să scadă prețul mărfurilor lor. In cazul contrar, în care prețul mărfurilor nu scade, profitul lor se va ridica peste nivelul comun al profiturilor. Mașinile nu sunt salariați. Deci, urcarea generală a salariilor va atinge mai puțin industriile care în comparație cu altele folosesc mai multe mașini decât lucrători. Dar concurența, tinzând totdeauna să niveleze rata profitului, profitul care se ridică peste rata obișnuită nu poate fi decât trecător. Astfel, cu excepția câtorva oscilații, o urcare generală a salariilor ar aduce în locul unei scumpiri generale, cum spune d-l Proudhon, o scădere parțială, adică o scădere în prețul curent al mărfurilor care se fabrică mai ales cu ajutorul mașinilor.

Urcarea și scăderea profitului și a salariilor nu exprimă decât proporția în care capitaliștii și lucrătorii participă la

produsul unei zile de muncă, fără a influența în cele mai multe cazuri prețul produsului. Dar că

„grevele urmate de urcarea salariilor duc la o scumpire generală, chiar la foamete",—

acestea sunt idei care nu pot să încolțească decât în mintea unui poet neînțeles.

In Anglia grevele au prilejuit totdeauna inventarea și aplicarea unor noi mașini. Mașinile erau, se poate spune, arma pe care o întrebuințau capitaliștii pentru a înnăbuși revolta muncitorilor calificați. *Self-acting mule*[1], cea mai mare invenție a industriei moderne, a scos din luptă pe torcătorii răsculați. Chiar dacă coalițiile și grevele n'ar avea alt rezultat decât acela de a stârni împotriva lor invențiile mecanice și încă ele vor influența puternic desvoltarea industriei.

„Găsesc", continuă d-l Proudhon, „într'un articol publicat de d-l Léon Faucher... Septembrie 1845, că de câtva timp lucrătorii englezi au pierdut obiceiul *coalițiilor*, ceeace este desigur un progres, pentru care nu putem decât să-i felicităm; această îmbunătățire a moralului lucrătorilor se datorește desigur mai ales cunoștințelor lor economice. Nu de manufacturieri depind salariile, spunea la meetingul dela Bolton un lucrător torcător. In epocile de depresiune, stăpânii nu sunt decât biciul, ca să spunem așa, cu care se înarmează nevoia, și vrând nevrând ei trebue să lovească. Principiul călăuzitor este raportul dintre cerere și ofertă, și patronii nu au puterea... Foarte bine, exclamă d-l Proudhon, iată niște lucrători bine educați, niște lucrători model etc. etc. etc. Această pacoste lipsea Angliei; ea nu va trece peste canal." (Proudhon vol. I, pag. 261 și 262.)

Dintre toate orașele Angliei, Bolton este orașul în care radicalismul este cel mai desvoltat. Lucrătorii dela Bolton sunt cunoscuți ca fiind cât se poate de revoluționari. In timpul marilor fierberi din Anglia pentru abolirea legii cerealelor, fabricanții englezi nu credeau să poată face față proprietarilor funciari decât împingând înainte pe muncitori. Dar cum interesele lucrătorilor erau tot atât de opuse intereselor fabricanților, pe cât erau de potrivnice interesele acestora intereselor proprietarilor funciari, era natural ca fabricanții să fie înfrânți în meetingurile lucrătorilor. Ce au făcut fabricanții? Pentru a salva aparen-

[1] Fusul mecanic. — *N. T.*

țele, ei organizară întruniri compuse în mare parte din contramaiștri, din cei câțiva lucrători care le erau devotați și din *prietenii comerțului* propriu ziși. Când, după aceea, adevărații lucrători au încercat, ca la Bolton și la Manchester, să ia parte la meetinguri pentru a protesta împotriva acestor simulacre de demonstrații, li s'a interzis accesul pe motivul că ar fi un *ticket-meeting*. Acestea sunt întruniri la care nu sunt admise decât persoane care posedă un bilet de intrare. Totuși afișele de pe pereți anunțaseră întruniri publice. De câte ori se țineau astfel de întruniri, jurnalele fabricanților publicau dări de seamă pompoase și amănunțite asupra discursurilor ținute. Este dela sine înțeles că aceste discursuri erau ținute de contramaiștri. Ziarele din Londra le reproduceau în întregime. D-l Proudhon are ghinionul de a confunda contramaiștrii cu lucrători obișnuiți și le poruncește să nu treacă peste Canal.

Dacă în 1844 și în 1845 grevele băteau mai puțin la ochi ca înainte, aceasta s'a întâmplat pentrucă 1844 și 1845 erau primii doi ani de prosperitate ai industriei engleze dela 1837 încoace. Totuși n'a fost disolvat niciun *trade-union*.

Să-i ascultăm acum pe contramaiștrii dela Bolton. După spusele lor nu fabricanții dictează salariile, pentrucă nu ei sunt stăpâni pe prețul produsului, iar prețul produsului nu depinde de ei, pentrucă nu ei sunt stăpâni pe piața mondială. Prin acest raționament ei lăsau să se înțeleagă că muncitorii nu trebue să se coalizeze pentru a impune patronilor o ridicare de salariu. Dimpotrivă, d-l Proudhon le interzice coalițiile de teamă ca nu cumva o coaliție să fie urmată de o ridicare a salariilor, care ar duce la foamete generală. Nu este nevoie să spunem că într'un singur punct există o înțelegere cordială între contramaiștri și d-l Proudhon: anume, că urcarea salariilor echivalează cu urcarea prețului produselor.

Să fie oare teama de foamete adevărata cauză a supărării d lui Proudhon? Nu. El este supărat pur și simplu pe contramaiștrii dela Bolton pentrucă ei determină valoarea prin *ofertă și cerere* și că nu se sinchisesc de *valoarea constituită*, de valoarea ajunsă în stare de constituire, de constituirea valorii, înțelegând prin aceasta *eșanjabilitatea permanentă* și toate celelalte *proporționalități ale rapor-*

turilor și *raporturi de proporționalitate*, și pe deasupra și Providența.

„Greva lucrătorilor este *ilegală*, și nu numai codul penal spune aceasta, ci și sistemul economic, necesitatea ordinei stabilite... Ca fiecare lucrător în parte să aibă libertatea de a dispune de persoana și de brațele sale, aceasta se poate admite; dar ca lucrătorii să încerce să violeze monopolul cu ajutorul coalițiilor, iată un lucru pe care societatea nu-l poate îngădui." (Vol. I, pag. 234 și 235.)

D-l Proudhon are pretenția să prezinte un articol al codului penal drept un rezultat necesar și general al raporturilor producției burgheze.

In Anglia coalițiile sunt autorizate printr'o lege parlamentară și tocmai sistemul economic este acela care a silit parlamentul să dea prin lege această autorizație. In 1825, atunci când sub ministrul Huskisson parlamentul a trebuit să modifice legislația pentru a o pune de acord din ce în ce mai mult cu o stare de lucruri rezultată din libera concurență, el s'a văzut silit să desființeze toate legile care interziceau coalițiile de lucrători. Cu cât industria modernă și concurența se desvoltă, cu atât există mai multe elemente care provoacă și sprijină coalițiile, și de îndată ce coalițiile au devenit un fapt economic, întărindu-se din zi în zi, ele nu pot întârzia să devină un fapt legal.

Astfel, articolul din codul penal dovedește cel mult că industria modernă și concurența nu erau încă bine desvoltate în timpul Adunării Constituante și în timpul Imperiului. Economiștii și socialiștii [1] sunt de acord asupra unui singur punct: acela de a condamna *coalițiile*. Numai că ei motivează diferit actul lor de condamnare.

Economiștii spun lucrătorilor: nu vă coalizați. Coalizându-vă stânjeniți mersul regulat al industriei, îi împiedicați pe fabricanți să facă față comenzilor, turburați comerțul și grăbiți invazia mașinilor, care, făcând lucrul vostru în parte inutil, vă obligă să acceptați un salariu și mai scăzut. De altfel, tot ce faceți este în zadar. Salariul vostru va fi totdeauna determinat de raportul dintre brațele cerute și brațele oferite, iar revolta voastră împotriva legilor eterne ale economiei politice este o sforțare tot atât de ridicolă pe cât este de periculoasă.

[1] Adică: cei de atunci, Fourieriștii în Franța, Oweniștii în Anglia. (*Nota lui Engels.*)

Socialiştii spun lucrătorilor: Nu vă coalizaţi, pentrucă la urma urmei ce veţi câştiga prin aceasta? O urcare de salariu? Economiştii vă vor dovedi cu prisosinţă că după ce, în caz de izbândă, veţi fi obţinut pentru scurtă vreme acei câţiva gologani, va urma o scădere de salariu continuă. Calculatori dibaci vă vor dovedi că vor trebui ani de zile pentru a scoate cu ajutorul majorării salariului toate cheltuelile pe care aţi trebuit să le faceţi pentru a organiza şi pentru a întreţine coaliţiile. Iar noi, în calitatea noastră de socialişti, vă vom spune că în afară de această chestiune bănească voi veţi rămâne mai departe lucrători, iar patronii vor fi veşnic patroni ca şi mai înainte. Aşa încât, nicio coaliţie, niciun fel de politică, căci a face coaliţii nu înseamnă oare a face politică?

Economiştii vor ca lucrătorii să rămână în societatea aşa cum există ea şi aşa cum ei au consemnat-o şi au pecetluit-o în cărţile lor.

Socialiştii vor ca lucrătorii să renunţe la vechea societate, pentru a putea intra mai uşor în noua societate, pe care ei le-au pregătit-o cu atâta prevedere.

Dar în ciuda unora şi a celorlalţi, în ciuda cărţilor şi a utopiilor, coaliţiile n'au încetat o singură clipă să meargă înainte, să crească odată cu desvoltarea şi creşterea industriei moderne. Astăzi lucrul acesta este atât de adevărat, încât faza la care a ajuns coaliţia muncitorească într'o ţară, arată limpede treapta pe care această ţară o ocupă în ierarhia pieţei mondiale. Anglia, ţara în care industria a atins treapta cea mai înaltă de desvoltare, are coaliţiile cele mai mari şi cele mai bine organizate.

In Anglia muncitorii nu s'au mărginit numai la coaliţii parţiale care să nu aibă alt scop decât o grevă trecătoare şi care să înceteze odată cu ea. S'au format coaliţii permanente, *trade-unionuri*, care sunt scutul lucrătorilor în lupta lor împotriva patronilor. Iar în momentul de faţă, toate aceste *trade-unionuri* locale se contopesc în *National Association of United Trades*[1], care numără până în prezent 80.000 de membri şi al cărui comitet central se află la Londra. Organizarea acestor greve, coaliţii, *trade-unionuri* a mers mână în mână cu lupta politică a lucră-

[1] Asociaţia naţională a sindicatelor. — *N. T.*

torilor, care constitue acum un mare partid politic sub numele de *Chartişti*.

Primele încercări ale lucrătorilor de *a se asocia* îmbracă totdeauna forma coaliţiilor.

Marea industrie concentrează într'un singur loc o mulţime de oameni necunoscuţi între ei. Concurenţa îi desparte după interesele lor; dar menţinerea salariului, acest interes care le e comun faţă de patronul lor, îi uneşte printr'o idee comună de împotrivire: *coalizare*... Astfel, coaliţia are totdeauna un scop dublu, acela de a face să înceteze concurenţa dintre muncitori, pentru ca ei să poată face o concurenţă generală capitalistului. Dacă primul scop al rezistenţei a fost doar menţinerea salariilor, pe măsură ce capitaliştii se unesc la rândul lor într'un gând de represiune, coaliţiile, la început izolate, se reunesc în grupe şi, în faţa capitalului totdeauna unit, menţinerea asociaţiunii devine pentru ei mult mai însemnată decât menţinerea salariului. Cât de adevărat este acest lucru se vede din faptul că economiştii englezi sunt foarte miraţi să vadă cum lucrătorii sacrifică o bună parte din salariul lor în folosul asociaţiilor, create după părerea acestor economişti numai în vederea apărării salariului. In această luptă — adevărat război civil — se unesc şi se desvoltă toate elementele necesare pentru o viitoare bătălie. Odată ajunsă la acest punct, asociaţia ia un caracter politic.

Condiţiunile economice transformaseră mai întâi masa populaţiei în muncitori. Dominaţia capitalului a creat pentru această masă o situaţie comună, interese comune. Astfel această masă formează deja o clasă faţă de capital, dar nu încă pentru sine însăşi. In lupta din care nu am semnalat decât câteva faze această masă se uneşte, se constitue în clasă pentru sine însăşi. Interesele pe care le apără devin interese de clasă. Dar lupta dintre clase este o luptă politică.

Burghezia prezintă două faze distincte; o fază în care ea s'a constituit în clasă sub regimul feudalităţii şi al monarhiei absolute, şi o fază în care, fiind constituită în clasă, ea a răsturnat feudalitatea şi monarhia pentru a transforma vechea societate într'o societate burgheză. Prima din aceste faze a fost cea mai lungă şi a cerut cele mai mari sforţări. Ea începuse tot prin coaliţii parţiale împotriva seniorilor feudali. S'au făcut multe cercetări pentru reconstituirea diferitelor faze istorice pe care le-a parcurs bur-

ghezia dela comună până la constituirea ei în clasă. Dar atunci când este vorba de a explica grevele, coaliţiile şi celelalte forme prin care proletarii se organizează sub ochii noştri în clasă, sunt unii pe care îi cuprinde o adevărată teamă, iar alţii care afişează un dispreţ *transcedental.*

O clasă asuprită este condiţia vitală a oricărei societăţi bazate pe antagonismul dintre clase. Desrobirea clasei asuprite implică deci în mod necesar crearea unei societăţi noi. Pentru ca o clasă asuprită să se poată desrobi, trebue ca forţele de producţie deja cucerite şi raporturile sociale existente să nu mai poată exista laolaltă. Dintre toate mijloacele de producţie, cea mai mare forţă productivă este clasa revoluţionară ea însăşi. Organizarea în clasă a elementelor revoluţionare presupune existenţa tuturor forţelor de producţie care puteau să se nască în sânul vechii societăţi.

Inseamnă oare acest lucru că după prăbuşirea vechii societăţi va exista o nouă dominaţie de clasă, exprimându-se într'o nouă putere politică? Nu.

Condiţia eliberării clasei muncitoare este desfiinţarea claselor, după cum condiţia eliberării stării a treia, a ordinei burgheze, a fost desfiinţarea tuturor stărilor[1] şi a tuturor ordinelor.

Clasa muncitoare va înlocui în cursul desvoltării ei vechea societate civilă cu o asociaţie care va desfiinţa clasele şi antagonismul dintre ele, iar putere politică propriu zisă nu va mai exista, pentrucă puterea politică este tocmai expresia oficială a antagonismului din societatea civilă.

Deocamdată, antagonismul dintre proletariat şi burghezie este o luptă de clasă, luptă care în cea mai înaltă expresie a sa, este o revoluţie totală. De altfel, este oare de mirare că o societate bazată pe *opoziţia* dintre clase duce la *contradicţia* brutală, la o luptă corp la corp ca ultim desnodământ?

Să nu se spună că mişcarea socială exclude mişcarea politică. Nu există mişcare politică, să nu fie în acelaş timp şi o mişcare socială.

Evoluţiile sociale vor înceta de a mai fi *revoluţii politice*

[1] Stări e pus aci în sensul istoric al stărilor statului feudal, stări cu privilegii definite şi limitate. Revoluţia burgheziei a desfiinţat stările dimpreună cu privilegiile lor. Societatea burgheză nu mai cunoaşte decât *clase.* E deci o contradicţie flagrantă cu istoria, când proletariatul a fost denumit „starea a patra". (*Nota lui Engels.*)

numai în acea ordine a lucrurilor în care nu vor mai exista nici clase şi nici antagonisme de clasă. Până atunci, în ajunul oricărei primeniri generale a societăţii, ultimul cuvânt al ştiinţei sociale va fi totdeauna:

„Lupta sau moartea; lupta sângeroasă sau pieirea. Iată cum se pune, în mod inevitabil, chestiunea. GEORGE SAND

I

(DIN LUCRAREA LUI MARX: „CONTRIBUŢII LA CRITICA ECONOMIEI POLITICE", BERLIN 1859, PAG. 61—64 [1])

Teoria timpului de muncă, luat ca unitate de măsură directă a monetei, a fost desvoltată sistematic pentru prima oară de către John Gray [2].

Conform planului său, o bancă naţională centrală stabileşte, prin sucursalele ei, timpul de muncă întrebuinţat pentru producerea diferitelor mărfuri. In schimbul mărfii, producătorul primeşte un certificat oficial al valorii, adică un bon de primire pentru timpul de muncă pe care îl con-

---

[1] Vezi *Karl Marx*: „Zur Kritik der politischen Oekonomie", Moscova 1934, pag. 72—75. — Toate notele din acest fragment aparţin lui Marx. — *N. Red.*

[2] *John Gray*: „The Social System etc. Treatise on the Principle of Exchange" [Sistemul social etc. Tratat despre principiile schimbului], Edinburgh 1831. Comp. de acelaş autor: „Lectures on the Nature and Use of Money" [Prelegeri despre natura şi întrebuinţarea monetei], Edinburgh 1848. După revoluţia din Februarie, Gray trimise guvernului provizoriu francez un memoriu în care îl învaţă că Franţa nu are nevoie de o „organisation of labour" [organizare a muncii], ci de o „organisation of exchange" [organizare a schimbului], al cărei plan se găseşte complect elaborat în sistemul monetar inventat de dânsul. Bunul John nu bănuia că, la interval de şaseprezece ani după apariţia „Sistemului Social", inventivul Proudhon brevetase aceeaşi descoperire.

ţine marfa sa[1]; aceste bancnote de 1 săptămână de lucru, 1 zi de lucru, 1 oră de lucru etc. servesc în acelaş timp ca titlu asupra unui echivalent în alte mărfuri din cele depozitate în magaziile băncii[2]. Acesta este principiul de bază, desvoltat cu grijă în amănunte şi sprijinit pe instituţiile engleze existente. „Cu acest sistem", spune Gray, „am putea vinde oricând pe bani, tot aşa de uşor cum este acum să cumpărăm pe bani: producţia ar fi izvorul mereu egal şi nesecat al cererii"[3]. Metalele preţioase şi-ar pierde „privilegiul" faţă de alte mărfuri, „luându-şi pe piaţă locul cuvenit alături de unt, ouă, brânzeturi şi stambă, iar valoarea lor nu ne-ar interesa mai mult decât aceea a diamantelor."[4] „Să păstrăm oare închipuita noastră unitate de măsură, aurul, încătuşând astfel forţele productive ale ţării, sau să ne întoarcem spre măsura firească a valorilor, munca, şi astfel să liberăm forţele productive ale ţării?"[5]

De vreme ce timpul de muncă este măsura imanentă a valorilor, la ce bun altă măsură exterioară? Dece se transformă valoarea de schimb în preţ? Dece îşi estimează toate mărfurile valoarea într'o marfă exclusivă care se preface astfel în însăşi fiinţa adecvată a valorii de schimb, adică în bani? Aceasta era problema pe care trebuia să o rezolve Gray. In loc de a o rezolva însă, el îşi închipuie că mărfurile ar avea relaţii directe între ele, ca produse

---

[1] *Gray*: „The Social System etc.", pag. 63. „Money should be merely a receipt, an evidence that the holder of it has either contributed certain value to the national stock of wealth, or that he has acquired a right to the same value from some one who has contributed to it." [„Banii ar trebui să fie doar o chitanţă, o dovadă, fie că posesorul a contribuit cu o valoare determinată la averea naţională existentă, fie că a dobândit un drept asupra acelei valori dela cineva care a contribuit la ea."]

[2] „An estimated value being previously put epon produce let it be lodged in a bank, and drawn out again, whenever it is required merely stipulating, by common consent, that he who lodges any kind of property in the proposed National Bank, may take out of it an equal value of whatever it may contain instead of being obliged to draw out the self same thing that he put in." [„Un produs, investit în prealabil cu o valoare estimativă, va fi depus la o bancă şi retras oricând va fi nevoie, stabilindu-se însă printr'o înţelegere generală că cel ce va fi depus orice fel de proprietate la banca naţională pomenită, poate retrage de acolo o valoare egală, orice ar conţine ea, în loc de a fi obligat să retragă acelaş obiect pe care l-a depus."] (*Gray*: „The Social System etc.", pag. [67] 68.)

[3] Ibid., pag. 16.

[4] *Gray*: „Lectures on Money etc.", pag. 182 [183].

[5] Ibid., pag. 169.

ale muncii sociale. Dar ele nu pot avea relaţii între ele, decât ca ceeace sunt. Mărfurile sunt produse directe ale unor munci individuale independente şi fără legătură între ele, care prin înstrăinarea lor în procesul schimbului privat trebue să se verifice ca muncă socială generală; cu alte cuvinte, munca pe bază de producţie de mărfuri devine muncă socială abia prin înstrăinarea generală a muncilor individuale. Dacă însă Gray presupune timpul de muncă cuprins în mărfuri ca fiind *direct social*, el îl presupune ca timp de muncă comun sau ca timp de muncă al unor indivizi direct asociaţi. Astfel, într'adevăr, o marfă specifică, cum e aurul sau argintul, nu ar putea figura faţă de celelalte mărfuri ca întrupare a muncii generale, valoarea de schimb nu ar deveni preţ, dar nici valoarea de întrebuinţare nu ar deveni valoare de schimb, produsul nu ar deveni marfă, iar baza însăşi a producţiei burgheze ar fi astfel desfiinţată. Dar nu aceasta este opinia lui Gray. *Produsele să fie produse ca mărfuri, dar nu schimbate ca mărfuri.*

Gray însărcinează o bancă naţională cu îndeplinirea acestui pios deziderat. Pe de o parte societatea, sub forma băncii, îi face pe indivizi dependenţi de condiţiile schimbului individual, iar pe de altă parte ea îi lasă să continue a produce pe baza schimbului individual. Consecvenţa lăuntrică îl sileşte însă pe Gray să nege condiţiile de producţie burgheză, una după alta, deşi voia doar să „reformeze" moneta rezultată din schimbul de mărfuri. Astfel el transformă capitalul în capital naţional[1], proprietatea funciară în proprietate naţională[2], iar dacă privim mai de aproape operaţiile băncii lui vom constata nu numai că ea primeşte mărfuri cu o mână şi eliberează cu cealaltă certificate pentru munca predată, dar că reglementează însăşi producţia. In ultima lui lucrare, „Lectures on Money" (Prelegeri asupra monetei), în care Gray se străduește, grijuliu, să-şi înfăţişeze moneta de muncă drept o reformă pur burgheză, el se încurcă în absurdităţi şi mai flagrante.

---

[1] „The business of every country ought to be conducted on a national capital" [„Afacerile oricărei ţări ar trebui să fie conduse pe baza unui capital naţional"]. (*John Gray*: „The Social System etc.", pag. 171)

[2] „The land to be transformed into national property" [„Pământul să fie transformat în proprietate naţională"]. (Ibid., pag. 298)

Orice marfă este direct monetă, aceasta era teoria lui Gray, dedusă din analiza lui incomplectă şi deci greşită a mărfii. Construirea „organică" a unei „monete de muncă", a unei „bănci naţionale", a unor „depozite de mărfuri" nu este decât o fantasmagorie în care dogma este prezentată ca o lege atotstăpânitoare. Dogma după care marfa este direct monetă sau după care munca singulară a individului particular este direct muncă socială, nu devine, fireşte, adevărată prin faptul că o bancă crede într'însa şi operează în conformitate. Falimentul ar prelua, în cazul acesta, rolul criticii practice. Ceeace rămâne la Gray ascuns, şi în special ascuns lui însuşi, anume că moneta de muncă e o perifrază cu resonanţă economică pentru picsul deziderat de a se descotorosi de monetă odată cu moneta de valoarea de schimb, odată cu valoarea de schimb, de marfă, iar odată cu marfa de forma burgheză a producţiei, este exprimat fără înconjur de unii dintre socialiştii englezi care au scris unii înaintea, alţii după Gray[1]. Domnului *Proudhon* şi şcoalei lui îi fusese însă rezervat să propovăduiască degradarea *monetei* şi înălţarea la cer a *mărfii* ca miez al socialismului, transformând astfel socialismul într'o confuzie elementară asupra corelaţiei necesare dintre marfă şi monetă [2].

II

CUVÂNTARE DESPRE PROBLEMA LIBERULUI-SCHIMB

ţinută la 9 Ianuarie 1848 la societatea democrată din Bruxelles de

Karl Marx

Domnilor! Abrogarea legilor cerealelor în Anglia este victoria cea mai mare pe care a repurtat-o în secolul al

[1] Vezi de pildă *W. Thompson*: „An Inquiry into the Distribution of Wealth" [O analiză a distribuţiei avuţiilor etc.], Londra 1824. *Bray*: „Labours Wrongs and Labours Remedy" [Racilele muncii şi uşurarea muncii], Leeds 1839.

[2] Ca manual al acestei melodramatice teorii a monetei poate fi considerat *Alfred Darimon*: „De la réforme des banques" [Despre reforma băncilor], Paris 1856.

XIX-lea liberul-schimb. In toate ţările în care fabricanţii vorbesc de liberul-schimb ei au în vedere mai cu seamă comerţul liber al cerealelor sau al materiilor prime în general. „A încărca cerealele străine cu taxe vamale protecţioniste, e o infamie; înseamnă a specula înfometarea poporului."

Pâine ieftină, salarii mari, cheap food, high wages, acesta e unicul scop pentru care partizanii liberului-schimb au cheltuit în Anglia milioane, iar entuziasmul lor a şi contaminat pe confraţii lor de pe continent. In general, cei ce doresc liberul-schimb, îl doresc spre îmbunătăţirea stării claselor muncitoare.

Dar, minune! Poporul căruia voiesc să-i procure cu orice preţ pâine ieftină e foarte ingrat. Pâinea ieftină este tot atât de rău famată în Anglia, pe cât este de rău famată guvernarea ieftină în Franţa. Poporul priveşte pe oamenii plini de abnegaţie, pe un Bowring, pe un Brigth şi consorţii, drept cei mai aprigi duşmani şi drept ipocriţii cei mai neruşinaţi.

Toată lumea ştie că în Anglia lupta dintre liberali şi democraţi e lupta dintre partizanii liberului-schimb şi chartişti.

Să vedem acum în ce fel au dovedit poporului partizanii englezi ai liberului-schimb intenţiile nobile de care sunt însufleţiţi.

Ei au spus muncitorilor din fabrici:

Taxele vamale asupra cerealelor sunt un bir pe salariu; birul acesta îl plătiţi latifundiarilor, acestor aristocraţi medievali; dacă starea voastră e jalnică, aceasta e urmarea scumpetei alimentelor de primă necesitate.

La rândul lor, muncitorii întrebară pe fabricanţi: Cum se face că în decursul celor treizeci de ani din urmă, când industria noastră s'a desvoltat cel mai mult, salariul nostru a scăzut mult mai repede decât s'a urcat preţul cerealelor?

Birul pe care, după cum pretindeţi voi, îl plătim latifundiarilor, se ridică la vreo 3 pence pe săptămână, de fiecare lucrător; în schimb salariul ţesătorului manual a scăzut, din 1815 până în 1843, dela 28 şilingi pe săptămână la 5 şilingi; iar salariul ţesătorului mecanic a fost comprimat între 1823 şi 1843 dela 20 şilingi pe săptămână la 8 şilingi.

In tot acest timp, birul pe care l-am plătit moşierului nu a întrecut 3 pence. Şi mai târziu, când în 1834 pâinea se ieftinise mult şi afacerile mergeau bine, ce ne-aţi spus? Dacă sunteţi nenorociţi e din cauză că faceţi prea mulţi copii, e din cauză că sunt mai rodnice căsniciile voastre decât munca voastră!

Acestea sunt propriile voastre cuvinte, cu care ne-aţi răspuns atunci, iar apoi v'aţi dus şi aţi fabricat alte legi pentru sărăcime şi aţi ridicat casele de muncă, aceste Bastilii ale proletarilor.

La care au răspuns fabricanţii:

Aveţi dreptate, stimaţi domni muncitori; nu numai preţul cerealelor, dar şi concurenţa mâinii de lucru oferite determină salariul.

Dar ţineţi seamă şi de faptul că pământul nostru e numai stâncă şi nisip. Doar nu vă închipuiţi că cerealele se cultivă în ghiveci! Dacă însă în loc de a prăpădi capitalul nostru, munca noastră, pe un pământ sterp, am renunţa la agricultură, ocupându-ne numai şi numai de industrie, atunci întreaga Europă ar renunţa la fabricile ei, iar Anglia ar deveni un singur mare oraş industrial, având tot restul Europei ca provincie agricolă.

In timp ce vorbeşte astfel lucrătorilor săi, fabricantul este interpelat la rândul lui de detailist:

Dar dacă desfiinţăm legile cerealelor, vom fi ruinat agricultura, fără însă a fi silit celelalte ţări să se aprovizioneze din fabricile noastre şi să renunţe la ale lor.

Care va fi urmarea? Eu pierd clientela pe care o am acum la ţară, iar comerţul intern îşi pierde debuşeul.

Fabricantul îi întoarce spatele lucrătorului ca să răspundă negustorului: Cât despre asta, lăsaţi pe noi. Taxele asupra cerealelor odată desfiinţate, vom obţine din străinătate cereale mai ieftine. Pe urmă reducem salariile, care în acelaş timp se vor urca în celelalte ţări din care ne aprovizionăm noi cu grâne.

In felul acesta, afară de avantajele de care ne bucurăm acum, îl vom avea şi pe acela al salariilor mai reduse, şi cu ajutorul tuturor acestor avantaje vom sili continentul să cumpere dela noi.

Dar acum se amestecă în discuţie şi arendaşul şi muncitorul agricol.

Dar noi, strigă ei, dar noi ce ne facem?

Să contribuim noi la condamnarea la moarte a agriculturii, din care trăim? Să răbdăm noi ca să ni se taie craca de sub picioare?

In locul oricărui răspuns, Liga pentru abrogarea legilor cerealelor (Anti-corn-law-league) s'a mulţumit să iniţieze un concurs cu premii pentru cele mai bune trei lucrări despre influenţa favorabilă a desfiinţării legilor cerealelor asupra agriculturii engleze.

Premiile acestea au fost atribuite domnilor Hope, Morse şi Greg, ale căror lucrări au fost răspândite la ţară în mii de exemplare.

Unul dintre laureaţi se însărcinează să dovedească că nici arendaşul şi nici muncitorul agricol nu vor păgubi de pe urma importului de cereale, ci numai moşierul. Arendaşul englez, exclamă dânsul, nu are a se teme de abrogarea legilor cerealelor, căci nicio ţară nu poate produce cereale atât de bune şi de ieftine ca Anglia.

Chiar dacă preţul cerealelor ar scădea, vouă acest lucru nu v'ar dăuna, căci scăderea ar lovi doar în rentă, care ar scădea la rândul ei şi nicidecum în profit şi salariu, care vor rămâne aceleaşi.

Al doilea laureat, domnul Morse, pretinde dimpotrivă că preţul cerealelor s'ar urca de pe urma abrogării legilor cerealelor. El îşi dă toată osteneala să dovedească că niciodată taxele vamale protecţioniste nu au putut asigura cerealelor un preţ remuneratoriu.

Spre întărirea acestei afirmaţii, el menţionează faptul că oridecâteori se importă cereale din străinătate, preţul cerealelor în Anglia se ridică simţitor, pe când atunci când se importă puţin, preţul coboară foarte mult. Laureatul uită că nu importul era cauza preţului ridicat, ci preţul ridicat era cauza importului.

El pretinde, spre deosebire de colaureaţii săi, că orice urcare a preţului cerealelor este profitabil arendaşului şi muncitorului, nu latifundiarului.

Al treilea laureat, domnul Greg, care e mare industriaş şi a cărui carte se adresează marilor arendaşi, nu putea să se servească de astfel de prostii pentru a ieşi din încurcătură. Limbajul său e mai ştiinţific.

El admite că legile cerealelor fac ca renta să crească numai pentrucă determină urcarea preţului cerealelor şi că fac să crească preţul cerealelor numai prin faptul că

silesc capitalul să se întoarcă spre pământuri de calitate inferioară, ceeace se explică în modul cel mai simplu.

In măsura în care crește populația este necesar, de îndată ce nu se mai pot importa cereale din străinătate, să se pună în exploatare terenuri mai puțin fertile, a căror cultivare cere cheltuială mai mare și ale căror produse sunt, prin urmare, mai scumpe.

Deoarece este nevoie de toată cantitatea de cereale astfel produsă, și ele vor trebui deci să fie cumpărate, firește că prețul se va orienta după acela al produselor solului de calitate inferioară. Diferența dintre prețul acesta și cheltuelile de producție ale solului mai bun constitue tocmai renta.

Dacă, prin urmare, prețul cerealelor, și ca urmare renta, scade din cauza abrogării legilor cerealelor, aceasta se datorește faptului că solul de calitate inferioară nu mai este lucrat. Prin urmare, scăderea rentei atrage negreșit după sine ruinarea unei părți dintre arendași.

Aceste observații erau necesare spre a înțelege limbajul domnului Greg.

Micii arendași, spune dânsul, care nu se vor putea menține prin agricultură vor găsi un refugiu în industrie. In ce privește pe marii arendași, ei vor avea de câștigat. Sau moșierii vor fi siliți să le vândă ieftin terenurile lor, sau contractele de arendare pe care le fac cu dânșii vor fi încheiate pe termene foarte lungi. Aceasta le va permite să investească în teren capitaluri mai mari, să folosească mașini în mai mare măsură, economisind astfel munca umană care va fi de altfel mai ieftină datorită scăderii generale a salariilor, ca urmare directă a abrogării legilor cerealelor.

Doctorul Bowring a dat acestor argumente o sfințire religioasă, strigând cu ocazia unei întruniri publice: „Isus Hristos este liberul-schimb, liberul-schimb este Isus Hristos!"

Se înțelege că toată fățărnicia aceasta nu putea face pe lucrători să li se pară mai gustoasă pâinea cea ieftină.

De altfel, cum să fi putut pricepe muncitorii filantropia subită a fabricanților, a acelorași oameni care erau încă în plină luptă contra legii pentru ziua de zece ore, cu ajutorul căreia ziua de muncă a muncitorului de fabrică avea să fie redusă dela douăsprezece la zece ore!

Spre a vă da o idee despre filantropia acestor fabri-

canți, vă amintesc, domnilor, regulamentele introduse în toate fabricile.

Fiecare fabricant are un adevărat cod penal pentru uzul său propriu, care stabilește pedepse pentru toate infracțiunile voite sau involuntare; de pildă, muncitorul va plăti atât și atât dacă are cumva nenorocirea să se așeze pe scaun, dacă șoptește, dacă vorbește, dacă râde, dacă întârzie câteva minute, dacă se strică o piesă a unei mașini, dacă nu furnizează produsele de calitatea cerută etc. etc. Amenzile sunt întotdeauna mai mari decât paguba reală pricinuită de lucrător. Pentru a-i înlesni cât mai mult lucrătorului să se facă pasibil de amenzi, ceasul fabricii este pus înainte, sau i se dau materii prime proaste din care el să fabrice produse bune. Șeful de atelier este destituit dacă nu este destul de priceput în a face să se înmulțească infracțiunile.

Vedeți, domnilor, că această legislație particulară este anume creată ca să cultive infracțiunile, iar infracțiunile sunt cultivate pentru a se face din ele bani. Astfel fabricantul uzează de toate mijloacele spre a micșora salariul nominal, și chiar pentru a exploata întâmplările asupra cărora muncitorul nu e stăpân.

Și acești fabricanți sunt aceiași filantropi care pretind să-i convingă pe muncitori că ar fi în stare să cheltuiască sume enorme, numai și numai pentru a îmbunătăți soarta lor. Pe deoparte ciuntesc salariul muncitorului în modul cel mai meschin, servindu-se de regulamente de muncă, pe de altă parte își impun sacrificiile cele mai grele spre a i-l majora cu ajutorul Ligii pentru abrogarea legilor cerealelor.

Ei ridică cu mare cheltuială palate în care Liga să-și instaleze sediul ei oarecum oficial, trimit o întreagă armată de apostoli în toate ungherele Angliei ca să propovăduiască religia liberului-schimb. Tipăresc și distribue gratuit mii de broșuri spre a lumina muncitorul asupra propriilor sale interese. Cheltuesc sume enorme spre a câștiga presa de partea lor. Organizează un aparat administrativ grandios pentru a conduce mișcarea în favoarea liberului-schimb și-și desfășoară talentele oratorice la întrunirile publice. La una din aceste întruniri, un muncitor a strigat:

Dacă moșierii ar vinde oasele noastre, voi fabricanții ați fi cei dintâi ca să le cumpărați, pentru a le duce la moară să faceți făină dintr'însele.

Muncitorii englezi au priceput perfect semnificaţia luptei dintre moşieri şi capitaliştii industriali. Ei ştiu prea bine că scăderea preţului pâinii era dorită pentru a se reduce salariile şi că profitul capitalistului va creşte cu atât cu cât va scădea renta.

Ricardo, apostolul liber-schimbiştilor englezi, cel mai distins economist din secolul nostru, este întru totul de acord în privinţa aceasta cu muncitorimea.

El spune în celebra sa lucrare de economie politică:

„Dacă în loc de a produce cereale am descoperi o piaţă nouă de unde să ni le putem procura mai ieftin, salariile ar scădea şi profitul ar creşte. Scăderea preţului produselor agricole comprimă nu numai salariile muncitorilor agricoli, ci şi pe cele ale muncitorilor industriali sau ale celor ocupaţi în comerţ."

Şi să nu credeţi, domnilor, că pentru un muncitor este tot una dacă, în loc de cinci franci cât primea înainte, primeşte acum doar patru franci, fiindcă s'au ieftinit cerealele.

Nu a scăzut oare salariul său în raport cu profitul? Şi nu e oare limpede că situaţia sa socială s'a înrăutăţit în raport cu aceea a capitalistului? Pe deasupra el mai şi pierde în mod efectiv.

Câtă vreme preţul grânelor era mai mare şi salariul deasemenea, era suficient să facă puţină economie la consumul pâinii spre a-şi putea procura şi alte satisfacţii. Însă de îndată ce pâinea va fi foarte ieftină şi prin urmare şi salariul foarte scăzut, nu va mai putea economisi nimic la pâine spre a-şi putea cumpăra altele.

Muncitorii englezi au dat a înţelege liber-schimbiştilor englezi că nu se lasă înşelaţi de făgăduelile şi minciunile lor, iar dacă li s'au alăturat totuşi în lupta contra moşierilor, au făcut-o numai spre a distruge ultimele rămăşiţe ale feudalismului şi a avea de-a-face cu un singur duşman. Muncitorii nu s'au înşelat în socotelile lor; căci moşierii, spre a se răzbuna împotriva industriaşilor, făcură cauză comună cu muncitorii pentru a impune legea zilei de muncă de zece ore pe care aceştia o cereau zadarnic de treizeci de ani şi care fu votată imediat după desfiinţarea legilor cerealelor.

Dacă la congresul economiştilor doctorul Bowring a scos din buzunar o listă lungă spre a comunica câte

vite, şunci, slănină, păsări etc. au fost importate în Anglia spre a fi consumate, precum pretinde dânsul, de muncitori, el a uitat însă, din păcate, să spună că în acelaş timp muncitorii din Manchester şi alte oraşe industriale s'au pomenit aruncaţi pe drumuri din pricina crizei care începea.

In principiu, în economia politică nu este permis să aduni cifrele unui singur an spre a deduce din ele regule generale. Trebue luată întotdeauna media a şase sau şapte ani — perioada în care industria modernă trece prin fazele de prosperitate, stagnare, criză, încheindu-şi ciclul inevitabil.

Fără îndoială că atunci când scade preţul tuturor mărfurilor — şi aceasta este consecinţa necesară a liberului-schimb — îmi pot procura cu un franc mult mai multe lucruri decât înainte. Şi francul muncitorului valorează tot atât cât al altuia. Prin urmare, liberul-schimb va fi foarte avantajos pentru muncitor. Chestiunea nu prezintă decât un mic neajuns, anume că muncitorul, înainte de a preschimba francul său contra altor mărfuri, a trebuit să preschimbe munca sa contra capitalului. Dacă la acest schimb ar primi mereu pentru aceeaşi muncă francul în chestiune, iar preţul celorlalte mărfuri ar scădea, el ar fi întotdeauna în câştig. Greutatea nu constă în a dovedi că atunci când preţul mărfurilor scade, voi obţine cu aceeaşi bani mai multe mărfuri.

Economiştii relevă întotdeauna preţul muncii în momentul când el este preschimbat contra altor mărfuri, dar lasă permanent la o parte momentul în care are loc preschimbarea muncii contra capitalului. Când se cer mai puţine cheltueli pentru a pune în mişcare maşina producătoare de mărfuri, atunci lucrurile necesare pentru întreţinerea acestei maşini, care se numeşte muncitor, vor costa şi ele mai puţin. Când toate mărfurile se ieftinesc, atunci se va ieftini şi munca, care este la rândul ei o marfă, şi, precum vom vedea mai departe, această marfă, munca, se va ieftini relativ mult mai mult decât celelalte mărfuri. Dacă muncitorul continuă să se bizue pe argumentele economiştilor, el va constata că în buzunarul lui francul s'a tot redus, până ce i-au mai rămas doar cinci bănuţi.

La aceasta, economiştii vor răspunde:

Ei da, recunoaştem că concurenţa dintre muncitori, care sub regimul liberului-schimb fireşte că nu va fi mai redusă,

va coborî în scurt timp salariile la nivelul preţurilor scăzute ale mărfurilor. Pe de altă parte însă, acest preţ redus al mărfurilor va prilejui o creştere a consumului; consumul sporit va cere o producţie mai mare, care la rândul ei va atrage după sine o cerere mai mare de mână de lucru, iar această cerere de mână de lucru va fi urmată de urcarea salariilor.

Toată această argumentare se reduce la cele ce urmează: liberul-schimb face să crească forţele de producţie. Când industria este în creştere, când bogăţia, forţele de producţie, cu un cuvânt când capitalul de producţie face să crească cererea de mână de lucru, atunci creşte şi preţul muncii şi în consecinţă şi salariul. Condiţia cea mai favorabilă pentru muncitor este creşterea capitalului. Şi lucrul acesta trebue să-l admitem. Când capitalul e staţionar, industria nu numai că rămâne staţionară, dar va regresa, şi în cazul acesta prima victimă e muncitorul. El va fi ruinat înaintea capitalistului. Iar în cazul când capitalul creşte, adică în cazul acesta, care, precum am mai spus, e *cel mai bun* pentru muncitor, care îi va fi soarta? Şi în acest caz el va fi ruinat. Creşterea capitalului productiv cuprinde într'însul concentrarea şi acumularea capitalurilor. Centralizarea capitalurilor are ca urmare o mai mare diviziune a muncii şi o întrebuinţare sporită a maşinilor. O diviziune a muncii mai mare distruge dibăcia specială a muncitorului; şi înlocuind-o printr'o muncă pe care o poate îndeplini oricine, ea face să crească concurenţa dintre muncitori.

Concurenţa aceasta va fi cu atât mai mare, cu cât diviziunea muncii îl va pune pe muncitor în situaţia de a îndeplini singur munca a trei oameni. Maşinile duc la acelaş rezultat, dar într'o măsură încă şi mai mare. Creşterea capitalului productiv îi sileşte pe capitaliştii industriali să lucreze cu mijloace mereu crescânde, ruinând prin aceasta pe micul industriaş şi proletarizându-l. Mai departe, dobânda scăzând în măsura în care se acumulează capitalul, micii rentieri, care nu vor mai putea trăi din rentă, vor fi siliţi să intre în industrie, mărind astfel numărul proletarilor.

In sfârşit, pe măsură ce creşte, capitalul productiv va fi tot mai mult silit să producă pentru un debuşeu ale cărui trebuinţe nu-i sunt cunoscute. Cu cât producţia a de-

păşit mai mult trebuinţele, cu atât oferta se va strădui să forţeze cererea şi în consecinţă crizele vor creşte în intensitate şi frecvenţă. Dar la rândul ei fiecare criză grăbeşte centralizarea capitalurilor şi face să crească proletariatul. Deci cu cât capitalul productiv creşte mai mult, cu atât sporeşte şi concurenţa dintre muncitori, şi anume într'un raport mult mai mare. Salarizarea muncii scade *pentru toţi*, iar povara muncii sporeşte pentru unii.

In 1829 existau la Manchester 1.088 filatori, care lucrau în 36 fabrici. In 1841 rămăseseră numai 488, şi aceştia deserveau cu 53.353 fusuri mai mult decât cei 1.088 muncitori din 1829. Dacă munca manuală ar fi crescut în aceeaşi măsură ca puterea de producţie, numărul muncitorilor ar fi trebuit să se ridice la 1.848; prin urmare, perfecţionările tehnice au scos din muncă 1.400 lucrători.

Ştim dinainte ce vor răspunde economiştii. Aceşti oameni scoşi dela muncă, spun ei, vor găsi altă ocupaţie. D-l dr. Bowring nu a omis să recurgă din nou la acest argument, cu ocazia congresului economiştilor. Dar nici n'a omis să se contrazică el însuşi.

In 1835 d-l Bowring a ţinut în Camera Comunelor o cuvântare despre cei 50.000 ţesători din Londra, care demult nu au ce mânca, neputând găsi acea nouă ocupaţie pe pe care le-o făgăduiau partizanii liberului-schimb.

Să ascultăm părţile cele mai caracteristice ale acestei cuvântări ţinute de d-l dr. Bowring:

„Mizeria ţesătorilor manuali", spune dânsul, „e urmarea ineluctabilă a oricărei munci care se învaţă uşor şi care poate fi înlocuită în orice moment cu mijloace mai ieftine. Deoarece în asemenea caz concurenţa dintre muncitori e deosebit de mare, orice scădere cât de mică a cererii provoacă criza. Ţesătorii manuali sunt împinşi oarecum la extrema limită a existenţei omeneşti. Incă un pas, şi existenţa nu mai e posibilă. Sdruncinarea cea mai uşoară ajunge ca să-i arunce pe făgaşul decăderii. Progresele tehnicii, care limitează din ce în ce munca manuală, aduc cu sine în mod firesc în epocile de tranziţie multe suferinţe trecătoare. Bunăstarea naţională nu poate fi dobândită decât prin suferinţe individuale. In industrie se poate păşi înainte numai pe seama celor care rămân în urmă, iar dintre toate invenţiile, aceea a războiului mecanic apasă mai greu asupra ţesătorului manual. Ţesătorul

manual a fost scos şi până acum din luptă la multe articole care se fabricau cu mâna, dar el va mai fi scos din luptă şi în viitor la articole care azi se mai fabrică încă de mână."

„Am la mine", spune el în altă parte, „o corespondenţă dintre guvernatorul general al Indiilor Orientale şi Compania Indiilor Orientale. Această corespondenţă se referă la ţesătorii din districtul Dakka. Guvernatorul spune în scrisorile sale: Acum câţiva ani, Compania Indiilor Orientale primea 6-8 milioane bucăţi de stambă fabricate cu războaiele de mână din ţară. Cererea scăzu mereu, până se reduse la un milion de bucăţi. In momentul acesta a încetat aproape cu totul. Ba mai mult. In 1800 America de Nord se aproviziona din Indii cu aproape 800.000 bucăţi de stambă. In 1830 abia dacă mai lua 4.000 bucăţi. In sfârşit, în 1800 se trimetea un milion de bucăţi de stambă în Portugalia. In 1830 Portugalia nu mai primea decât 20.000 bucăţi."

„Relatările despre mizeria ţesătorilor din Indii sunt îngrozitoare; care să fie oare cauza acestei mizerii?"

„Apariţia pe piaţă a produselor engleze, confecţionarea articolului la războiul mecanic."

„Un foarte mare număr de ţesători a pierit de mizerie. Ceilalţi au trecut la alte munci, în special la munci rurale. A nu putea să schimbi ocupaţia, este egal cu o condamnare la moarte. Iar în momentul acesta, regiunea Dakka este inundată cu aţă englezească şi ţesături englezeşti. Muselina de Dakka, renumită în toată lumea pentru frumuseţea şi rezistenţa ei, a dispărut deasemenea din cauza concurenţei maşinilor engleze. Va fi, cred, greu de găsit în întreaga istorie a industriei suferinţe ca acelea cărora le-au fost supuse întregi pături sociale în Indiile Orientale."

Cuvântarea d-lui dr. Bowring este cu atât mai remarcabilă, cu cât faptele arătate de d-sa sunt reale, pe când frazele cu care se străduește să le mascheze îmbracă acel caracter de ipocrizie propriu tuturor peroraţiilor liber-schimbiste. El prezintă muncitorii ca pe nişte mijloace de producţie care trebue înlocuite prin altele mai ieftine. Se preface că vede în munca despre care vorbeşte o muncă cu totul excepţională, iar în maşina care a desfiinţat pe ţesători deasemenea o maşină excepţională. El uită că nu

există muncă manuală care să nu poată avea într'o bună zi aceeaşi soartă ca ţesătoria.

„Ţelul necontenit şi tendinţa oricărei perfecţionări în mecanică este de a face cu totul de prisos munca umană sau de a reduce costul ei, înlocuind munca lucrătorului adult cu aceea a femeilor şi copiilor, sau punând un simplu ajutor în locul lucrătorului dibaciu. In majoritatea torcătoriilor hidraulice de aţă [Wassergarn], în englezeşte *trostle mills*, torsul este efectuat de fete de 16 ani şi chiar mai mici. Introducerea selfactor-ului în locul mule-ei de mână a fost urmată de concedierea majorităţii torcătorilor, păstrându-se în locul lor copiii şi tinerii."

Aceste cuvinte rostite de cel mai pătimaş liber-schimbist, de d-l dr. Ure, sunt făcute pentru a complecta mărturisirile d-lui dr. Bowring. D-l Bowring vorbeşte despre unele suferinţe individuale, însă spune totodată că aceste suferinţe individuale ruinează întregi pături sociale; vorbeşte despre suferinţe trecătoare în vremuri de tranziţie, însă în acelaş timp nu ascunde că aceste suferinţe trecătoare au fost pentru marea majoritate trecerea dela viaţă la moarte, iar pentru ceilalţi trecerea dela o situaţie mai bună la una mai proastă. Dacă spune mai departe că suferinţele muncitorilor sunt inseparabile de progresul industriei şi necesare bunei stări naţionale, atunci afirmă pur şi simplu că bunăstarea clasei burgheze este condiţionată în mod necesar de suferinţa clasei muncitoare.

Toată mângâierea pe care d-l Bowring o oferă muncitorilor, care plătesc acest lucru cu viaţa, ca şi, în general, întreaga doctrină a echilibrării elaborată de liber-schimbişti se reduce la următoarele:

Voi, mii de muncitori care muriţi, nu disperaţi. Puteţi muri liniştiţi. Clasa voastră nu piere. Ea va fi întotdeauna destul de numeroasă, încât să poată fi decimată de capital fără temere de a fi distrusă. De altfel, cum şi-ar găsi capitalul o întrebuinţare utilă dacă nu ar avea grijă să întreţină materialul de exploatat — muncitorii — spre a-i putea exploata din nou?

Dar oare dece problema influenţei pe care o va avea asupra stării clasei muncitoare punerea în fapt a liberului-schimb este o problemă care îşi aşteaptă abia rezolvarea? Toate legile formulate de economişti, dela Quesnay până la Ricardo, se bazează pe presupunerea că barierele care

îngrădeau până acum liberul-schimb nu mai există. Această legislaţie se intensifică pe măsură ce liberul-schimb devine realitate. Prima lege afirmă că concurenţa reduce preţul fiecărei mărfi la minimul costului ei de producţie. Prin urmare preţul firesc al muncii este salariul minim. Şi care este acest minim de salariu? Tocmai atât cât este necesar pentru a produce obiectele indispensabile întreţinerii muncitorului şi a-i da putinţa să se menţină şi să-şi perpetueze clasa în măsura în care acest lucru e necesar.

Nu trebue însă să credem că muncitorul va avea numai acest salariu minim, şi încă mai puţin trebue să credem că muncitorul va avea întotdeauna acest minim de salariu.

Nu, după legilr acestea clasa muncitoare va fi din când în când mai fericită. Va avea uneori mai mult decât minimul, dar acest plus va fi doar o compensaţie pentru ceeace în vremuri de stagnare industrială va avea sub minim. Cu alte cuvinte: Dacă adunăm ceeace va fi avut clasa muncitoare atât peste cât şi sub strictul necesar, într'un interval oarecare ce revine periodic, adică în acel ciclu pe care-l parcurge industria trecând pe rând prin faze de prosperitate, supraproducţie, stagnare, criză, vom vedea că ea nu a primit în total nici mai mult nici mai puţin decât acel minim, adică: clasa muncitoare se va fi menţinut ca clasă, după ce va fi îndurat atâta şi atâta mizerie, atâta şi atâta suferinţă şi va fi lăsat atâţia şi atâţia morţi pe câmpul de luptă al industriei. Dar ce are a face? Clasa continuă să existe, ba mai mult chiar: ea va fi sporit.

Dar asta nu e totul. Progresul industriei furnizează mijloace de existenţă mai puţin costisitoare. Astfel rachiul a înlocuit berea, bumbacul — lâna şi inul, iar cartofii au înlocuit pâinea.

Deoarece se găsesc mereu mijloace de a hrăni munca cu produse tot mai ieftine şi mai mizerabile, salariul minim este în continuă scădere. Dacă la început salariul îl făcea pe om să muncească pentru a trăi, el îl lasă şi acum să trăiască, dar o viaţă de maşină. Existenţa lui nu are altă valoare decât aceea a unei simple forţe de producţie, iar capitalistul îl tratează în consecinţă. Această lege a mărfii-muncă, salariul minim, se realizează în măsura în care premisa economiştilor: liberul-schimb, devine realitate, fapt. Astfel, din două una: sau trebue să negăm întreaga economie politică bazată pe premisa liberului-schimb, sau tre-

bue să recunoaştem că sub regimul acesta muncitorii sunt loviţi cu toată asprimea de legile economice.

Pentru a rezuma, deci: Ce este liberul-schimb în starea actuală a societăţii? Libertatea capitalului. Dacă aţi doborît şi cele câteva bariere naţionale care mai stânjenesc încă libera desvoltare a capitalului, nu aţi făcut decât să-i descătuşaţi activitatea. Câtă vreme va dăinui relaţia dintre muncă salariată şi capital, chiar dacă schimbul mărfurilor s'ar desfăşura în condiţiile cele mai favorabile, va exista totdeauna o clasă care exploatează şi alta care este exploatată. E într'adevăr greu să pricepi îndrăsneala liber-schimbiştilor, care îşi închipue că întrebuinţarea mai avantajoasă a capitalului va face să dispară antagonismul dintre capitaliştii industriali şi muncitorii salariaţi. Dimpotrivă. Singurul rezultat va fi că antagonismul acestor două clase va deveni şi mai vădit.

Să ne închipuim un moment că nu mai există legile cerealelor, nici taxele de vamă, comunale sau ale statului, într'un cuvânt că toate împrejurările secundare pe care muncitorul le mai poate privi azi ca pe nişte cauze ale situaţiei sale mizere au dispărut cu totul, şi vom fi sfâşiat tot atâtea văluri care ascundeau ochilor săi pe adevăratul duşman.

El va vedea cum capitalul devenit liber nu-l transformă mai puţin în sclav decât capitalul îngrădit de barierele vamale.

Domnilor! Nu vă lăsaţi impresionaţi de cuvântul abstract *libertate*. Libertatea cui? Cuvântul nu înseamnă libertatea unui ins faţă de altul. Inseamnă doar libertatea de care se bucură capitalul de a sdrobi pe muncitor.

La ce bun să mai consfinţiţi libera concurenţă prin această idee a libertăţii, când această idee a libertăţii e doar produsul unei stări întemeiate pe libera concurenţă?

Am arătat ce este frăţia pe care o suscită liberul-schimb între diferitele clase ale uneia şi aceleiaşi naţiuni. Frăţia pe care liberul-schimb ar crea-o între diferitele naţiuni ale lumii n'ar fi întru nimic mai frăţească; ideea de a da numele de frăţie universală exploatării în formă cosmopolită putea naşte doar în sânul burgheziei. Toate fenomenele destructive pe care le zămisleşte liberul-schimb înlăuntrul unei ţări, se repetă în proporţii uriaşe pe piaţa

mondială. Nu e nevoie să ne oprim mai mult asupra sofismelor pe care le pun în circulaţie partizanii liberului-schimb şi care valorează tot atât cât argumentele celor trei laureaţi, domnii Hope, Morse şi Greg.

Ni se spune, bunăoară, că liberul-schimb ar da naştere unei diviziuni a muncii pe scară internaţională, prin care ar atribui fiecărei ţări o producţie în armonie cu avantajele ei naturale.

Dv. credeţi poate, domnilor, că producţia de cafea şi zahăr e menirea firească a Indiilor Occidentale.

Acum două secole, natura, căreia nu-i pasă de negoţ, nu plantase acolo nici arbuşti de cafea, nici trestie de zahăr. Şi nu va trece poate nici jumătate de secol şi nu se va mai găsi acolo nici cafea, nici zahăr, căci Indiile Orientale, producând mai ieftin, au şi început, cu succes, lupta împotriva acestei pretinse meniri fireşti a Indiilor Occidentale.

Şi aceste Indii Occidentale, cu bogăţiile lor naturale, sunt pentru englezi o sarcină tot atât de grea ca şi ţesătorii din Dakka, ce păreau meniţi, dintru începutul începuturilor, să ţese la războiul de mână.

Să nu pierdem din vedere încă un fapt, anume că, după cum totul a devenit monopol, există azi unele ramuri ale industriei care domină pe toate celelalte, conferind popoarelor care se ocupă cu ele mai cu osebire supremaţia pe piaţa mondială. Astfel, în schimburile internaţionale, bumbacul singur ocupă, din punct de vedere comercial, un loc mult mai important decât toate celelalte materii prime care servesc la confecţionarea de îmbrăcăminte, luate împreună. E cu adevărat ridicol cum liber-schimbiştii atrag atenţia asupra celor câteva specialităţi ale fiecărei ramuri industriale, produse cel mai ieftin în ţările cu industrie desvoltată, spre a le arunca în balanţa contra produselor de primă necesitate.

Dacă partizanii liberului-schimb nu pricep cum se poate îmbogăţi o ţară în dauna alteia, să nu ne mirăm, dat fiind că aceiaşi oameni nu vor să priceapă nici cum se poate îmbogăţi o clasă în dauna alteia, înlăuntrul unei ţări.

Nu credeţi însă domnilor că, dacă criticăm liberul-schimb, avem cumva intenţia de a lua apărarea sistemului vamal protecţionist.

Poţi combate constituţionalismul fără a fi, din această cauză, un simpatizant al absolutismului.

Dealtminteri, sistemul taxelor de import protecţioniste nu e decât un mijloc de a face să se desvolte marea industrie a unei ţări, adică a o face să depindă de piaţa mondială; iar din clipa când depinzi de piaţa mondială, depinzi automat, mai mult sau mai puţin, de liberul-schimb. Afară de aceasta, sistemul taxelor protecţioniste face să se desvolte libera concurenţă înlăuntrul unei ţări. Tocmai deaceea se observă că în ţările unde burghezia începe să-şi facă loc, ca clasă, ca de pildă în Germania, ea îşi dă multă osteneală ca să obţină taxe protecţioniste. Acestea sunt, pentru ea, arme împotriva feudalismului şi a absolutismului în stat, sunt un mijloc de a-şi concentra forţele şi de a realiza liberul-schimb în chiar interiorul ţării.

Dar, în general, sistemul taxelor protecţioniste e azi conservator, pe când acela al liberului-schimb are efecte distrugătoare. El face să se descompună fostele naţionalităţi şi împinge la extrem antagonismul dintre proletariat şi burghezie. Cu alte cuvinte, sistemul liberului-schimb grăbeşte revoluţia socială. Şi numai în acest sens revoluţionar, domnilor, sunt pentru liberul-schimb.

III

SCRISOAREA LUI KARL MARX CĂTRE P. W. ANNENKOFF [1]

Bruxelles, 28 Decembrie [1846],
Rue d'Orléans 42, Fbg. Namur.

Dragă domnule Annenkoff,

Vei fi primit de mult răspunsul meu la scrisoarea d-tale din 1 Noembrie, dacă librarul meu nu mi-ar fi trimis abia săptămâna trecută cartea d-lui Proudhon „Filosofia

[1] Scrisoarea lui Marx către Annenkoff, redactată în limba franceză, a fost publicată prima oară în: „M. M. Stasjulewitsch und seine Zeitgenossen in ihrem Briefwechsel" [M. M. Stasjulewitsch şi contemporanii săi în corespondenţa lor] (redactat de M. K. Lemke), Petersburg 1912, vol. III, pag. 455-465. — *N. Red.*

mizeriei". Am citit-o în două zile, ca să-ţi pot comunica imediat părerea mea. Deoarece am citit-o foarte repede nu pot intra în detalii, ci îţi pot vorbi doar despre impresia generală pe care mi-a făcut-o. Dacă doreşti, aş putea intra în detalii într'o a doua scrisoare.

Trebue să-ţi spun deschis că lucrarea îmi pare proastă în general, foarte proastă chiar. In scrisoarea d-tale glumeşti chiar d-ta „pe seama amprentei de filosofie germană" cu care d-l Proudhon face paradă în această lucrare informă şi pretenţioasă a sa; presupui însă că expunerea economică nu a fost contaminată de otrava filosofică. Sunt dealtfel şi eu departe de a atribui deficienţele expunerii economice filosofiei d-lui Proudhon. Domnul Proudhon ne dă o critică greşită a economiei politice nu pentrucă profesează o filosofie ridicolă, ci ne dă o filosofie ridicolă fiindcă nu a priceput starea socială actuală în înlănţuirea ei — spre a mă servi de un termen pe care d-l Proudhon îl împrumută, ca şi multe altele, dela Fourier.

Dece vorbeşte d-l Proudhon despre Dumnezeu, despre raţiunea universală, despre raţiunea impersonală a omenirii care nu greşeşte niciodată, care îşi este întotdeauna egală sieşi, de care trebue doar să fii conştient pentru a nu da greş niciodată? Dece debitează un hegelianism diluat, ca să-şi dea aere de spirit concentrat?

El însuşi ne dă rezolvarea problemei. D-l Proudhon vede în istorie o anumită serie a evoluţiei sociale; în istorie el găseşte realizat progresul; în sfârşit, el crede că oamenii, luaţi ca indivizi, nu ştiau ce fac, că se înşelau asupra propriei lor mişcări, adică desvoltarea lor socială apare din primul moment ca ceva deosebit, despărţit, independent de desvoltarea lor individuală. El nu poate explica acest fapt, iar presupunerea unei raţiuni universale ce se manifestă este pur şi simplu inventată. Nimic mai uşor decât să inventezi cauze mistice, adică fraze, acolo unde lipseşte bunul simţ.

Dar când d-l Proudhon admite că nu pricepe nimic din desvoltarea istorică a omenirii — şi el admite lucrul acesta atunci când se serveşte de cuvinte răsunătoare: raţiune universală, Dumnezeu etc. — nu admite el oare, în mod tacit şi forţat, că e incapabil a pricepe *desvoltarea economică*?

Ce e societatea, oricare ar fi forma ei? **Rezultatul**

colaborării dintre oameni. Sunt oamenii liberi a alege o formă a societăţii sau alta? Nicidecum. Presupuneţi un stadiu anumit de desvoltare a forţelor productive ale oamenilor, şi veţi avea o formă corespunzătoare circulaţiei şi consumaţiei. Presupuneţi anumite stadii de desvoltare ale producţiei, ale circulaţiei, ale consumaţiei, şi veţi avea o formă corespunzătoare a organizării sociale, o organizare corespunzătoare familiei, stărilor sau claselor, într'un cuvânt o societate civilă corespunzătoare. Presupuneţi o astfel de societate civilă şi veţi avea o situaţie politică corespunzătoare, care este doar expresia oficială a societăţii civile. Tocmai asta nu va pricepe d-l Proudhon niciodată; fiindcă el crede că face mare lucru apelând dela stat la societatea civilă, adică dela alcătuirea oficială a societăţii la societatea oficială.

E de prisos să mai adaug că oamenii nu sunt stăpâni pe *forţele* lor *de producţie*, baza întregii lor istorii; căci orice forţă de producţie este o forţă dobândită, produsul unei activităţi anterioare. Astfel forţele de producţie sunt rezultatul energiei practice a oamenilor, dar această energie însăşi este limitată de împrejurările în care sunt puşi oamenii de către forţele de producţie deja dobândite, de către alcătuirea socială pe care ei o găsesc, pe care nu o creează şi care este opera generaţiei premergătoare. Prin simplul fapt că fiecare generaţie găseşte forţe de producţie dobândite de către generaţiile anterioare şi care-i servesc drept materii prime pentru o producţie nouă, se creează în istoria umană o continuitate, se formează o istorie a omenirii, care este cu atât mai mult istoria omenirii cu cât au crescut forţele de producţie ale oamenilor şi prin urmare şi relaţiile lor sociale. De aci rezultă cu necesitate că: întotdeauna istoria socială a oamenilor este doar istoria desvoltării lor individuale, indiferent dacă ei sunt conştienţi sau nu de aceasta. Relaţiile lor materiale formează baza tuturor relaţiilor dintre ei. Aceste relaţii materiale sunt doar formele necesare în care se concretizează activitatea lor materială şi individuală.

D-l Proudhon amestecă ideile şi faptele. Oamenii nu renunţă niciodată la ceeace au dobândit, dar asta nu înseamnă că nu renunţă niciodată la acea formă a societăţii sub care au dobândit anumite forţe de producţie. Dimpotrivă. Spre a nu fi păgubiţi de rezultatul dobândit, spre

a nu pierde roadele civilizației, oamenii sunt siliți a-și modifica toate formele sociale preluate, din momentul în care felul „commerce"-ului lor nu mai corespunde forțelor de producție dobândite. — Iau aci cuvântul „*commerce*" în accepțiunea sa cea mai largă, așa cum spunem în germană „Verkehr" [relații]. Un exemplu : privilegiul, instituția breslelor și a corporațiilor, întreaga reglementare a evului mediu erau relații sociale care corespundeau exclusiv forțelor de producție la care se ajunsese și stării sociale pre-existente din care au izvorît aceste alcătuiri. Sub scutul orânduirii corporative și regulamentare au fost acumulate capitaluri, s'a desvoltat comerțul maritim, s'au întemeiat colonii — dar oamenii ar fi pierdut roadele însești, dacă ar fi voit să păstreze formele sub al căror scut aceste roade ajunseseră la maturitate. Aceasta a și determinat cele două lovituri de trăsnet : revoluția din 1640 și cea din 1688. Toate formele economice vechi, relațiile sociale care le corespundeau, starea politică, expresie oficială a vechii societăți civile, fură distruse în Anglia. Formele economice sub care oamenii produc, consumă, fac schimburi, sunt deci forme *trecătoare și istorice*. Odată cu dobândirea unor noi posibilități de producție, oamenii își schimbă modul de producție, iar odată cu modul de producție ei schimbă toate relațiile economice, care nu erau altceva decât raporturile necesare derivate din acel mod de producție anumit.

D-l Proudhon nu a priceput acest lucru și nici nu a reușit să-l demonstreze. Incapabil de a urmări mișcarea reală a istoriei, d-l Proudhon dă o fantasmagorie care are pretenția de a fi o fantasmagorie dialectică. Dânsul nu simte nevoia de a vorbi despre secolul al XVII-lea, al XVIII-lea, al XIX-lea, căci la el istoria se desfășoară în domeniul nebulos al închipuirii, înălțându-se deasupra timpului și spațiului. Cu alte cuvinte, e vechea poveste hegeliană, nu e istorie. Nu e istorie profană — istoria umană ; ci istorie sacră — istoria ideilor. După modul lui de a privi lucrurile, omul e doar unealta de care se servește ideea sau rațiunea eternă spre a se desvolta. *Evoluțiile* despre care vorbește d-l Proudhon sunt privite ca unele ce se petrec în sânul mistic al ideii absolute. Dacă sfâșiem perdeaua acestui limbaj mistic, aceasta vrea să spună că d-l Proudhon ne redă ordinea în care categoriile economice se înșiră în

capul dumisale. Nu-mi va fi greu să-ți dovedesc că ordinea aceasta e a unui cap foarte desordonat.

D-l Proudhon își începe lucrarea cu o cercetare asupra *valorii*, calul lui de bătae. De astă dată nu o voi analiza mai amănunțit.

Seria evoluțiilor economice ale rațiunii eterne începe cu *diviziunea muncii*. Pentru d-l Proudhon diviziunea muncii este ceva foarte simplu. Dar sistemul castelor nu era el întrucâtva o diviziune a muncii? Iar organizarea pe bresle nu era și ea alt fel de diviziune a muncii? Iar diviziunea muncii în sistemul manufacturier, care începe în Anglia pela mijlocul secolului al XVII-lea și sfârșește în ultima parte a secolului al XVIII-lea, nu se deosebește oare fundamental de diviziunea muncii în marea industrie, în industria modernă?

D-l Proudhon bănuește atât de puțin despre toate acestea, încât lasă la o parte chiar și ceeace fac economiștii profani. Când vorbește despre diviziunea muncii, el nu simte nevoia de a vorbi despre *piața* mondială. Fie și așa. Dar diviziunea muncii în secolul al XIV-lea și al XV-lea, când încă nu existau colonii, când, pentru Europa, America încă nu exista, când Asia răsăriteană exista numai prin mijlocirea Constantinopolului, nu trebuia oare să se deosebească fundamental de diviziunea muncii din secolul al XVII-lea, care dispunea deja de colonii desvoltate?

Dar asta nu este totul. Intreaga organizare internă a popoarelor, toate relațiile lor internaționale — sunt oare altceva decât expresia unei anumite diviziuni a muncii? Și odată cu o schimbare în diviziunea muncii, nu trebue oare să se modifice și ele?

D-l Proudhon a priceput într'atât de puțin chestiunea diviziunii muncii, încât nu pomenește nici măcar de diferențierea dintre oraș și sat, care s'a efectuat, în Germania bunăoară, din veacul al IX-lea până în al XII-lea. Această diferențiere trebue să fie deci, pentru d-l Proudhon, o lege eternă, fiindcă nu cunoaște nici origina nici desvoltarea ei. In toată cartea lui, el vorbește ca și cum această creare a unui anumit mod de producție ar avea să dureze până la sfârșitul veacurilor. Tot ce d-l Proudhon știe să spună despre diviziunea muncii e doar o compilare, și încă una foarte superficială, foarte incompletă, a ceeace Adam Smith și atâția alții au spus înaintea lui.

Cea de a doua evoluție sunt *mașinile*. Relația dintre diviziunea muncii și mașini este cu totul mistică la domnul Proudhon. Fiecare mod de diviziune a muncii avea uneltele sale specifice de producție. Dela mijlocul veacului al XVII-lea până la mijlocul veacului al XVIII-lea, de pildă, oamenii nu făceau totul cu mâna. Ei posedau unelte, și încă unelte destul de complicate, de pildă războaie, corăbii, pârghii etc. Deaceea nimic nu e mai ridicol decât să prezinți în general mașina ca o urmare a diviziunii muncii în general.

In treacăt fie spus că d-l Proudhon, de vreme ce nu a priceput felul cum s'a născut mașina, a priceput încă mai puțin desvoltarea ei. Putem spune că până în 1825 — momentul primei crize generale — nevoile consumației au crescut în general mai repede decât producția, iar desvoltarea mașinilor a fost urmarea directă a nevoilor pieței. Dela 1825 încoace, inventarea și întrebuințarea mașinilor este doar rezultatul războiului dintre întreprinzători și muncitori. Dar acestea sunt valabile doar pentru Anglia. Cât privește celelalte națiuni europene, ele au fost silite să întrebuințeze mașini, de concurența pe care englezii le-o făceau atât pe piața lor internă cât și pe piața mondială. In sfârșit, în ce privește America de Nord, introducerea mașinilor fu determinată atât de concurența cu celelalte popoare, cât și de penuria forțelor de lucru, cu alte cuvinte de disproporția dintre cifra populației și trebuințele industriale ale Americii de Nord. Din faptele acestea poți conchide câtă perspicacitate desfășoară d-l Proudhon, evocând fantoma concurenței ca pe a treia evoluție, ca antiteză a mașinii.

In sfârșit este în genere o adevărată absurditate a face din *mașini* o categorie economică, alături de diviziunea muncii, de concurență, de credit etc.

Mașina nu este o categorie economică, cum nu este nici boul care trage plugul. Actuala *întrebuințare* a mașinilor este una din relațiile actualei noastre alcătuiri economice, dar modul lor de exploatare trebue bine deosebit de mașinile în sine. Pulberea rămâne aceeași substanță, indiferent dacă ne servim de ea pentru a răni un om sau pentru a-i vindeca rănile.

D-l Proudhon se întrece însă pe sine făcând să răsară în mintea sa concurență, monopol, impozit sau poliție, bilanț comercial, credit și proprietate în ordinea în care le citez. In Anglia aproape toate modurile de credit erau deja desvoltate pe la începutul secolului al XVIII-lea, înainte de inventarea mașinilor. Creditul public era doar un nou mijloc de a majora impozitele și de a satisface trebuințele noi, provocate de venirea la putere a burgheziei. In sfârșit, *proprietatea* formează ultima categorie în sistemul d-lui Proudhon. In lumea reală, în schimb, diviziunea muncii și toate celelalte categorii ale d-lui Proudhon sunt relații sociale, care în totalitatea lor reprezintă ceeace se numește actualmente *proprietate*; în afara acestor relații, proprietatea burgheză nu e decât o iluzie metafizică sau juridică. Proprietatea altei epoci, proprietatea feudală, se desvolta sub o serie de relații sociale cu totul diferite. Când d-l Proudhon prezintă proprietatea ca pe o relație independentă, el comite mai mult decât o simplă greșală metodologică; cu aceasta, el dovedește că nu a priceput care este legătura ce unește toate formele producției *burgheze*, că nu a priceput caracterul *istoric* și *trecător* al formelor de producție într'o anumită epocă. D-l Proudhon, care nu vede în instituțiile noastre sociale produse istorice, care nu înțelege nici origina, nici desvoltarea lor, le poate face doar o critică dogmatică.

D-l Proudhon este deci nevoit a recurge la o *ficțiune* spre a explica desvoltarea. El își închipue că diviziunea muncii, creditul, mașinile etc., într'un cuvânt totul, a fost inventat în funcție de ideea lui fixă, ideea egalității. Explicația lui e de o naivitate divină. Lucrurile acestea au fost inventate pentru egalitate, dar din nefericire s'au întors împotriva ei. Aceasta este întreaga lui argumentare. Adică, el pornește dela o presupunere arbitrară, și deoarece desfășurarea reală și ficțiunea sa se contrazic la tot pasul, el deduce de aci că există o contradicție. El ascunde faptul că această contradicție există doar între ideile lui fixe și evoluția reală.

Astfel d-l Proudhon, în bună parte din cauză că nu cunoaște istoria, nu a văzut că oamenii, prin desvoltarea forțelor lor de producție, adică prin faptul că trăiesc, desvoltă între ei anumite relații și că acest fel de relații se modifică cu necesitate, odată cu prefacerea și creșterea acestor forțe productive. Nu a văzut că *categoriile economice* sunt numai *abstracțiunile* acestor relații reale, că ele sunt adevărate în măsura în care aceste relații există. Astfel cade în păcatul economiștilor burghezi, care văd în aceste categorii economice legi eterne și nu legi istorice, care sunt legi doar pentru o anumită desvoltare istorică, pentru o anumită desvol-

tare a forţelor de producţie. In loc de a considera deci categoriile politico-economice ca pe nişte abstracţiuni ale relaţiilor istorice sociale, reale şi trecătoare, d-l Proudhon vede, în urma unei retroversiuni mistice, în relaţiile reale doar încarnarea acestor abstracţiuni. Aceste abstracţiuni înseşi sunt formule care, dela începutul începuturilor, odihneau în sânul lui Dumnezeu-tatăl.

Aci însă, drăguţul domn Proudhon este cuprins de puternice convulsiuni spirituale. Dacă toate aceste categorii economice sunt emanaţii ale bunătăţii dumnezeeşti, dacă ele sunt viaţa ascunsă, eternă a oamenilor, cum de există, în primul rând, o desvoltare şi, în al doilea rând, cum de nu e d-l Proudhon conservator? Aceste contradicţii evidente el le explică printr'un întreg sistem de contradicţii.

Pentru ilustrarea acestui sistem de contradicţii, să luăm un exemplu.

Monopolul e bun, căci este o categorie economică, deci o emanaţie a lui Dumnezeu. Concurenţa e bună, căci este şi ea o categorie economică. Ceeace nu e bun, este însă realitatea monopolului şi realitatea concurenţei. Ceeace e şi mai prost, e faptul că monopolul şi concurenţa se înghit reciproc. Ce-i de făcut? Deoarece aceste două idei eterne ale lui Dumnezeu sunt în contrazicere una cu cealaltă, el consideră ca evident că în sânul dumnezeirii există şi o sinteză a acestor două idei, în care părţile proaste ale monopolului sunt compensate prin concurenţă, şi viceversa. Lupta dintre ambele idei va face ca numai partea lor bună să iasă la iveală. Trebue doar să-i smulgi lui Dumnezeu această idee ascunsă, s'o aplici, şi totul va fi în perfectă ordine; trebue doar să desvălui formula sintetică ce se odihneşte ascunsă oamenilor în negura raţiunii impersonale; d-l Proudhon nu pregetă nicio clipă de a se face el acest desvăluitor.

Dar îndreaptă-ţi o clipă atenţia asupra vieţii reale. In viaţa economică actuală găseşti nu numai concurenţa şi monopolul, dar şi sinteza lor, care nu e o *formulă*, ci o *mişcare*. Monopolul creează concurenţa, concurenţa creează monopolul. Departe de a rezolva dificultăţile situaţiei actuale, cum îşi închipue economiştii burghezi, această ecuaţie are drept rezultat o situaţie şi mai grea, şi mai încâlcită. Prin urmare, dacă modifici baza pe care se întemeiază relaţiile economice actuale, dacă distrugi *modul* de producţie actual, distrugi nu numai concurenţa, monopolul şi antagonismul

dintre ele, dar şi unitatea lor, sinteza lor, mişcarea în care concurenţa şi monopolul îşi găsesc echilibrul firesc.

Iţi voi da acum un exemplu de dialectică a d-lui Proudhon.

Libertatea şi *sclavia* formează un antagonism. Nu e nevoie să vorbesc despre părţile bune şi cele rele ale libertăţii. Cât priveşte sclavia, nu e nevoie să mai vorbesc de părţile ei rele. Singurul lucru care necesită explicaţie e partea frumoasă a sclaviei. Nu e vorba de sclavia indirectă, de sclavia proletariatului; e vorba de sclavia directă, de sclavia negrilor în Surinam, Brazilia, Statele sudice ale Americii de Nord.

Sclavia directă este piatra unghiulară a industrialismului nostru actual, la fel ca şi maşinile, creditul etc. Fără sclavie nu există bumbac, fără bumbac nu poate exista industrie modernă. Tocmai sclavia e ceeace a dat valoare coloniilor, coloniile au creat comerţul mondial, comerţul mondial este condiţia necesară a marii industrii mecanice. Deaceea, înaintea negoţului cu negri coloniile lumii vechi au şi furnizat foarte puţine produse şi au schimbat prea puţin faţa lumii. Sclavia este deci o categorie economică de cea mai mare importanţă. Fără sclavie, America de Nord, a cărei populaţie este cea mai avansată, s'ar transforma într'o ţară patriarhală. Ştergeţi America de Nord de pe harta lumii şi ajungem la anarhie, la decăderea complectă a negoţului şi a civilizaţiei moderne. Deci, a face să dispară sclavia, ar însemna să ştergem America de pe harta lumii. Sclavia fiind o categorie economică, se găseşte deci dela începutul începuturilor la toate popoarele. Numai popoarele moderne au ştiut să camufleze sclavia în ţara lor şi să o introducă făţiş în lumea nouă. Ce poziţie va adopta drăguţul domn Proudhon, după aceste reflexiuni asupra sclaviei? El va căuta sinteza dintre libertate şi sclavie, adevărata media auraea, cu alte cuvinte echilibrul dintre sclavie şi libertate.

D-l Proudhon a priceput perfect că oamenii fabrică postav, pânză, mătăsuri, şi e marele lui merit că a priceput şi atât! Ceeace d-l Proudhon nu a priceput însă, e faptul că oamenii îşi produc, corespunzător forţelor lor de producţie, şi *relaţiile sociale*, în care produc postavul şi pânza. Şi mai puţin a priceput d-l Proudhon că oamenii care produc relaţiile sociale, corespunzător producţiei lor materiale,

produc totodată și *ideile, categoriile*, adică forma de exprimare abstractă, ideologică a acestor relații sociale. Prin urmare, categoriile sunt tot atât de puțin eterne ca și relațiile a căror expresie sunt. Ele sunt produse istorice și trecătoare. Pentru d-l Proudhon, dimpotrivă, abstracțiunile, categoriile sunt cauza originară. După părerea dumisale, ele, și nu oamenii, determină istoria. *Abstracțiunea, categoria în sine*, adică despărțită de oameni și de activitatea lor materială, este firește nemuritoare, invariabilă, imuabilă, e doar o ființă a rațiunii pure, ceeace nu vrea să spună decât doar că abstracțiunea în sine este abstractă. Minunată *tautologie*!

Pentru d-l Proudhon, relațiile economice, considerate categorii, sunt deci și ele formule eterne, fără început și fără progres.

Cu alte cuvinte: D-l Proudhon nu pretinde deadreptul că *traiul burghez* este pentru dânsul un *adevăr etern*. O spune mai pe ocolite, îndumnezeind categoriile care alcătuesc expresia ideologică a relațiilor burgheze. El consideră produsele societății burgheze ca fiind de sine stătătoare, înzestrate cu o viață proprie, eternă, de îndată ce ele i se prezintă sub formă de categorii, sub formă de idee. Astfel, el nu depășește orizontul burghezului. Operând cu idei burgheze, al căror adevăr etern îl ia ca premisă, dânsul caută sinteza acestor idei, echilibrul lor, și nu vede că singurul cu putință este modul lor actual de a se menține în echilibru.

In realitate el face tot ce face orice burghez de treabă. Oricare din ei îți va spune că concurența, monopolul etc. în principiu, cu alte cuvinte ca idei abstracte, sunt singurele baze ale vieții, dar că în practică ele lasă mult de dorit. Toți vor concurența, fără urmările dăunătoare ale concurenței. Toți vor imposibilul, adică relațiile de existență burgheze, fără urmările rele care decurg cu necesitate din aceste relații. Ei toți nu pricep că modul de producție burghez este o formă istorică și trecătoare, întocmai cum a fost și modul de producție feudal. Această eroare provine din faptul că pentru ei omul burghez e singura bază posibilă a oricărei societăți, din faptul că nu-și pot închipui o stare a societății în care omul să fi încetat de a fi burghez.

D-l Proudhon este deci în mod necesar *doctrinar*. Mișcarea istorică ce preface lumea actuală se reduce pentru dânsul la problema de a descoperi echilibrul just, sinteza a două idei burgheze. Acest băiat dat dracului descoperă astfel cu

multă istețime gândul ascuns al lui Dumnezeu, unitatea celor două idei izolate, care sunt idei izolate numai fiindcă d-l Proudhon le-a izolat de viața practică, de producția actuală, care este o combinație a relațiilor reale pe care ele le exprimă. In locul marii mișcări istorice care se naște din conflictul dintre forțele de producție ale oamenilor, deja dobândite, și relațiile lor sociale care nu mai corespund acestor forțe de producție; în locul războaielor grozave care se pregătesc între diferitele clase ale unei națiuni și între diferitele națiuni; în locul acțiunii practice și violente a maselor, care singură poate soluționa aceste conflicte; în locul acestei mișcări de mare anvergură, continue și complicate, d-l Proudhon pune palavrele de fabricație proprie. In felul acesta fabrică istorie savanții, oameni capabili de a dibui gândurile cele mai ascunse ale lui Dumnezeu. Oamenilor mai mărunți nu le rămâne decât să aplice revelațiile lor. — Ințelegi acum dece d-l Proudhon este un inamic declarat al oricărei mișcări politice. Pentru dânsul rezolvarea problemelor actuale nu constă în acțiunea socială, ci în rotațiile dialectice al capului său. Deoarece pentru dânsul categoriile sunt forțele motrice, nu e nevoie să se transforme viața practică pentru a transforma categoriile. Dimpotrivă: trebuesc transformate categoriile, iar prefacerea societății reale va fi o urmare a acestei acțiuni.

Mânat de dorința de a concilia antagonismele, d-l Proudhon nici nu se întreabă măcar dacă nu cumva baza însăși a acestor antagonisme ar trebui dărâmată. El se aseamănă cu totul doctrinarului politic, care îl vrea pe rege și camera deputaților și senatul ca părți integrante ale vieții sociale, categorii eterne. Dânsul caută doar o formulă nouă, spre a stabili un echilibru între aceste forțe (al căror echilibru constă tocmai în mișcarea actuală, când una din ele este când învingătoarea când sclava celeilalte). Astfel, în secolul al XVIII-lea o mulțime de capete mediocre se străduiau să găsească formula justă pentru a stabili echilibrul dintre stări, nobilime, rege, corpuri legiuitoare etc., iar a doua zi nu mai exista nici rege, nici corpuri legiuitoare, nici nobilime. Echilibrul just în acest antagonism era prăbușirea tuturor relațiilor sociale care stăteau la baza acestor existențe feudale și a antagonismului acestor existențe feudale.

Deoarece d-l Proudhon așează de o parte ideile eterne, categoriile rațiunii pure, iar de cealaltă parte oamenii și viața

lor practică, care după părerea lui este aplicarea acestor categorii, vei găsi la dânsul din capul locului un *dualism* între viață și idei, între suflet și trup, un dualism care se repetă în felurite forme. Vezi deci că acest antagonism nu e decât incapacitatea d-lui Proudhon de a pricepe origina profană și istoria profană a categoriilor, pe care le zeifică.

Scrisoarea mea este prea lungă ca să mai pot vorbi despre procesul ridicol pe care d-l Proudhon îl face comunismului. Pentru moment vei admite că un om care nu a înțeles starea actuală a societății va înțelege cu atât mai puțin mișcarea care vrea să înlăture această stare și manifestările literare ale acestei mișcări revoluționare.

Singurul punct asupra căruia sunt cu totul de acord cu d-l Proudhon este aversiunea lui față de sentimentalismul socialist. Inaintea dumisale mi-am atras multe dușmănii prin zeflemisirea socialismului blând, sentimental și utopic. Dar nu-și face oare iluzii ciudate d-l Proudhon când opune sentimentalismul său mic-burghez, vreau să spun declamațiile sale asupra gospodăriei, a dragostei conjugale și altor asemenea banalități, sentimentalismului socialist care este, de pildă la Fourier, mult mai profund decât platitudinile pretențioase ale bunului Proudhon? El însuși este într'atât de pătruns de nulitatea argumentărilor sale, de complecta lui incapacitate de a vorbi despre lucrurile acestea, încât se lansează pe nerăsuflate în accesele de furie, în țipetele, în diatribele mânioase ale omului de treabă, încât spumegă, blestemă, acuză, dă alarma, încât înjură, se bate cu pumnul în piept și se laudă în fața lui Dumnezeu și a oamenilor că nu are nimic a face cu astfel de murdării socialiste! El nu supune unei critici serioase sentimentalitățile socialiste sau ceeace consideră ca atare. Ca sfânt, ca Papă, el aruncă anatema asupra bieților eretici și cântă lauda micii burghezii și a mizerabilelor divagații amoroase în jurul căminului patriarhal. Și aceasta nu e nicidecum o întâmplare. D-l Proudhon este din creștet și până'n tălpi filosoful, economistul micii burghezii. Intr'o societate avansată, *micul burghez* devine cu necesitate, prin însăși starea sa, pe de o parte socialist, pe de altă parte economist, cu alte cuvinte este orbit de fastul marii burghezii și de compătimirea față de suferințele norodului. E în acelaș timp burghez și popor. In sinea lui e mândru de a fi imparțial, de a fi găsit echilibrul

just care se pretinde deosebit de mediocritatea obișnuită. Un astfel de mic-burghez zeifică *contradicția*, căci contradicția este baza existenței lui. El e doar contradicție socială pusă în acțiune. El trebue să justifice în teorie ceeace este în practică, și d-l Proudhon are meritul de a fi megafonul științific al micii burghezii franceze, ceeace constitue un merit real, căci mica burghezie va fi o parte esențială a tuturor revoluțiilor sociale viitoare.

Aș fi dorit să-ți pot trimite împreună cu scrisoarea aceasta cartea mea despre economia politică, dar până în prezent mi-a fost cu neputință să public această lucrare și critica făcută filosofilor și socialiștilor germani, despre care ți-am vorbit la Bruxelles. Nici n'ai crede câte greutăți întâmpină în Germania o astfel de publicare, atât din partea poliției, cât și din partea librarilor, care sunt ei înșiși reprezentanții interesați ai tuturor tendințelor pe care eu le atac. Cât privește propriul nostru partid, nu numai că este sărac, dar o bună parte a partidului comunist german este supărat pe mine fiindcă mă opun utopiilor și declamațiilor sale.

Al d-tale Karl Marx

P. S. Mă vei întreba dece scriu într'o franceză proastă în loc să scriu într'o germană curată? Fiindcă am de-a-face cu un autor francez.

M'ai îndatora mult dacă nu ai întârzia cu răspunsul, ca să știu dacă m'ai înțeles, cu toată franțuzeasca mea barbară.

INDEX DE NUME

Anderson, Adam (1692—1765), istoric economist scoţian, pag. 37.
Annenkoff, Pavel Vasilievici (1812—1887), scriitor rus şi om de ştiinţă, a trăit vreme îndelungată în străinătate, unde a şi făcut cunoştinţă cu Marx, pag. 171.
Arkwright, Sir Richard (1732—1792), antreprenor englez, căruia i se atribue numeroase invenţii de maşini de tors, pag. 123.
Atkinson, William, economist englez, partizan al taxelor de import protecţioniste, pag. 62.

Babbage, Charles (1792—1871), matematician şi fizician englez, pag. 121.
Bastiat, Frédéric (1801—1850), economist francez, liber-schimbist, pag. 27.
Baudeau, Nicolas (1730—1792), economist francez, fiziocrat, comentatorul scrierilor lui Quesnay, pag. 93.
Blanqui, Adolphe (1789—1854), economist francez, discipolul lui J.-B. Say, fratele lui Auguste Blanqui, pag. 48.
Boisguillebert, Pierre Sieur de (1646—1714), unul din întemeietorii economiei politice în Franţa, pag. 61, 80.
Bonaparte, Louis. Vezi Ludovic Bonaparte.
Bowring, Sir John (1792—1872), politician englez, liber-schimbist, pag. 160, 165—167.
Bray, John Francis (1809—1895), socialist englez „utopist", chartist, pag. 7, 13, 63—68, 70—71.
Bright, John (1811—1889), fabricant englez, politician, conducătorul Ligii pentru abrogarea legilor cerealelor (Anti-corn-law-league), pag. 157.
Brissot, Jacques Pierre (1754—1793), unul din conducătorii Girondinilor în Marea Revoluţie Franceză, pag. 23.
Cabet, Etienne (1788—1856), socialist francez „utopist", autorul utopiei „Călătoria în Icaria", pag. 26.
Carol cel Mare (742—814), din 768 rege al Francilor, din 800 Împărat Roman, întemeietorul aşa numitului „Imperiu Roman al Naţiunii Germane", pag. 75.
Carol al II-lea (1630—1685), din 1660 rege al Angliei, fiul lui Carol I, executat în 1649, pag. 144.

Cherbuliez, Antoine Elisée (1797—1869), politician elveţian şi economist, discipolul lui Sismondi, pag. 140.
Colbert, Jean-Baptiste (1619—1683), bărbat de stat francez, exponentul politicii economice mercantiliste, pag. 128.
Constancio, Francisco Solano (1777—1846), scriitor portughez, traducătorul în limba franceză al lucrărilor lui Ricardo, Malthus ş. a., pag. 35,43.
Cooper, Thomas (1759—1839), economist englez, a trăit mai apoi în America, pag. 82.

Daire, Eugène (1798—1847), economist francez şi editor, pag. 61.
Darimon, Alfred (1819— aprox. 1870), politician francez, proudhonian, pag. 156.
Droz, François Xavier Joseph (1773—1850), filosof francez, istoric şi economist, pag. 48.
Dunoyer, Barthélemy Charles Pierre Joseph (1786—1862), politician francez, publicist şi economist, pag. 26, 56.
Edmonds, Thomas Rowe (1803—1889), statistician englez, pag. 7, 63.
Engels, Friedrich (1820—1895), pag. 19, 20, 45, 48, 71, 99, 150.

Faucher, Léon (1803—1854), publicist francez şi bărbat de stat, şef-redactor la „Le Temps", pag. 145.
Ferguson, Adam (1723—1816), filosof scoţian şi istoric, pag. 114.
Feuerbach, Ludwig (1804—1872), pag. 21.
Filip I (1052—1108), rege al Franţei din 1060, pag. 75, 76.
Fourier, Charles (1772—1837), socialist utopist francez, preţuit de Marx şi Engels pentru satira sa muşcătoare la adresa societăţii burgheze, pag. 21, 172, 182.

Gray, John (1798—1850), economist englez mic-burghez, care a anticipat asupra ideilor lui Proudhon cu privire la valoarea de schimb, în utopia sa despre „moneta-muncă şi schimbul", pag. 11—13, 16, 153—156.
Greg, William Rathbone (1809—1881), mare industriaş englez, liber-schimbist, pag. 150, 159—160, 170.
Grün, Karl (1817—1887), publicist german, unul din exponenţii de seamă ai „adevăratului socialism", pag. 23.

Harvey, William (1578—1657), fiziolog englez, descoperitorul circulaţiei sângelui, pag. 130.
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831), pag. 21, 22, 24, 92, 95, 96, 98, 100—101.
Helvetius, Claude Adrien (1715—1771), iluminist francez, enciclopedist, exponent al materialismului mecanic, pag. 26.

Hilditch, Richard, avocat englez și economist, pag. 140.
Hodgskin, Thomas (1787—1869), economist englez, criticul capitalismului, pag. 7, 20, 63.
Hope, George (1811—1876), fermier englez și agronom, liber-schimbist, pag. 159, 170.
Hopkins, Thomas, economist englez, pag. 20.
Huskisson, William (1770—1830), bărbat de stat englez, pag. 147.

Kant, Immanuel (1724—1804), pag. 22, 24, 116.

Lagentie de Lavaisse, scriitor francez, traducător al unor lucrări din limba engleză, pag. 35.
Lassalle, Ferdinand (1825—1864), pag. 48.
Lauderdale, James Maitland, Earl of (1759—1839), bărbat de stat englez, conservator, economist, criticul lui A. Schmidt, pag. 35, 45, 46,86.
Lemke, M. K., pag. 171.
Lemontey, Pierre Edouard (1762—1826), istoric francez și economist, pag. 113, 114, 125.
Linguet, Simon Nicolas Henri (1736—1794), publicist francez, pag. 28.
Ludovic al XIV-lea (1638—1715), rege al Franței, începând din 1643, pag. 80.
Ludovic al XV-lea (1710—1774), rege al Franței, începând din 1715, pag. 92.
Ludovic Bonaparte (1808—1873), sub numele de Napoleon al III-lea, împărat al Francezilor din 1852 până în 1870, pag. 28.

Malthus, Thomas Robert (1766—1834), preot englez și economist, exponentul bisericii de stat engleze și al aristocrației feudale, pag. 22.
Menger, Anton (1841—1906), jurist german și sociolog, pag. 20.
Mill, James (1773—1836), filosof englez, istoric și economist, pag. 140.
Mill, John Stuart (1806—1873), filosof englez și economist, fiul lui James Mill, pag. 81.
Morse, Arthur, publicist englez, liber-schimbist, pag. 159, 170.

Napoleon I (1769—1821), împăratul Francezilor din 1804 până în 1815, pag. 28, 98.

Petru I, cel Mare, (1672—1725), împărat al Rusiei, pag. 27.
Petty, Sir William (1623—1687), economist englez, dela care începe desvoltarea economiei politice clasice în Anglia, pag. 144.

Quesnay, François (1694—1774), medic francez și economist, întemeietorul școalei fiziocrate, pag. 92, 167.

Raumer, Friedrich Ludwig Georg von (1781—1873), istoriograf german, pag. 28.

Ricardo, David (1772—1823), economist englez, exponentul cel mai de seamă al economiei politice clasice, pag. 6—10, 18, 24, 35, 42—47, 50, 59, 79—80, 86, 92, 109, 135—139, 162, 167.
Rodbertus-Jagetzow, Johann Karl (1805—1875), economist burghez german, latifundiar din Pomerania, unul din șefii teoreticieni ai „capitalismului de stat" al junker-ilor prusaci, pag. 5—8, 11—18.
Rousseau, Jean-Jacques (1712—1778), iluminist francez, ideologul cel mai de seamă al micii burghezii revoluționare dinainte de Marea Revoluție Franceză, autorul „Contractului Social", pag. 28.
Rossi, Pellegrino Luigi (1787—1848), economist italian și politician, pag. 48, 131.

Sadler, Michael Thomas (1780—1835), politician englez și publicist, reformator social, pag. 82.
Saint-Simon, Claude Henri, conte de (1760—1825), socialist utopic francez, primul care a expus ideea organizării unei economii planificate, pag. 21.
Sand, George, pseudonimul lui Amandine Lucile Aurore Dupin (1804—1876), scriitoare franceză din școala romantică, pag. 151.
Say, Jean-Baptiste (1774—1840), economist vulgar francez, pag. 35, 42, 52—53, 79, 113.
Schweitzer, Johannes Baptist von (1833—1875), lassallean, fondatorul ziarului „Sozial-Demokrat", pentru care primea subvenții dela Bismarck; după moartea lui Lassalle și până în 1871 a fost președintele „Asociației generale a muncitorilor germani", pag. 5, 21.
Senior, William Nassau (1790—1864), economist englez, apărătorul modului de producție capitalist, pag. 81.
Sismondi, Jean-Charles-Léonard Simonde de (1773—1842), economist și istoric mic-burghez elvețian, pag. 35, 60, 62, 114.
Smith, Adam (1723—1790), economist englez și filosof, reprezentant de seamă al economiei politice clasice în Anglia, întemeietorul teoriei asupra valorii-muncă, pag. 42, 44, 52, 74, 109, 113, 121, 123, 133, 175.
Stasiulevici, Mihail Matveievici (1826—1911), istoriograf rus, pag. 171.
Steuart, Sir James (1712—1780), economist englez de nuanță mercantilistă, pag. 133.
Storch, Heinrich Friedrich von (1766—1835), economist german, a trăit în Rusia, pag. 39.

Thiers, Louis Adolphe (1797—1877), politician francez și istoric, călăul Comunei din Paris, pag. 26.
Thompson, William (pe la 1785—1833), moșier irlandez, economist, exponent de seamă al socialismului lui Owen, pag. 7, 20, 63, 156.
Tooke, Thomas (1774—1858), economist englez și teoretician al banului, pag. 81.

Ure, Andrew (1778—1857), chimist englez şi economist, pag. **123, 125, 167.**

Villeneuve-Bargemont, Jean Paul Alban, viconte de (1784—1850), politician francez şi economist, pag. 106.

Voltaire, François Marie Arouet de (1694—1778), iluminist francez şi scriitor de seamă, pag. 28, 75.

Wagner, Adolf (1835—1917), economist burghez german, a întemeiat în 1878 reacţionarul Partid Creştin-Social, pag. 11.

Weitling, Wilhelm (1808—1871), socialist utopic german, de meserie croitor, primul scriitor socialist german ieşit din rândurile proletariatului, pag. 6.

Wilhelm de Orania (1650—1702), din 1689 rege al Angliei sub numele de Wilhelm al III-lea, pag. 133.

Wyatt, John (1700—1786), inventator englez, pag. 123.

INDEX DE MATERII

Abstracţiune, pag. 94, 95.

Acumulare primitivă, pag. 105, 106.

Agricultură pe baze industriale, pag. 138, 139; — patriarhală, pag. 138; — şi diviziunea muncii, pag. 121.

America de Nord şi sclavia, pag. 99, 179.

Anarhie industrială, pag. 60; — producţiei, pag. 60—61.

Anglia, desvoltarea forţelor productive, pag. 88—89; mişcarea muncitorească, pag. 146—47; greve, pag. 145; taxe pe cereale, pag. 156—160; liber-schimbişti, pag. 160—162.

Antagonismul ca lege a desvoltării, pag. 56, 108; — şi progresul, pag. 57.

Antagonismul claselor, pag. 48, 182; caracterul antagonist al burgheziei, pag. 108.

Antagonism de clasă, pag. 56—58, 89; — şi schimb individual, pag. 70.

Anti-corn-law-league (Liga pentru abrogarea legilor cerealelor), pag. 159, 161.

Asociere şi concurenţă, pag. 128—130.

Atelier, pag. 116—126.

Aur şi argint, pag. 71—79; — ca bani, pag. 72; — şi costul producţiei, pag. 78—79.

Autoritate şi diviziune a muncii, pag. 118—119.

Avuţie naţională, pag. 90; — şi clasele muncitoare, pag. 90—91.

Banca naţională la Gray, pag. 155.

Banca de schimb la Paris în 1849, pag. 71.

Bani, pag. 71; — ca mijloc de schimb general, pag. 71—72, 78, 154; — ca raport social, pag. 72—73; istoric, pag. 75—76; — şi moneta bătută, pag. 75; — şi cerere şi ofertă, pag. 78—79; — în Franţa în secolul al XVII-lea, pag. 80.

Bogăţie şi mizerie, pag. 108—109.

Burghezi şi iresponsabilitatea ordinei sociale burgheze, pag. 180—181.

Burghezie, desvoltarea ei, pag. 107—109; interese contradictorii înlăuntrul burgheziei, pag. 109, 140; două faze în desvoltarea burgheziei, pag. 150; constituirea burgheziei ca clasă, pag. 150.

Capitalul la Ricardo, pag. 44—45; componența capitalului, pag. **144—145**.
Categoriile economice, pag. 93, 96—102, 177—180; — logice, pag. **94—95**, 100.
Cerere și ofertă, pag. 37—41, 58, 62, 77—78.
Cheltueli de producție, pag. 41, 45—46, 51.
Chimie și agricultură, pag. 141.
Circuit industrial, pag. 62, 89—90, 163.
Clasa în sine și pentru sine, pag. 150; desființarea claselor, pag. **150—151**.
Coaliții muncitorești, pag. 144—151; — în Anglia, pag. **147—149**.
Coalițiile clasei muncitoare, pag. 147—150.
Coalizare, pag. 147; — și lupta politică, pag. 149.
Coloniile și comerțul mondial, pag. 112, 179.
Comerțul universal și nevoile, pag. 40.
Comunismul ca doctrină, pag. 110—111; desființarea claselor, pag. **150—151**.
Concurență, pag. 126—133; 178; — și evaluarea muncii, pag. **15—16**, 68; — ca regulatoare a producției, pag. 14—15; — în cerere și ofertă, pag. 40; — ca regulatoare a prețurilor, pag. 59; — și monopolul, pag. 126—133; — și feudalismul, pag. 129; — și socialiștii, pag. **129**; — la Proudhon, pag. 130, 176—178; — printre muncitori, pag. **132**, 163—164.
Consumația și producția, pag. 39—40, 62.
Contramaiștrii din Bolton și muncitorimea, pag. **146—147**.
Corporație, pag. 174.
Creditul în secolul al XVIII-lea, pag. 177.
Critica societății la Bray, pag. 65—66.
Criză, pag. 15—16, 62, 163, 165.
Crize comerciale, pag. 15—16, 165; — în Anglia, pag. **165**.

Dialectica lui Hegel, pag. 95—97; — lui Proudhon, pag. **98—100, 179**; mișcarea dialectică, pag. 96.
Diviziunea muncii, pag. 32—33, 111—126, 175; — înlăuntrul societății, pag. 118; — și autoritatea, pag. 119; — în agricultură, pag. **121**; — și concentrarea instrumentelor de muncă, pag. 121; — în atelier, pag. 111—121; — efectele sociale ale diviziunii muncii, pag. **112—114**, 121—122; — și mașina, pag. 116, 125, 176; — și concurența, pag. **117**; — internațională, pag. 122, 175; — și specializarea, pag. **124**; — ca relație socială, pag. 176.
Dobândă și rentă funciară, pag. 140—143.
Drept, pag. 78.
Dreptate și egalitate în drepturi, pag. 10.
Dualismul la Proudhon, pag. 182.

Economia politică ca știință, pag. 92; materialul economiei politice, pag. 93; metafizica economiei politice, pag. 96.
Economiști, economie burgheză, pag. 109, 139; școala clasică, pag. 109; — fatalistă, pag. 109; — romantică, pag. 109; — umanitaristă, pag. 110; — filantropă, pag. 110.
Egalitate, pag. 10, 106; — la Bray, pag. 66, 67; — la Proudhon, pag. 105, 177.
Egoism și societate, pag. 129.
Emulație, pag. 126—127.
Evoluție și revoluție, pag. 151; evoluția mistică la Proudhon, pag. 174.
Evul mediu, pag. 33, 37.
Excedentul de muncă, pag. 80—91.
Exploatare cosmopolită, pag. 169.

Fabrica și regulamentul de fabrică în Anglia, pag. 161.
Falsificare de monetă, pag. 76.
Fertilitatea solului, pag. 141; — și relațiile sociale, pag. 141.
Feudalism, pag. 97, 106, 107, 129.
Filantropia fabricanților, pag. 161.
Forță de muncă, pag. 48.
Forțe productive, pag. 40, 56; desvoltarea lor în Anglia, pag. 89; — și excedentul de muncă, pag. 89; — și relațiile sociale, pag. 97, 180—181; — și istoria, pag. 102; — și relațiile de producție, pag. 108; — și desvoltarea socială, pag. 173.
Fourieriști, fourierism, pag. 148.
Franța sub Ludovic al XV-lea și burghezia, pag. 92.

„*Geniul social*" la Proudhon, pag. 103—105.
Greve, pag. 144 și urm.

Hegelianism, pag. 93—98, 100, 172, 174.
Idei la Hegel și Proudhon, pag. 93, 100—101; — și relații sociale, pag. 97—98, 101.
Idiotizarea meseriei, pag. 125.
Indiile Orientale, pag. 90.
Impozite, pag. 132—133.
Industria, pag. 31—32; — și agricultura, pag. 137—138; circuit industrial, pag. 62, 90, 163; — manufacturieră, pag. 119—120, 123—124, 136.
Inegalitatea la Bray, pag. 64.
Invenții și preț, pag. 82—85; — și profit, pag. 85—87; — și diviziunea muncii, pag. 121—122.
Irlanda, sistemul arendărilor în Irlanda, pag. 137.

Istorie şi principii, pag. 101; — şi forţe productive, pag. 101—102; — la Proudhon, pag. 101—103, 105, 106, 115; — în ideie, pag. 101; — şi natura umană, pag. 156.

Legea salariului, pag. 48, 168—169.
Legea zilei de zece ore, pag. 70, 160, 162.
Legiferare şi relaţii economice, pag. 75.
Legile asupra cerealelor în Anglia, pag. 156—159.
Libertate, pag. 169.
Liberul-arbitru, pag. 40.
Liberul-schimb, pag. 156 şi urm.; — şi salariul muncii, pag. 160—161, 164, 169; — şi proletariatul, pag. 161, 163, 169; — şi revoluţia socială, pag. 171.
Logica speculativă, pag. 94.
Lucrătorul agricol, pag. 139.
Lupta de clasă, pag. 108—109.
Lupta politică a proletariatului, pag. 150.

Maşini, pag. 50, 117—126, 176; — şi diviziunea muncii, pag. 115—116, 126, 175; — şi agricultura, pag. 122; — şi grevele, pag. 122, 145
Metafizică, pag. 92, 93; — şi categorii logice, pag. 94—95.
Metodă, pag. 9 şi urm.; — istorică şi descriptivă a lui Proudhon, pag. 33 118; — absolută la Hegel, pag. 95.
Micul burghez, pag. 11, 28; poziţia hibridă a micului burghez, pag. 111 125 — 126, 182; — şi revoluţia socială, pag. 182.
Micul burghez Proudhon, pag. 27—28, 111, 125—126, 182.
Mijloace de producţie, concentrarea lor, pag. 121.
Mişcarea dialectică, pag. 95—98, 100, 102; abstracţia mişcării dialectice pag. 95; — în domeniul social, pag. 97; — istorică, pag. 181.
Mizerie, pag. 57—58, 108—109, 116; — şi bogăţie, pag. 108—109.
Minimul salariului muncii, pag. 48, 168.
Mizeria crescândă a clasei muncitoare, pag. 165—167.
Mod de producţie şi mod de schimb, pag. 70; — şi banii, pag. 72—73; — şi forţele producătoare, pag. 97, 108; — şi istoria, pag. 101—102.
Monetă, pag. 75.
Moneta de muncă la Rodbertus, pag. 12 şi urm.; — la Gray, pag. 153—156.
Monopol, pag. 126 şi urm., 178; — feudal, pag. 131; — modern, pag. 131.
Morală şi economie, pag. 9—10; — în locul dialecticii, pag. 100—101.
Muncă (în înţelesul forţei de muncă) marfă, pag. 48, 53—54, 163; — ca mijloc de producţie, pag. 54.
Muncă simplă, pag. 49; — concretă, pag. 53; deprecierea muncii, pag. 59—60; — universală după Bray, pag. 67; — asociată, pag. 82.

Munca copiilor în secolul al XVIII-lea, pag. 122.
Munca salariată, pag. 117.

Natura omenească şi istoria, pag. 128.
Nevoi, pag. 31, 39.

Oraş şi sat, diferenţierea dintre ele, pag. 108, 175.
Owenişti, pag. 148.

Partidul chartiştilor, pag. 149, 157.
Persoană-societate la Proudhon, pag. 84—87.
Preţ, pag. 168; — şi profit, pag. 168; — şi valoarea relativă, pag. 44; — şi valoarea de schimb, pag. 37; — şi valoare, pag. 44.
Preţul muncii (al forţei de muncă), pag. 47—48, 163; — şi consumaţia, pag. 57; — ca regulator, pag. 58—59, 61; — produselor agricole, pag. 136—137; — şi salariul, pag. 144.
Plusvaloare, origina şi natura plusvalorii, pag. 8—9.
Principii şi istorie, pag. 101—102.
Producţia anarhică, pag. 62.
Producţia de mărfuri şi banii lui Gray, pag. 153—155.
Profit, pag. 65—66; rata de profit, pag. 9.
Progres şi antagonisme, pag. 56.
Proletariatul feudalismului, pag. 107—108; — şi teoria, pag. 110—111; — ca clasă, pag. 150.
Proporţionalitatea, relaţia de proporţionalitate, pag. 54, 58, 60—61, 77.
Proprietate, inegalitatea proprietăţii după Bray, pag. 64.
Proprietatea funciară, pag. 134 şi urm.; — la Ricardo, pag. 44, 135; — la Proudhon, pag. 134.
Proprietatea la Proudhon, pag. 22—23, 177; — la Bray, pag. 64; — burgheză, pag. 134, 177.
Prosperitate, pag. 89—90.
Puterea politică, expresie oficială a antagonismelor în sânul societăţii burgheze, pag. 151.

Rachiu, pag. 57.
Raporturi de producţie, pag. 89, 97, 116, 174, 177; — burgheze, pag. 93, 107, 108, 109, 139; desvoltarea istorică a raportului de producţie, pag. 93, 108; — şi forţele productive, pag. 108.
Raritatea ca valoare de schimb, pag. 35—37.
Raţiunea pură sau absolută la Proudhon, pag. 100, 103—104.
Relaţii materiale şi sociale, pag. 173—174.
Religia şi teologii, pag. 107.

Renta funciară, pag. 133 şi urm.; — la Proudhon, pag. 133, 139—142; — la Ricardo, pag. 135—139; — etatizarea rentei funciare, pag. 140; — şi cadastrul, pag. 140; — şi dobânda, pag. 140—144; — şi capitalul funciar, pag. 143—144.
Revoluţia şi Proudhon, pag. 25; — proletară, pag. 151.
Rezultatul muncii, împărţirea rezultatului muncii, pag. 17.

Salariul minim, pag. 48, 167—168.
Salariul muncii, pag. 47—48, 51—52, 90—91, 145; minimul de salariu, pag. 48, 167—168; — şi schimbul liber, pag. 160—161, 163—164.
Schimb, pag. 32—33; — din istoria schimbului, pag. 33; — individual, pag. 62, 70; — după Bray, pag. 64—65; — unor cantităţi de muncă egale (sau ore), pag. 69.
Sclavia modernă, pag. 48; rolul ei în istorie, pag. 98—99, 179.
Scoţia, proprietatea funciară în Scoţia, pag. 105—106.
Self-acting mule (maşină auto-motoare de tors), pag. 145.
Sentimentalism socialist, pag. 182.
Sistemul de arendare, pag. 137—142.
Sistemul taxelor protecţioniste şi piaţa mondială, pag. 171.
Socialism prusac, pag. 7—8, 11; — şi Proudhon, pag. 182—183.
Socialişti utopici şi revoluţionari, pag. 110—111; — despre concurenţă şi asociere, pag. 129—130.
Societatea la Proudhon, pag. 85; — şi clasele, pag. 89; — şi diviziunea muncii, pag. 118; — fără clase, pag. 151; — mişcare socială şi politică, pag. 151.
Solul, fertilitatea solului, pag. 141; — capital funciar, pag. 142—144.
Specializare, pag. 117.
Speculă, nebunia periodică a speculei, pag. 127.
Şerbie, pag. 107.
Ştiinţă doctrinară, pag. 110; — revoluţionară, pag. 110.

Taxe protecţioniste şi burghezia în Germania, pag. 171; — şi liberul-schimb pag. 171.
Teoria preţului la Ricardo, pag. 136—137.
Teoria valorii la Ricardo, pag. 6 şi urm., 42 şi urm., 46; — la Rodbertus, pag. 11; — la Proudhon, pag. 42, 46—48, 54; — la Lauderdale, pag. 45; — la Adam Smith, pag. 52.
Timpul de muncă şi valoarea, pag. 41, 44, 48—49, 59, 154—155; — socialmente necesar, pag. 60; — şi marea industrie, pag. 70.
Trade-Union-uri, pag. 149.

Unitatea de măsură a valorii, pag. 13, 52.
Universalitatea individului, pag. 125.

Utopia socială la Bray, pag. 66—71; — la Gray, pag. 154—156.
Utopişti, pag. 110; — şi coaliţii muncitoreşti, pag. 149.

Vagabondajul în secolul al XV-lea şi al XVI-lea, pag. 119—120.
Valoare, pag. 31—91; — la Rodbertus, pag. 6, 11 şi urm.; — constituită sau sintetică la Proudhon, pag. 41 şi urm., 71, 74, 81, 104; — şi timpul de producţie, pag. 41, 44, 49—50, 51—52, 55—56, 59—63, 71—72, 74; — relativă, pag. 44, 51, 54; — şi concurenţa, pag. 49, 60; — a muncii, pag. 50—53; — de opinie, pag. 37—39; — venală, pag. 39.
Valoare de schimb şi valoare de utilitate, pag. 31 şi urm.; — şi cerere, pag. 35, 37—38, 45; — şi ofertă, pag. 37, 38; — şi raritate, pag. 36—37; — şi relaţia dintre cerere şi ofertă, pag. 58; — şi timpul de muncă, pag. 59; — şi abundenţă, pag. 36, 37.
Viaţă patriarhală, întoarcerea la viaţă patriarhală, pag. 139.

TABLA DE MATERII

Pa

Prefața lui Engels . . . .
La ediția a doua . . . .
Karl Marx către J. B. von Schweitzer . . . .
Cuvânt înainte . . . .

Primul capitol. O descoperire științifică . . . . 31—9
§ I. Opoziția dintre valoarea de utilitate și valoarea de schimb 3
§ II. Valoarea constituită sau valoarea sintetică 4
§ III. Aplicarea legii proporționalității valorii 7
A. Moneta 7
B. Excedentul de muncă 8
Al doilea capitol. Metafizica economiei politice . . . . 92—15
§ I. Metoda 9
§ II. Diviziunea muncii și mașinile 11
§ III. Concurența și monopolul 12
§ IV. Proprietatea sau renta 13
§ V. Grevele și coalițiile muncitorilor 14
Anexe . . . . 153—19
I. Din lucrarea lui Marx: „Contribuții la critica economiei politice“ 15
II. Cuvântare despre problema liberului-schimb, ținută de Karl Marx la 9 Ianuarie 1848 156
III. Scrisoarea lui Karl Marx către P. W. Annenkoff . . 171
Index de nume 184
Index de materii 189

LEI 125.—